

Ivan MAROVIĆ

SOJENIČKO NASELJE NA DUGIŠU KOD OTOKA (SINJ)

DIE PFAHLBAUSIEDLUNG VON DUGIŠ BEI OTOK IN DER NÄHE VON SINJ

UDK: 903.4 (497.5 Dugiš) "637"

903.2 (497.5 Dugiš) "637"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 15. 9. 2002.

Odobreno: 30. 9. 2002.

Ivan Marović

HR, 21000 SPLIT

Starčevićeva 24 d

U ovom prilogu izvješćuje se o rezultatima istraživanja u rujnu 1956. godine na otočiću Dugišu, južno od sela Otoka, istočno od Sinja, gdje su 1955. godine kod izgradnje snažnijeg zemljanog nasipa bili otkriveni raznoliki arheološki ostaci. Sljedeće je godine na jednoj njivi sa sjeverne strane nasipa autor obavio arheološka istraživanja skromnijeg obujma, te je u najdonjem sloju naišao na ostatke sojeničkog naselja koje je vrlo vjerojatno nastalo u počecima srednjeg brončanog doba. Na ostacima tog drvenog naselja nastavljen je život tako da su drveni nagoreni ostaci prekriveni kamenjem; uz permanentni sukob s vodom, na istome se pogodnom mjestu nanosio kamen, te se naselje nad naseljem izdizalo iznad vodenog raza tijekom druge polovice brončanog doba i dalje tijekom halštatskog razdoblja, sve do pojave grčkih trgovaca ili možda kolonista s jadranske obale, potom rimskih trgovaca, o čemu svjedoče keramički ostaci; na posljetku su, vjerojatno, nakon rimskih trgovaca stigli i rimski vojnici, o čemu svjedoči novac iz 1. st. poslije Krista, dio Aucissafibule, te brojni keramički ulomci. Ovaj je otočić igrao znatnu ulogu i u borbama godine 1715., kad su Turci kanili zauzeti Sinj, no od kojeg su zauvijek bili otjerani. Na otočiću je bila jedna drvena kula od koje, kao ni od raznolikog vojničkog materijala, nije ostalo nikakva traga na iskopavanom dijelu. Svi branitelji Hrvati iz okolnih mjesta izgинуli su u borbi ili su kao zarobljenici bili pobijeni.

---

* Terenski snimci i crteži: autor; crteži predmeta: Zoran Podrug; fotografije: od tab. II-VIII i XI-XIV autor, tab. IX i X, J. Horkić. Iskreno i srdačno zahvaljujem na pomoći mom dugogodišnjem suradniku u AMS B. Penderu, višem preparatoru i crtaču Z. Podrugu na njihovu doprinosu u ovom prilogu.

UVOD

Tijekom izgradnje vodoobrambenog zemljanog nasipa u svibnju i lipnju godine 1955., uz lijevu obalu rijeke Cetine, južno od sela Otoka, istočno od Sinja, stiglo se do otočića Dugiša. **(Tab. I i II)** Nasip je dolazio sa zapada, tj. iz smjera Gale, zasuo je rukavac Cetine koji je otočić obuhvaćao sa sjeverne strane, produžio prema istoku te ga nekako po sredini pregradio. Budući da je za izradu nasipa bila potrebna velika količina zemlje, poduzeće *Melioracija* iz Splita, koje je podizalo nasip, grabilo je zemlju s onog dijela otoka koji je ostao između izgrađenog nasipa i lijeve obale Cetine, kojem je površina bila nešto malo viša u odnosu na preostali teren, tj. na njive sa pšenicom ili kukuruzom. Vadeći zemlju za podizanje nasipa, dopiralo se mjestimice do 2,20 m dubine, gdje još nije izbijala voda. Kod raskopavanja terena nailazilo se na brojno kamenje, ulomke raznolike keramike (pretpovijesne i rimske) i ostali raznovrstan arheološki materijal, o kojemu se međutim nije vodilo računa. **(Tab. II, 3)**

O radovima i nalazima na Dugišu Arheološki muzej u Splitu nije bio obaviješten, nego se o tom doznalo slučajno, prigodom boravka B. Gabričevića, nekadašnjeg direktora AMS-a, i autora ovog priloga¹ u selu Otoku radi ubiciranja ostataka starokršćanske bazilike na lokalitetu Mirinama.²

O nekoj zabrani gradnje radi zaštite arheološkog nalazišta u taj čas nije se moglo govoriti, jer je izrada nasipa bila daleko odmakla. Njegova je svrha bila: sprječavati plavljenje velikog dijela polja, te regulirati tok Cetine radi gradnje budućih hidrocentrala da bi se voda mogla racionalno koristiti tijekom cijele godine. **(Tab. I, 1-2)**

Potrebno je na ovome mjestu upozoriti na strateško značenje koje je mali otok Dugiš imao u povijesti dugogodišnjih ratovanja s turskim invazorima u našim krajevima tijekom tri stoljeća. **(Tab. I, 1-2)** Tako je poznato da su Turci godine 1685. sakupili oko 5000 vojnika oko sela Otoka i ondašnje drvene utvrde na Dugišu s namjerom da prodru prema ostalim utvrdama u Dalmaciji koje su tada bile pod vlašću Venecije. Turci su godine 1697. pokušali još jednom osvojiti utvrdu na Dugišu koju su u međuvremenu bili izgubili. Nešto manje od 20 godina kasnije,

¹ B. GABRIČEVIĆ i autor ovog rada bili su u posjetu selu Otoku dana 6. lipnja 1955. god. Upozoreni od mještana, obišli su radove na Dugišu i ostali impresionirani količinom iskopanih ulomaka pretpovijesne i rimske keramike. Odlučeno je da autor ovog rada, kad se iznađu potrebna sredstva, otiđe na Dugiš i sabere što više kvalitetnih ostataka na prekopanom zemljištu.

² M. ABRAMIĆ, *Archäologische Forschung in Jugoslawien, Bericht über den VI Internationalen Kongreß für Archäologie*, Berlin, 1940., 176-177. - A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, 215. O ubicaciji bazilike kao i početku njezina istraživanja izviješteno je u dnevniku *Slobodna Dalmacija* od 22. listopada 1955. godine.

točnije godine 1715., Turci sakupe veće vojne snage, opet napadnu selo Otok i drvenu utvrdu na Dugišu, koja im je bila preprekom za slobodan put prema jugu i zapadu, odnosno prema Sinju, bolje rečeno osvajanju njegove tvrđave. Spominje se da je oko 6000 osmanlijskih vojnika u srpnju godine 1715. napalo drvenu tvrđavu na Dugišu, koju je branilo 170 (prema Soldi), odnosno 360 (prema Pelidiji) mještana Otoka.³ Oni su odbili prvi turski napad, ali nisu odoljeli drugome, u kojem su gotovo svi pobijeni, bilo da su izginuli u borbi bilo da su pogubljeni kao zarobljenici; tek se neznatan broj branitelja uspio spasiti od pokolja.

Iz teksta o vizitaciji Sinja i okolice splitskoga nadbiskupa Stjepana Cuppillija razvidno je da je on 11. lipnja godine 1718. "otišao vidjeti Otok na rijeci Cetini. Cilj toga puta bio je da označi i naredi kako će se tu podignuti mala crkva Bezgrešnog Začeca Djevice Marije, gdje bi se mogla na svetkovinama služiti sv. Misa, a u slučaju bolesnih služiti tu i na drugim otocima svetu popudbinu".⁴ U listopadu 1955. godine, za vrijeme kratke arheološke kampanje na Dugišu mještani su mi pričali o tim povijesnim događajima kao i o tom da bi se jedanput godišnje služila sv. Misa na Dugišu. Brojno kamenje koje je ostalo u tzv. pozajmicama nakon radova na nasipu, možda bi moglo svjedočiti o jednoj nekadašnjoj crkvi, ali vjerojatno i o temeljima nekadašnjega donjeg dijela drvene utvrde.

Regulacija toka Cetine kroz Sinjsko polje bila je počela koju godinu prije nizvodno od sela Gale; tada je bio prekopan i otočić Gacko, kojom su prigodom uništeni građevinski ostaci zvani Kulina. Tada su nađeni brojni keramički ulomci masivne prapovijesne, vjerojatno, delmatske keramike, odveć slične, ako ne i istovjetne onoj na susjednim pretpovijesnim gradinama. Takva se keramika u ono vrijeme nazivala gradinskom, a - kako će se poslije vidjeti - u velikoj količini bit će nađena za iskopavanja na Dugišu. Kod melioracijskih radova 1954. god. u Gali A. Milošević ističe da su na lokalitetu Kuline nađeni ostaci sojeničkog naselja.⁵

RADOVI U LISTOPADU GODINE 1955.

Istom prvih dana listopada 1955., kad su melioracijski radovi na nasipu prešli polovicu Dugiša u pravcu istoka, bilo je moguće temeljito pregledati one dijelove Dugiša, tzv. pozajmice, (**Tab. II, 3**) odakle je odnošena zemlja za nasip, a koji su se sada nalazili između lijeve obale rijeke i novoizgrađenog nasipa. Pogledom na

³ Fra J. SOLDI, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću, knjiga prva*, Sinj, 1995, str. 18, 20, 30 i 187. - E. PELIDIJA, Pokušaj osvajanja Sinja od strane osmanske vojske 1715. godine, *Zbornik Cetinske krajine*, knjiga 4, Sinj 1989., str. 169.

⁴ Fra J. SOLDI, o.c., str. 218.

⁵ B. GABRIČEVIĆ, Arheološki nalazi iz Gale, *VAHD*, LV/1953., str. 181 i dalje - O radovima na ovom lokalitetu AMS nije bio na vrijeme obaviješten. - A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, str. 212.

ostavljeno radilište, odnosno na pozajmice, vidjelo se da je učinjena velika šteta arheološkom nalazištu. Posvuda su se nalazili keramički ostaci, bilo da su bili vidljivi na površini bilo da su stršili iz zemlje izmiješani s mnogobrojnim ulomcima životinjskih kostiju ili uz veće i manje kamenje. U jednom uglu pozajmice, ne baš duboko u odnosu na nekadašnju površinu otoka, zamiječena je manja hrpa karboniziranog žita, koje je pripadalo ostacima pretpovijesnoga naselja ili utvrde s početka 18. st.

Osim što se nastojalo spasiti vidljive arheološke predmete, svrha radova u listopadu 1955. godine bila je ustanoviti ima li kulturnih ostataka starijih od onih koji su bili vidljivi u to vrijeme, tj. starijih od rimske i ilirske keramike. Kako bi se dobili što bolji rezultati, odlučeno je da se učini nekoliko većih sonda, pa je u tu svrhu na spomenutom terenu, tj. na pozajmicama učinjena kvadratna mreža.

Radilo se samo nekoliko dana, tj. od 6. do 10. listopada 1955. god., jer se u međuvremenu zbog obilnih kiša podigao vodostaj rijeke i označeni je teren počela prekrivati voda, tako da nije bilo moguće obaviti obimnije iskopavanje i dobiti željene rezultate.⁶

U nekoliko dana rada sakupljen je stanovit broj različitih arheoloških ostataka, koji zaslužuju pozornost i danas, a osobito su bili zanimljivi u ono vrijeme, kad su prapovijesna istraživanja u Sinjskome polju bila u začecima. Razina napuštenog radilišta (tzv. pozajmice) u odnosu na nekadašnju površinu otoka Dugiša bila je niža od 1,80 do 2 metra, kako je izmjereno u sondi veličine 5 puta 5 metara, koja se nalazila s južne strane njive i lokaliteta gdje će se sljedeće godine (1956.) obaviti istraživanja o kojima će poslije biti više govora. Ondje je sakupljen raznovrstan arheološki materijal; nalažen je i izvan lokaliteta, po napuštenom radilištu poduzeća *Melioracije*.

Na prvome mjestu - treba upozoriti - bili su veoma brojni keramički ostaci, među kojima ističem pehar s ručicom iznad oboda za koji nije moguće ustanoviti točan stratigrafski odnos prema nekadašnjoj netaknutoj površini otoka. Njega će se moći tek kasnije uzeti u obzir, kod raspravljanja o keramičkim oblicima sličnim onima iz istraživanja u 1956. god., kako bi se utvrdilo koliko se dugo ovaj oblik pehara zadržao u proizvodnji i upotrebi. Osim na brojne neornamentirane keramičke ostatke potrebno je upozoriti i na znatan broj ornamentiranih, koji su otkopani u rasponu od površine do 1,80 metara, odnosno do 2 metra dubine kulturnog sloja na Dugišu. Tako je primjerice nađen ulomak

---

⁶ Istini za volju, mora se kazati da u to vrijeme, godine 1955., u AMS-u nije bilo uopće nikakve pretpovijesne keramike koja bi bila rezultat nekog sustavnog istraživanja. Isto tako, tada u AMS-u nije bilo keramike kakva je bila dominantna i vidljiva 1955. god. na Dugišu; postojala je samo manja količina keramičkog materijala otkupljena od kolekcionara G. Bučića (Hvar), kao i skromni ostaci iz pećine Tradan (Šibenik).

u kojem su još bili ostaci bijele inkrustacije. Prema sakupljenim keramičkim ostacima može se govoriti i o velikim posudama debelih stijenka, zatim o različitim oblicima pehara, zdjela, šalica, lonaca i sl. Dna su im gotovo svima ravna. Ručice su različitih oblika: prstenaste (dosta brojne), trakaste, vertikalne do oboda, ali i iznad oboda, potkovičaste, jezičaste, dulje ili kraće, sedlaste i polumjesečaste. Među keramičkim proizvodima mogu se još navesti ostaci pladnjeva (većih dimenzija) s plitkim prugama nastalim potezima utisnutog prsta s kraja jedne na drugu stranu, i to s gornje strane, koje se negdje na sredini sijeku pod pravim kutom. Takvih pladnjeva (tanjura) naći će se u znatnom broju i kod iskopavanja godine 1956. Uz te keramičke proizvode u manjem broju su nađeni utezi oblika krnje piramide, kakvi se upotrebljavaju kod tkalačkih stanova, ali moguća je i njihova upotreba u ribolovu, kod mreža koje su trebale potonuti. U istu svrhu mogao je služiti i uteg ovalna oblika od muljike. Bit će zanimljivo spomenuti i to da su prikupljeni ostaci masivne pečene gline koji bi eventualno mogli biti dijelovi žrtvenika(?) ili dijelovi nepoznata ukrasa, odnosno ograđivanja ognjišta(?).

Pretpovijesnom će dobu osim keramike svakako pripadati i kalupi za lijevanje metalnih predmeta kakve, na žalost, nismo našli za iskopavanja na Dugišu godine 1956. Nalazi ovakvih kalupa nepobitan su dokaz da se na Dugišu morala odvijati stanovita metalurška djelatnost. Za sada nije moguće ustvrditi koliki je bio obujam te proizvodnje, jesu li stanovnici Dugiša proizvodili mačeve i ostalu bojnu opremu te obrađivali metal za osobne i domaćinske potrebe. Ta se djelatnost može pretpostavljati nakon što su prikupljeni brojni metalni ostaci (mačevi, sjekire i sl.) u koritu Cetine u blizini Trilja, u razdoblju od 1989. do 1992. godine.⁷

Sljedeći su predmeti sakupljeni u iskapanjima 1955. godine:

a) kalup kružna oblika koji po sredini ima širu brazdu iz koje se poput grana na stablu odvajaju 4 manje brazde koje se dijele oblikujući prstenove. Vel. 11,2 x 11,3 cm. Takvi koluti mogli su se upotrebljavati u ukrasne svrhe, ali su mogli imati i druge funkcije u svakodnevnom radu majstora koji su izrađivali oružje i oruđe. **(Tab. XXVII, 2)**

b) Ulomak kalupa za lijevanje srpa; sačuvan dio vrha oštrice (oko 2/3). Vel. 11,5 x 11,3 cm. **(Tab. XXVII, 3)**

c) Kalup koplja, širokog lista u donjem dijelu, manje oštećen. Vel. 6,5 x 11,3 cm. **(Tab. XXVII, 1)**

d) Željezna sjekira. **(Tab. XXVIII, 2)**

⁷ D. GLOGOVIĆ, Mačevi s jezičastim rukohvatom iz Dalmacije u svjetlu nalaza iz rijeke Cetine, *VAMZ*, 3. ser., vol. 28-29/1995.-1996., 9-22. - A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, str. 315.

Rimskom kulturnom krugu pripadati će sljedeći ostaci:

- a) poklopac amfore s ostacima slova
- b) ostatak tegule s urezanim grafitima.

Među metalne nalaze mlađeg vremena ističem željeznu potkovu s dvjema rupicama i otvorom na sredini; ovalna je oblika, ali se na jednom dijelu malo trokutasto izdužuje.

ISTRAŽIVANJA GODINE 1956.

Budući da su arheološki ostaci sakupljeni godine 1955. u napuštenim pozajmicama s južne strane dovršenog nasipa te na lijevoj obali Cetine izazvali osobito zanimanje arheološke struke, odlučeno je da se godine 1956. na Dugišu obavi manje iskopavanje. Svrha mu je bila da se - upoznavši kronološki i kulturni slijed društvenih zbivanja na ovom lokalitetu i povezavši ga s rezultatima nedavno poduzetih neolitičkih istraživanja na Hvaru i Danilu^{7a} - započne sa sustavnim istraživanjima srednjodalmatinskog zaleđa u pretpovijesno vrijeme, što je dotad bilo gotovo nepoznato. S druge pak strane, to bi bio i početak sustavnih pretpovijesnih istraživanja, koja bi, uz istraživanja antičkog i srednjovjekovnog razdoblja AMS počeo obavljati u okviru svoje djelatnosti.

Radovi na Dugišu su, prema raspoloživim sredstvima, trajali od 27. kolovoza do 3. listopada 1956. godine pod vodstvom pisca ovog priloga.⁸

Istraživanja su obavljena na dijelu njive (vel. 21 x 32 m) Šimuna Norca Keve, pok. Šimuna, nakon što je posječen kukuruz i odstranjeno korijenje. **(Tab. II, 2)** Njivu od kopna sa sjeverozapadne strane dijeli rukavac kojim je tekla voda dok nije bio podignut nasip na zapadnoj strani. Valja upozoriti da se po čitavoj ondašnjoj površini pretežno sijao kukuruz i da takva površina njive, kao i ostalih ravnih njiva, nikako nije ukazivala na to da bi se koji metar dublje mogli očekivati ostaci kakvog sojeničkog naselja tipa onih koji su nađeni u tresetištima Italije, Švicarske ili Slovenije. Premda su me izvodači radova na nasipu godine 1955. uvjerali da su oni uzimali zemlju do dubine između 2,00 i 2,20 metara te da nisu imali priljev vode, ja sam, nakon plavljenja napuštenih pozajmica prilikom pokušaja sondiranja i spašavanja površinskih

^{7a} G. NOVAK, *Prehistorijski Hvar, Grapčeva spilja*, Zagreb, 1955. - J. Korošec je 1953. godine obavljao neolitička istraživanja u Danilu Bitinju. Rezultati su objavljeni kao J. KOROŠEC, *Neolitska naseobina u Danilu Bitinju*, izd. JAZU, Zagreb, 1958.

⁸ Tijekom iskopavanja pomagao je Tonči Ercegović, muzejski preparator, koji je umro prije nekoliko godina. U ekipi su kraće ili duže vrijeme sudjelovali prof. A. Stipčević i prof. Š. Batović, onda mladi arheolozi, kojima i na ovome mjestu najsrdačnije zahvaljujem na trudu i marljivosti koju su mi srdačno pružili za vrijeme boravka na Dugišu.

nalaza u napuštenim pozajmicama u listopadu 1955. godine odlučio da ipak 1956. godine za svaki slučaj u svrhu boljeg informiranja i uvida u ono što bi se moglo očekivati, učinim jednu manju sondu vel. 5 x 2 m (S-1), na sjeveroistočnoj strani njive Šimuna Norca Keve.

Nakon što je njiva bila očišćena i iskolčena kvadratnom mrežom, kvadratima veličine 5 x 5 m, radovi su započeli na južnoj strani, kojih 6 metara daleko od nasipa, koliko smo mu se smjeli približiti.

Radom u sondi (S-1) dobiveni su sljedeći rezultati:

Od 0 do 0,76 m obradivi humus, ulomci rimske keramike, ulomci željeznih predmeta, brus, rimski novac od 1. do 5. st. poslije Kr.;

Od 0,76 do 1,55 m tvrda humusna zemlja s ostacima raznolikog kamenja, rimska, delmatska i *gnathia*-keramika (1,32 m), manji ulomci drva, životinjske kosti, ulomci drvenog ugljena;

Od 1,55 do 1,71 m naplavljeni sitniji pijesak kroz koji veoma polako prodire voda; neznatni ostaci drva i životinjskih kostiju, rimska kao i pretpovijesna keramika, između 1,70 i 1,80 m nestaje rimske keramike;

Od 1,71 do 2,73 m tamni humusni sloj uz manju količinu krupnijeg pijeska zrnasta oblika; veća količina grube tamnosmeđe do crne prahistorijske keramike, ulomci životinjskih kostiju kao i drva;

Od 2,73 do 3,26 m sitna fina zemlja (možda nekadašnji humus) nastala taloženjem vode; ulomci drva kao i pretpovijesne keramike svijetlo sive boje do dubine od 2,90 m;

Od 3,26 do 3,36 m tanak sloj sitnog bjelkastog "pijeska" koji je možda nastao rastvaranjem površine lapora, zatim zdravica (lapor) kroz koje (raspukline?) polako izbija voda.

Nakon što je u sondi (S-1) dobiven uvid u stratigrafske odnose, započelo se s istraživanjem na južnoj strani njive. Izabrana su četiri kvadrata, III. i IV., jedan do drugog u pravcu istok-zapad i njima odgovarajući XIII. i XIV., u pravcu sjevera. Premda je na početku rada između kvadrata III.-XIII. te IV.-XIV. bio ostavljen zemljani ošit širine 1 m, od toga se poslije zbog praktičnih razloga i lakšeg odvijanja posla odustalo, što će se pokazati korisnim, osobito u nižim slojevima, kad se mogao bolje i jasnije ustanoviti međusobni odnos otkrivene drvene građe, tj. kolaca i greda.

U uvodnom je dijelu ovog izvještaja rečeno da su se na Dugišu godine 1715. vodile borbe između stanovništva sela Otoka i osmanskih napadača i da je tada ondje bila drvena utvrda čiji ostaci ovom prigodom na istraživanome mjestu nisu uočeni. Kakav je oblik imao tada otočić Dugiš i koliko mu je bio sličan onaj u vrijeme izgradnje nasipa godine 1955., nije moguće usporediti. **(Tab. I)** No, plavljenje Sinjskoga polja sve do podizanja nasipa svakako je u stanovitom smislu moglo djelovati na oblik otočića Dugiša, bilo da mu je rijeka odnosila zemlju s obale, bilo da je plavljenje donosilo nanose koji su zemlju na

otoku učinili prikladnom za sijanje žitarica (pšenica, ječam, proso i sl.). Tako je godine 1956. to bilo obična, reklo bi se, standardna njiva, na kojoj nisu bili vidljivi ostaci tako drevne prošlosti kakvi će se pokazati tijekom iskopavanja.

Njiva je podijeljena na kvadrate vel. 5 x 5 m, od kojih su istraživana četiri s oznakama III, IV, XIII i XIV, a dijelio ih je međusobni kontrolni zid u pravcu sjever-jug, tj. XIII-III-X/IV-IV. Sloj obradivog dijela terena činio je humus kojeg se debljina kretala od **0,30 do 0,60 m**. U tom je sloju nađen rimski novac (stariji i mladi), ulomci rimske keramike, oštećena fibula tipa *Aucissa*, kao i ulomci životinjskih kostiju.

Sljedeći sloj, između **0,60 i 1,00 m**, činila je naplavljena zemlja s nešto pijeska, koju je vjerojatno nekoć donosila Cetina s plavljenih polja i koja se taložila pri mirnijem otjecanju vode. U ovom je sloju zastupljeno brojno kamenje različite veličine uz ostatke rimske keramike kao i pretpovijesne (delmatske) keramike, potom ulomci životinjskih kostiju i razni sitniji arheološki predmeti. Pozornost je skrenuo jedan dio terena u kvadratu XIII. koji je bio pokriven kamenim pločama (**Tab. III, 3 i Tab. IV**); one su vjerojatno trebale omogućiti komunikaciju između pretpostavljenih nastamba nepoznata oblika, da se ne gazi po naplavljenoj vodi. Ove ploče djelomično se spuštaju ispod jednoga metra. (**Tab. V, VI, VII**) Ne isključujem mogućnost da su one mogle biti temelji nekih nastamba ovalnih oblika ili su se između njih i bliskog kamenja ubadali nosivi stupovi za ovalne konstrukcije kojima su stijenke bile oblijepljene glinenim premazom, o čemu svjedoče ostaci lijepa.

Od 1,00 do 1,60/2,20 m. Sloj tamne glinaste zemlje ponegdje i malo humusne, u kojoj je bilo odveć mnogo kamenja različite veličine. Sloj ima ljevkast oblik kojem je na iskopanim rubovima (jug-sjever) dub. 1,60, odnosno 1,40 m, a po sredini 2,20 m.

U IV. kvadratu na južnoj strani, bliže nasipu, otkriveni su ostaci bunara građenog u tehnici suhozida s manjim kamenjem kojem je promjer 0,76 m; dno mu je bilo na dub. od 1,50 m ispod površine njive. (**Tab. XIII, 1**)

U ovom sloju su od temeljne kronološke vrijednosti najraniji nalazi *gnathia*-keramike (dub. 1,50 m), skupa s rimskom. Uz dosad navedeno i dalje su brojni ostaci životinjskih kostiju. Isto tako bit će zanimljivo upozoriti i na nalaz metalnog lijeva (šljake), brončanog ili željeznog. Uz neornamentiranu pretpovijesnu keramiku pojavili su se i ulomci ornamentirane keramike.

Po sredini iskopa kv. III.-XIII. i IV.-XIV. s istočne strane gledano prema zapadu, što se dobro uočava i na snimci profila, vidljivo je jedno ulegnuće koje je moglo nastati ili zbog nekadašnjeg razmaka između eventualnih nastambi ili zbog nekog jačeg prodora vode koji je razorio jedan dio terena i otplavio zemlju. (**Tab. XVI**) U tom je ulegnutom dijelu kamenje bilo još gušće nabacano nego na drugim istraženim dijelovima.

Vršci prvih sustavno okomito postavljenih kolaca pojavili su se na dub. od 1,70 i 1,80 m mjereno od površine, u kv. III. u većem broju, dok ih je bilo nešto manje u kv. IV. (**Tab. VIII, 1**) Većinom su bili nagoreni, manjih dimenzija, dugi primjerice do 0,60 m; rijetki su bili duži od 1 m. Isto su tako i neki ostaci grede postavljenih u vodoravni položaj na gornjoj strani bili nagoreni. Grede su bile u dubinama ispod 2 m, odnosno do 2,05 ili 2,10 m. Sve skupa odavalo je sliku neke sojeničke nastambe, ali ne u izvornom nekadašnjem obliku. Je li taj boravišni prostor bio napušten ili zapaljen pa napušten ovaj čas, to nije nikako moguće točno ustvrditi. Svakako je činjenica da se radi o jednom sojeničkom obliku izgradnje. Kolci su se kao i grede donjim dijelom nalazili u sloju koji čini veoma meka, humusna, gotovo posve crna zemlja, vjerojatno nekadašnja naplavina, u koju je za sve vrijeme iskopavanja stalno i polagano s jedne i druge strane otkopa ili odozdo iz sloja koji je slijedio prodirala voda. To je sve skupa još više stvaralo ljepljivu mekanu kašastu masu.

Držim da su oni koji su došli na ovo mjesto nakon prethodnih stanara drvenih konstrukcija (sojeničkih nastamba), o kojima je netom bilo govora, zbog izbijanja vode nabacivali znatne količine kamenja, vjerojatno i iz susjednog terena i suhe zemlje da bi ispunili šupljine među kamenjem na preostalim drvenim gredama i kalcima te kako bi dobili koliko-toliko manje vlažno tlo pod nogama. Na nekim mjestima uočeno je i pločasto kamenje koje je namjerno polagano na preostale grede. (**Tab. VI**) Isto tako, znatnu pozornost zaslužuje činjenica da su uz ove drvene ostatke u kv. III. i IV. otkopana po dva ognjišta, sudeći po sloju luga (10-12 cm) s ostacima drvenog ugljena, što znači da je u to doba bio vrlo nizak vodostaj jezera ili rijeke. (**Tab. XV**) Bit će veoma vrijedno upozoriti da je u blizini grede s ostacima ognjišta i luga nađen komad tzv. gube, koja se zapali izbijanjem iskre iz željeznog predmeta u koji se udara kamenim predmetom. I danas se tako pali vatra u primitivnim i zaostalim sredinama, osobito brdskim i siromašnim, pri čemu se najčešće guba rukom prisloni uz komad kremenja u koji se udara željeznim predmetom, tzv. ocilom, kako bi se izbila iskra. Imao sam prigode to vidjeti u nekim krajevima Dalmatinske zagore tijekom obavljanja raznih terenskih istraživanja.

Ognjišta upozoravaju da se u navedenim prostorima boravilo. (**Tab. XV**) Može se pretpostaviti da su ostaci dijelovi drvenih konstrukcija namjerno ili slučajno spaljenih koji su u trenutku kad je vodostaj rijeke ili jezera, naplavljenoga Sinjskog polja, bio nizak, stanovito vrijeme služili za zadržavanje, odnosno boravljenje. Ako se novodošlima mjesto svidjelo i za njihov duži boravak imalo odgovarajuće uvjete (obilata voda, ispaša stoke, šuma, ravnica za sijanje žitarica, eventualni trgovački putovi), onda su oni zbog podizanja razine rijeke ili jezera donosili goleme količine kamenja, kojim su prekrivali drvene ostatke da bi na njima izgradili kakvu-takvu bazu za osnivanje svojega novog naselja, odnosno izgradnju kuća (nastamba) za stanovanje ili sklanjanje

stoke. Da su se podizali stanoviti stambeni objekti, na to upućuju brojni ulomci pečenog lijepa nađeni u sondama.

Od 2,20 do 3,40 m. Znatna količina kolaca, a osobito vodoravno položene grede, čine upravo jednu - pretpostavljam - razdjelnicu, kako stratigrafsku tako i kulturnopovijesnu, ovog naselja, na što bi upućivala keramika u razmaku od 2,00 do 2,20 m. (**Tab. VIII i IX**) Grede su svojim obujmom (promjer od 20 cm), bolje reći donjom polovicom ležale uz kolce u donjem sloju, koji se najvećim dijelom sastoji od nanesene i naplavljene, vjerojatno u određenom vremenu otprije nataložene zemlje, u kojoj su - naravno - bili donji dijelovi kolaca. Već je bilo upozoreno da su neki kolci nađeni nagoreni od vrha prema dolje, tj. gorjeli su sve dotle dok im je u danom času to dopuštala visina vodostaja rijeke ili, recimo, jezera. Kolci su se kao tanji lakše zapalili i lakše izgarali ako je do propasti ovog drvenog naselja došlo zbog požara. (**Tab. VIII i IX**) Da su oni dijelom izgorjeli, o tome svjedoče i njihove mjere, koje se kreću od 0,60 do 0,80 m, jer je teško pretpostaviti da bi neka drvena konstrukcija sojeničkog tipa bila samo tako nisko od vode. Jedini veći kolac bio je dugačak 1,80 m. Neki od ovih kolaca morali su biti nagoreni u svom donjem dijelu prije negoli su zabijeni u zemlju, jer su kao takvi *in situ* nađeni. Vjerojatno je to rađeno iz razloga što se mislilo da će tako nagoren donji dio kolca biti otporniji na propadanje, odnosno gnjiljenje u vodi. Nekima su od njih donji dijelovi sa 4 strane oštrim rezovima bili oblikovani u šiljak da lakše i dublje uđu u zemlju. Takva obrada uvjerava da su sječeni oštrim predmetima (sjekirama); neki su među njima bili okresani samo s dvije strane. Za kolce je upotrebljavano jasenovo drvo, a grede su najvjerojatnije bile od hrastovine.

Između kolaca kao i ispod greda u sva 4 kvadrata nađeno je dosta ulomaka životinjskih kostiju, raznog sjemenja, žira, ali i mnogo njegove kore, lješnjaka, drenjina, dakle sve šumske plodine, zatim drvene trješčice, raznobojno lišće, kao i karbonizirani grumen prosa. Držim da je vrijedno navesti i veći ulomak glinene cijevi (**Tab. XXX, 4**) koji je vjerojatno bio pao u dubinu, ulomak cjedila, jelenji rog, koštano šilo, grumenje gorskog kristala koji se, usitnjen, kao primjesa dodaje pri izradi keramičkih rukotvorina i jedan bat izrađen od jelenjeg roga. Osobitu pozornost zaslužuje brončano puce (promjer 4,2 cm), nađeno u dubini od 2,92 m. (**Tab. XXVI, 2**) Uza sve navedeno i dalje su bili brojni keramički ulomci koji nestaju na dubini od 3,25 m.

Istini za volju, moram napomenuti da ispod navedene dubine u svoj širini sonde nije bilo moguće obaviti sustavna istraživanja, i to iz dva razloga: 1. sve veći priljev vode i otežano raspoznavanje s identificiranjem arheoloških objekata, koje u takvim okolnostima često dovodi do njihova oštećivanja; 2. neposjedovanje odgovarajuće opreme za nastavak otkopavanja koja je u onim poratnim godinama još uvijek bila nedokučiva za arheološka istraživanja.

Od 3,40 do 3,75/3,78 m. Da bih se uvjerio postoji li mogućnost pronalaženja arheoloških ostataka u još većoj dubini i da bih ustanovio koliko je duboko zdravica i kako izgleda, uz ostavljeni kontrolni zid učinjen je iskop širine 1,00 m, koji je veoma brzo bio preplavljen vodom koja je izbijala iz samog dna, odnosno zdravice. **(Tab. XIV)** Taj najdublji sloj, debljine 0,25 do 0,28 m, imao je sivkastobjelkastu boju; u njemu se pijesak miješa s manjim kamenjem u dubini 3,73-3,78 m od površine, doprijevši tako do laporaste zdravice, kakva je vjerojatno i podloga korita rijeke Cetine. Time je tadašnje istraživanje na dijelu njive Š. Norca Keve bilo završeno. **(Tab. XVI)**

S obzirom na dotadašnju (godina 1956.) odveć slabu arheološku istraženost zagorskog dijela srednje Dalmacije u pretpovijesno doba, rezultati ovih iskopavanja pružili su neočekivane vrijedne podatke o prošlosti sinjskoga područja i otvorili mogućnost njezina boljeg upoznavanja. To su: sojeničko naselje uz obalu Cetine, metalurška djelatnost u njemu, trgovački odnosi s grčkim, helenističkim svijetom (*gnathia*-keramika) kao i rimski prodori u ilirski svijet (keramika, novac). Na žalost, moja kasnija nastojanja glede novih istraživanja na području Dugiša nisu nailazila na podršku i slika stanja dobivenog iskopavanjima 1956. godine ostala je sve do kasnijih rekognosciranja u rijeci Cetini godine 1990. i 1992. Ta rekognosciranja dala su još bolji uvid u ono što bi se sve moglo očekivati samo sustavnim istraživanjima širom Sinjskoga polja.⁹

O rezultatima istraživanja na Dugišu javnost je bila obaviještena putem splitskoga dnevnika *Slobodne Dalmacije*,^{9a} pa je istraživanje izazvalo i šire zanimanje; tako sam bio obaviješten da se u Vratnicama, nekoliko kilometara sjeveroistočno od Dugiša, podiže nasip na rječici Rudi, kojem je svrha bila istovjetna onome uz Cetinu preko Dugiša, te da i ondje ima brojnih nalaza.¹⁰

U *Vratnicama*, istočno od sela Udovičića, lokalitet gdje se vadila zemlja za nasip nalazio se kojih 150 do 200 m nizvodno od mosta Otok-Udovičići-Grab, i to upravo između podizanog nasipa i obale Rude. Na tom su položaju u dužini od 50 do 70 m bili iskopani brojni različiti arheološki predmeti, među kojima su većim dijelom oni pretpovijesne keramike, veoma slični onima

⁹ Veoma dobar dokumentirani uvid u rezultate svih arheoloških rekognosciranja i istraživanja do 1998. god. dao je A. Milošević, u bogato ilustriranoj publikaciji *Arheološka topografija Cetine*, u seriji *Katalozi i monografije* 3, izdanja Muzeja Hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, Split, 1998. god.

^{9a} B. GABRIČEVIĆ, Otkriće sojenica na Sinjskom polju, *Slobodna Dalmacija*, Split, 9. X. 1956.

¹⁰ Nakon obavljenih radova na Dugišu, u selu Otoku, dopala me je dužnost da u istome selu na lokalitetu Mirine uz suradnju ondašnjega muzejskog restauratora (klesara) pok. Šime Sorića Eterovića radim na restauriranju i dozidivanju zidova na starokršćanskoj

na Dugišu. Stratigrafska je slika bila poprilično slična onoj na Dugišu. Sloj humusa varirao je između 40 i 50 cm; ispod njega je slijedio sloj dosta tamne sive zemlje do dubine 1,00 do 1,20 m, do koje se dubine na tom radilištu najviše vadila zemlja za izradu nasipa. Za bilo kakvu arheološku intervenciju na samom radilištu AMS nije imao sredstava. Stalnim posjećivanjem radilišta tijekom desetak dana uspio sam potaknuti radnike na to da više pažnje poklone eventualnim nalazima; usto, skromnim sam otkupom uzimao i loše sačuvane arheološke artefakte kao i one bolje i tako sam spasio nekoliko vrlo vrijednih predmeta. Na moju molbu učinjen je manji prokop, da bi se vidjela debljina kulturnog sloja. Ona je manja nego na Dugišu; ovdje je na 2,50 m dubine prodirala voda, a dno je na 3 m od površine; iznad njega bio je sloj gline. Na ovom radilištu nisu bili zatečeni drveni stupovi ili grede, barem nisu bili vidljivi u onom dijelu radilišta koji sam obilazio. Treba upozoriti na veoma brojne keramičke ulomke, kako pretpovijesne, tako i rimske keramike.

Najvrjednije i najbolje sačuvane predmete iskopane na ovom lokalitetu svojedobno sam objavio među brončanom građom¹¹ u AMS-u te sam opet ukazao na njih prikazujući Sinjsku regiju u pretpovijesti, a to su:

---

bazilici koju je godinu dana ranije (1955.) istraživao ondašnji direktor AMS-a dr. Branko Gabričević. (A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, Sv. Mirine, str. 215). Lokalitet se nalazi 300 do 400 m sjeverno od njive Š. Norca-Keve. Radovi su trajali od 11. listopada do 23. listopada 1956. god. U tom sam vremenu, koliko mi je bilo moguće, uz rad na bazilici u Mirinama odlazio u Vratnice da bih ondje pratio stratigrafski slijed kod uzimanja zemlje za nasip i spašavao arheološke izradevine otkupljujući ih od radnika. Mogu reći da je zatečena situacija terena u Vratnicama 11. listopada 1956. god. bila veoma slična onoj u Dugišu u lipnju 1955. god.

¹¹ O lokalitetu Vratnicama i tamošnjim nalazima izvijestio sam dvaput. I. MAROVIĆ, Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji, *VAHD*, sv. LXXXV, Split, 1981., str. 27 i d.; sl. 9,2 i 3; sl. 12,1 - I. MAROVIĆ, Sinjska regija u prahistoriji, *Izdanja Hrv. arh. dr.*, sv. 8, "Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka", Split, 1984., str. 52; sl. 19, 1,7 i 9; sl. 20,4 - A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, str. 219. Prigodom posjeta radovima u Vratnicama prisutni radnici, većinom iz okolnih sela, osobito Udovičića, upozorili su me da su u Udovičićima, istočno od groblja, kod dubljeg krčenja zemlje za vinograd nailazili na veće jame ovalnog kuglastog presjeka s uskim otvorom na gornjoj strani, tj. prema površini. U tim jamama nalazili bi se ostaci oruđa, keramike i gareži. Najvjerojatnije se radi o tzv. hambarinama(?) kakve su otkrivene u Bosni (usp. *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, knjiga I, Sarajevo, 1942., str. 164 i 165). O sličnom objektu mi je godinu dana ranije, tj. 4. X. 1955. god., govorio Luka Katić iz Korita. On me je odveo prema Zlim Docima, gdje bi navodno trebali biti ostaci crkve. Pridružio nam se tada Ivan Vuco pok. Joze, koji nam je pokazao ostatke zidova, a dalje na kraju vide se oštećeni ovalni iskopi koji odgovaraju navedenom opisu tzv. hambarine. Isti nalazi su i ovdje bili u unutrašnjosti kao i kod spomenutih jama. Istočno od ovog lokaliteta nalazi se Šestina gradina (A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, str. 218). U Koritima ima Velika gradina, s dosta keramičkih ulomaka na površini.

1. sjekira s krilcima, 2. bodež kojem nedostaje rukohvat, 3. dvosjekla britva i 4. lučna fibula s trokutastom nožicom tipa Golinjevo. Od četiri navedena predmeta svakako je najstarija sjekira, koja će pripadati starijem razdoblju brončanog doba. Bodež bi bio nešto mlađi od sjekire; za njega mi je kazano da je otkopan na dubini od oko 1,20 m. Fibula je kao i britva nađena otprilike na istoj dubini, između 0,70 do 0,80 m, na razmaku od 0,50 m. Ovi podaci se moraju uzeti uz dosta opreza jer nisu plod sustavnih istraživanja.

Uz navedene predmete nađeno je još nekoliko željeznih potkova, ulomci željeznih predmeta (primjerice koplja, čavala), ulomci rimskih fibula i nekoliko primjeraka rimskog novca, kako onih ranijeg (*assis*), tako i kasnijeg razdoblja. Navedenome treba još dodati i nekoliko utega za tkalački stan, ili možda za ribarske mreže, krnje stožasta oblika, sa četiri perforacije.

DUGIŠ U KONTEKSTU SOJENIČKIH NASELJA

Smještaj lokaliteta uz vodu, znatan broj keramičkih ulomaka kao i osobito vrijedni brončani predmeti (britva), a nadasve okolni teren, dopuštaju pretpostavku o postojanju sojeničkoga naselja u Vratnicama nalik onome na Dugišu. Ta pretpostavka može još više dobiti na vjerodostojnosti nakon rekognosciranja u vodi Rude i Cetine 1990. i 1992. godine, kad se prema zatečenim arheološkim ostacima pretpostavilo postojanje još nekih drevnih sojeničkih ostataka.

Za razliku od Vratnica, gdje se nisu obavljala sustavna istraživanja, već su se od prisutnih građevinskih radnika prikupljali slučajni nalazi o kojima je netom bilo govora, u Dugišu nije bilo sličnih predmeta poput sjekira, bodeža ili mačeva. Glede pomanjkanja vrjednijih arheoloških artefakata u Dugišu, može se navesti mišljenje S. Hansena da se kod neredovitih poplava pri napuštanju lokaliteta iz arheološkog iskustva zna da se ne ostavljaju nikakvi metalni predmeti.^{11a}

Uz ovaj izvještaj vrlo je vrijedno upozoriti da je pomnim pregledom obale uz Dugiš prigodom spomenutih podvodnih rekognosciranja 1990. i 1992. godine

---

Nedaleko od radilišta u Vratnicama je lokalitet zvan Lug, gdje se nailazilo na oruđe i oružje, a na nedalekom lokalitetu zvanom Paprikača bilo je kremenja, ulomaka sablje i rimskog novca. - Koncem 1999. godine na staroj sinjskoj tvrđavi otkriveno je "6 kružnih jama - dubokih i do dva metra ukopanih u živu stijenu", kako je izjavila arheologinja D. Čerina u *Slobodnoj Dalmaciji* od 6. siječnja 2000., str. 23, pa sam mišljenja da se i ovdje radi o hambarinama.

^{11a} S. HANSEN, Studien zu den Metalldeponierungen während der Urnenfelderzeit im Rhein-Main-Gebiet, *Universität Forschungen zur prähistorischen Archäologie*, sv. 5, Bonn 1991., str. 166.

utvrđeno da se ostaci stupova (kolaca) i keramike nalaze uz otočić Dugiš u dužini od oko 400 m. Ako bi se zaista jednom u budućnosti kod obimnijih istraživanja, bolje ekipiranih i s tehničkim pomagalima, na raznim točkama Dugiša potvrdila pretpostavka o postojanju naselja u približnoj dužini od 400 m, onda bi se doista u našem slučaju radilo o većem, snažnijem i važnijem naselju, od kojega je godine 1956. otkopan tek neznatan dio. Da je Dugiš bez sumnje morao igrati važnu ulogu u ondašnjim društveno-gospodarskim prilikama oko rijeke Cetine, mislim da ponajprije potvrđuju pronađeni kalupi za lijevanje oštrica koplja godine 1955., a isto tako brojnost mačeva nađenih kod rekognosciranja 1990.-1992. god. u koritu Cetine i Rude, od kojih nema kalupa (barem zasad, jer nije bilo sustavnih istraživanja); uvjeren sam da se na Dugišu odvijala i živa metalurška djelatnost.¹² U potvrdu tome navodim da su tijekom našeg istraživanja nađeni ostaci amorfnog metalnog lijeva te glinenih cijevi koje su dio pribora za lijevanje. (Tab. XXX, 4)

Sljedeće je sojeničko nalazište u koritu Cetine “sa značajnim ostacima drvenih konstrukcija i arheoloških nalaza kod otočića Okruglo (oko 1,5 km nizvodno od Dugiša), a arheološki materijal na ovom položaju po koritu rijeke rasut je u dužini od 150 m”.¹³

Ovome nalazištu treba pridodati i ono registrirano oko 500 m uzvodno od utoka Rude u Cetinu, gdje se s obzirom na situaciju u koritu zadržava arheološki materijal sličan onome iz Dugiša i Okruglog.¹⁴

Sabравši sve što je rečeno o nalazištima sojeničkih ostataka u Cetini ili uz Cetinu, nameće se zaključak da se u razmaku od kojih 10-12 km nalazi 5 registriranih ostataka sojeničkih naselja na kojima je vrlo vjerojatno započeo život početkom srednjega brončanog doba, koji se vjerojatno nastavlja i u sljedećim razdobljima.

Kako su nabrojena sojenička nalazišta u Sinjskome polju potvrđena s više (Dugiš) ili manje vjerodostojnosti (Vedrine), držim korisnim na ovome mjestu upozoriti na još jedno, eventualno sojeničko nalazište, nekih 35 km sjevernije od Dugiša, do kojih je došao S. Gunjača prilikom sondiranja uz obalu Cetine kod nekadašnjeg sela Ribarića, odnosno utoka potoka Ribarić u Cetinu prije podizanja brane akumulacijskoga jezera kod Peruče na Cetini. O nalazima, osobito keramičkim, nije ništa poblize poznato, dok se na objavljenoj slici vidi niz stupaca (kolaca) kakvi se kod nekih sojeničkih naselja podižu radi obrane

¹² D. GLOGOVIĆ, o.c., str. 9 i d.

¹³ A. MILOŠEVIĆ, Arheološki nalazi u koritu rijeke Cetine, *Obavijesti Hrv. društva*, god. XXIV, broj 2, Zagreb, 1992., str. 46 i d. - A. MILOŠEVIĆ, Arheološki nalazi u koritu rijeke Cetine u Sinjskom polju, *Arheo*, sv. 15/1992., Ljubljana, 1993., str. 86.

¹⁴ Ibidem.

od poplave ili napada (ljudi, divljih životinja, udara vjetrova, valova i sl.).¹⁵ Nije u ovom slučaju isključena ni mogućnost da bi se možda radilo i o ostacima drvenih supstrukcija jer se na citiranome mjestu potanje ne govori o tome što bi predstavljao uočeni niz drvenih stupova (kolaca).

U nastojanju da se objasni nastanak i oblik sojениčkoga naselja na Dugišu, nabrojani njemu susjedni ostaci na istoj rijeci ne mogu biti od osobite koristi, jer su nam stanja na spomenutim lokalitetima zbog neistraženosti slabije poznata od onoga na Dugišu. Zajedničko im je to što su kod svih nalazišta u Sinjskome polju veoma brojni keramički ostaci nalik onima na Dugišu. O konstrukciji i rasporedu naselja, bolje reći, samo o jednoj manjoj jedinici u takvom naselju, može se raspravljati samo na temelju onog što je otkriveno na Dugišu. No, i tu je obrazlaganje ograničeno činjenicom koju sam naveo, da je vjerojatno došlo do požara, te je dobar dio drvene građe izgorio, a preostali dio propao niže u mekani teren, gdje su još bili sačuvani kraći dijelovi stupova koji su gornjim dijelom i sami bili nagoreni. Noseći su stupovi sojениčkih konstrukcija bili zabijeni u zemlju (u našem slučaju ne odveć tvrdu, nego mekanu i muljevitu); oni u sličnim europskim nalazištima dosežu duljinu i do 5 metara, dok je na Dugišu najduži kolac bio dug 1,80 m, a ostali otkopani većinom su dužine od 0,80 do 1,10/1,20 m. (**Tab. VIII, 2-3**) Nije zatečena *in situ* nekadašnja podnica nastambe, nego njezin oštećeni i obrušeni dio pa na temelju toga nije moguće rekonstruirati eventualni unutrašnji raspored.

O veličini sojениčkoga naselja na Dugišu, a time i o njegovu značenju u sinjskoj regiji, a i šire, u pretpovijesno doba vrijedan i važan podatak dobiven je istom 1990. god., prigodom rekognosciranja korita Cetine, počevši od Dugiša nizvodno prema Trilju; tada se ustanovilo da se u rasponu od 400 m uz otok nalaze drveni stupovi i ulomci keramike.¹⁶

Može se postaviti pitanje: je li u vrijeme kad je sojениčko naselje podizano, otočić Dugiš imao oblik kakav je imao godine 1956. i je li sa sjeverne strane otočića tekao jedan rukavac Cetine. (**Tab. I i II**) Na to pitanje bit će teško odgovoriti pa makar jednom i došlo do većih istraživanja. Između lijeve obale Cetine i nasipa vjerojatno se neće dopustiti iskopavanja da se ne bi kod povećanog vodostaja ugrozio sam nasip. Istraživanja se mogu nastaviti sjeverno od nasipa prema nekadašnjem rukavcu Cetine, odnosno prema terenu koji se polagano spušta prema spomenutom rukavcu. Ovisno o rezultatima istraživanja, moći će se ustanoviti je li sojениčko naselje nastalo na kosom terenu koji se

¹⁵ D. VRSALOVIĆ, Četverogodišnji rad Instituta za narodnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 8-9, Zagreb, 1963., tab. XV, sl. 28. - A. MILOŠEVIĆ, *Topografija*, str. 161.

¹⁶ A. MILOŠEVIĆ, *Arheo*, 15/1992., str. 86.

nekoć spuštao prema rijeci ili jezeru nepoznata oblika, kojeg su se vode protezale nadaleko u pravcu juga (primjerice do današnjeg sela Turjaka) (**Tab. I, 1**); zatim moći će se ustanoviti kad je Cetina dobila današnji oblik i nekom prigodom odvojila veći komad kopna, a s njim i sojeničko naselje, formirajući tako izduženi otočić Dugiš. čini mi se ovaj čas da su stupovi nekoć bili zabijani u nešto kompaktniju podlogu, malo tvrđu zemlju, nego što je bila ona zatečena u času otkopavanja; naime, onda još nisu bili u potpunom okruženju vode, koja je u toku vremena pomicanjem vodostaja onu stariju zemlju oko stupova otplavila. Isto tako se moglo dogoditi da su se uz stupove zadržavali razni organski otpaci pa se uz taloženje na njih nanosila fina sitna zemlja. Mislim da se na temelju istraživanja godine 1956. na postavljena pitanja ne može pouzdano odgovoriti osim na način da se upustimo u brojne, malo pouzdane pretpostavke.

Kako sam već istaknuo, uz tok Cetine ili čak u njezinu koritu nabrojeno je 6 sojeničkih ostataka na potezu od Ribarića do sužavanja Cetine kod Trilja, kad ona kroz kanjon teče do slapa Gubavice kod Zadvarja. Ima li gdje kakvih sojeničkih ostataka od slapa uz obale Cetine do Omiša, nije mi poznato, jer je taj kraj još uvijek arheološki gotovo nepoznat.

Isto tako, zbog slabe arheološke istraženosti Imotskoga i Vrgoračkog polja, ne može se ovaj čas kazati jesu li do sada na tim poljima bili uočeni makar i neznatni ostaci koji bi upozoravali na mogućnost postojanja sojeničkih ostataka.

Druga rijeka, južno od Cetine, Neretva, krajnjim donjim tokom na području Dalmacije, svojim razvedenim rukavcima prije utoka u more obilato plavi velike terene močvarnog karaktera, poput tresetišta. Tako je 1978. god. u Bijelom Viru (jugozapadno od Metkovića) na raskvašenoj njivi s južne strane kamene glavice zvane Krvavac, kod kopanja kanala šir. 1,20 m, dub. oko 1,50 m, bager izbacio na površinu dijelove drvenih kolaca, ulomke keramike debelih stijenka te ulomke jestivih školjaka. Treba upozoriti da je među sakupljenim keramičkim ostacima uočen i veći ulomak pladnja (tanjura), nalik onima iz Dugiša, o kojima će poslije biti govora. Obilaskom terena i uvidom u nalaze pretpostavio sam da se vjerojatno radi o ostacima sojeničkoga naselja. Uspoređujući keramičke ostatke s tog lokaliteta, *Bijelog Vira*, s onima iz gomile u Biloj Vlaki (zapadno od Vida, Narona) pretpostavio sam da bi se možda na strani nasuprot Bijelom Viru, tj. na rubu terena sličnih, ako ne i istovjetnih osobina, bliže Biloj Vlaci, moglo naići na sojeničke ostatke. Na temelju nalaza iz Bijelog Vira (drvo, keramika, školjke) te s onima (keramika) iz Bile Vlake, pretpostavio sam postojanje dvaju sojeničkih ostataka u donjem toku Neretve.¹⁷ Ako bi se jednom

¹⁷ I. MAROVIĆ, Prahistorijska istraživanja u okolici Narone, *Izdanja Hrv. arh. dr.*, sv. 5., "Dolina rijeke Neretve od prethistorije do ranog srednjeg vijeka", Znanstveni skup, Metković, 4-7. X. 1977., Split, 1980., str. 97 i bilj. 51.

uz rub polja nedaleko od Bile Vlake doista našli ostaci sojeničkog naselja, a keramički ostaci pokazali ako ne istovjetnima, a ono vrlo sličnima onima iz gomile u Biloj Vlaci, to bi bio dokaz o pokapanju sojeničara u kamenim gomilama, što još nije nađeno na terenima nedaleko od Dugiša. Isto tako, na području Dugiša, odnosno sela Otoka, još nisu nađeni nikakvi grobovi u kojima su se pokapali stanari s Dugiša.

Ako pak usporedimo terene oko širokog donjeg toka Neretve, od Opuzena do utoka u more, sa sličnim močvarnim ili tresetastim terenima u Italiji, uvjeren sam da bi se pretpostavke o sojeničkim ostacima oko rukavaca Neretve mogle jednom i potvrditi sustavnim nadziranjem melioracijskih kao i poljodjelskih radova, a svakako i makar skromnijim sondiranjem na temelju koliko-toliko pouzdanih indicija.

Nedavno objavljeni keramički nalazi iz *Prispa*,¹⁸ zapadno od Livna (10 km), na lokalitetu Luščić, koji se nalazi u polju, upozorili su na sličnost s keramičkim nalazima na Dugišu. I na ovom su polju izvedeni melioracijski radovi koji su većim dijelom zaustavili vode Livanjskog polja da kroz ponore u podnožju Dinare i Kamešnice otječu prema Sinjskom polju, gdje su akumulirane u rijeku Cetinu. U zapadnome dijelu Livanjskog polja još uvijek su ostaci tresetišta, što nije slučaj u Sinjskom polju.

B. Marijan u spomenutom radu navodi da se lokalitet nalazi u polju, da je nalazište elipsasta oblika, da se u odnosu na okolni teren izdiže otprilike jedan metar, kao i da se kod obrade zemlje nailazilo na mnogo kamenja, kakav je slučaj bio i u Dugišu. To bi značilo da je donji dio naselja dosta vlažan, da je eventualno izbijala voda i da se nekoć nanošenjem kamenja gradila podloga na kojoj se mogao podignuti objekt u kojem bi se boravilo. Arheološki ostaci iz Luščića nisu rezultat sustavnog istraživanja, već su sakupljeni na površini nakon oranja.

Premda iz autopsije ne poznajem lokalitet Luščić, temeljem iznesenih podataka koje daje B. Marijan primjerice o kanalima na sjeverozapadnoj i sjeveroistočnoj strani Luščića, bio bih sklon u njima vidjeti stanovit oblik zaštite naselja od jačeg nadiranja vode, odnosno valova. Imamo li na umu plavljenje Livanjskoga polja i kratke vodene tokove prije negoli su izvršeni melioracijski radovi, kad su vode u Livanjskome polju usmjerene prema akumulaciji Buško Blato, takvo je stanje terena moglo biti vrlo pogodno za neki oblik sojeničkog naselja. Ako bi se ovdje radilo o nekom sojeničkom naselju, možda bi ga se moglo usporediti s položajem na Dugišu dok je ono još bilo *na suhoj, čvrstoj*

---

¹⁸ B. MARIJAN, Naselje brončanog doba u Prispu kod Livna, *Opuscula archaeologica*, sv. 19, Zagreb, 1955., str. 39 i d. - LIVANJSKI KRAJ U POVIJESTI, uredio B. MARIJAN. Jedan zanimljiv skup arheoloških nalazišta u Livanjskome polju, str. 34.

zemlji, a ne na otoku koji je učinila Cetina odvajajući ga od kopna. Potvrda toj pretpostavci mogao bi biti rukavac Cetine koji je Dugišu tekao sa sjeverne strane, tj. dijelio Dugiš od kopna. Naravno, za potvrdu navedenih pretpostavki trebat će čvršći dokazi od onih koje daju istraživanja iz 1956. god. na Dugišu kao i površinski keramički nalazi u Luščiću.

Sjevernije od Luščića u Bosni i Hercegovini poznati su ostaci sojeničkih naselja *Ripač* (Bihać) i *Donja dolina* (Bosanska Gradiška) na rijekama Uni i Savi. Oba su ova bosanska lokaliteta dugo istraživana i dala su vrlo dobre rezultate, od kojih će se neki moći koristiti osobito kod vrednovanja keramičkih ostataka s onima u Dugišu. Naselje u Ripču¹⁹ utemeljeno je koncem kasnog brončanog doba i nastavilo je živjeti i dalje kroz željezno doba, kao i u antičko i srednjovjekovno vrijeme, o čemu svjedoče brojni nalazi.

Drugo, daleko veće i obimnije sojeničko naselje je u Donjoj dolini na Savi uz koje je dosta blizu pronađena i nekropola.²⁰ I ovdje su istraživanja obavljena nekoliko godina pa su i nalazi bogati i veoma zanimljivi. Moguća je naravno samo veoma skromna usporedba Dugiša s daleko bogatijim i obimnijim sojeničkim ostacima kod istraživanja u Donjoj dolini. Na temelju brojnih raznovrsnih ostataka iz sojeničkog naselja, kao i nalaza u grobovima, kronološki je slijed u Donjoj dolini podijeljen u tri razdoblja, i to: prvo razdoblje obuhvaća vrijeme od 1200. do 700. god., drugo od 700. do 360. god., a treće od 360. do 1. st. poslije Krista.

Idući tragom sojeničkih ostataka prema sjeveru, potrebno je upozoriti i na nalaz u sjevernom dijelu Hrvatske, tj. u Zagorju, u Budinščini, na imanju Petra pl. Horvata, gdje je u jednom dijelu njegova ribnjaka 1885. godine²¹ Š. Ljubić učinio sondu i našao brojne keramičke ostatke, kao i drvene ulomke u blatnoj zemlji. Kod drugog je posjeta²² zahvatio manju sondu i našao donje zašiljene dijelove stupova, koje on naziva *pilovima*, pa je, ustvrdivši da su ti stupovi bili postavljeni u međusobno jednakom razmaku, došao do zaključka da se radi o sojenici. To ga je odmah podsjetilo na slične, istodobno otkrivane u Emiliji, u sjevernoj Italiji. Š. Ljubić je na spomenutom mjestu pretpostavio "da su Staroitalci za njihova silaženja iz sjevera u gornju Italiju, udarili preko našega

¹⁹ ARHEOLOŠKI LEKSIKON BOSNE I HERCEGOVINE, s.v. Ripač, str. 24, gdje se nalazi sva dotad objavljena literatura.

²⁰ Ibidem, s. v. Donja dolina, str. 48 i 49, gdje se nalazi sva dotad objavljena literatura.

²¹ Š. LJUBIĆ, Terramara u Hrvatskoj, *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*, sv. II, Zagreb, 1885., str. 97.

²² Š. LJUBIĆ, Terramara u Hrvatskoj, *Viestnik Hrvatskog arheološkoga društva*, sv. IX, Zagreb, 1887., str. 97.

Zagorja, te ostavili dokaz o tomu”.²³ Nije mi poznato je li poslije ovog napisa o sojenicama u Hrvatskom zagorju pronađeno još koje slično nalazište u tim krajevima. Š. Ljubić donosi crteže otkopanih stupova (pilova), a nema opisa ni crteža na istome mjestu nađenih keramičkih ostataka.

Smatram ovom prigodom korisnim upozoriti na bogati depo brončanih predmeta iz Budinščine, koji bi možda mogao biti u nekim kronološko-kulturnim odnosima s Ljubićevim nalazištem, odnosno s neobjavljenim keramičkim ostacima, a koji depo K. Vinski-Gasparini datira u II. fazu kasnoga brončanog doba u sjevernoj Hrvatskoj Br D i Ha A1.²⁴

Istočno od Donje doline, ali na lijevoj slavonskoj obali Save, u *Novigradu* kod Donjih Andrijevac (Slavonski Brod), kad se 1894. god. radio savski nasip, bili su otkriveni razni arheološki predmeti. To je ponukalo J. Brunšmida da sljedeće, 1895. godine učini manje istraživanje pa je na temelju nalaza i situacije na terenu pretpostavio da se radi o “sojenicama ili na kopnu ili u kakvoj bari”. On pretpostavlja da su na tom lokalitetu nastambe imale ovalni oblik.²⁵ U istom članku on još navodi *sojeničke ostatke uz Savu kod Donje Bebrine* kao i kod *Retfale, blizu Osijeka*. Brunšmidovu pretpostavku da će se raditi o ostacima sojeničkog naselja potvrdila su istraživanja koja je na novigradskom području u kolovozu 1977. god. obavljala N. Majnarić-Pandžić. Ona je, između ostalog, na tom terenu naišla na drvenu platformu koju su nosili nešto kraći stupovi i pretpostavila “da naselje nije bilo sojeničarsko u klasičnom smislu, nego podignuto na suhoj obali...”.²⁶ Takva pretpostavka upućuje inače na onaj tip sojeničarskog naselja uz obalu rijeka ili jezera gdje su česte izmjene razine vode, kao što je to u davnoj prošlosti moglo biti u Sinjskom polju s tokom rijeke Cetine.

Mislim da je dalje prema sjeverozapadu, izvan Hrvatske, potrebno upozoriti na brojne sojeničke ostatke, tj. naselja na području Ljubljanskog barja, koja su većinom jednoslojna i starija od Dugiša te sežu do početaka srednjeg brončanog

²³ S. LJUBIĆ, *Popis arheoloških odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 1889., sv. I. str. 184 i 185.

²⁴ K. VINSKI-GASPARINI, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973., str. 178; 196.

²⁵ J. BRUNŠMID, Naselbina bronsanoga doba kod Novoga grada na Savi, Kotar Brod na Savi, *Vjesnik Hrvatskog arheološkoga društva*, n.s. sv. IV, 1899.-1900, Zagreb, 1900., str. 44 i 45. - K. VINSKI-GASPARINI, o.c., str. 182.

²⁶ N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Brodsko Posavlje u brončano i željezno doba - posljednja dva tisućljeća prije Krista, u *Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvoga pisanog spomena imena Broda*, Slavonski Brod, 2000., str. 110; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Srednje brončano doba u Slavoniji, u: *Arheološka istraživanja u Slavonskom Brodu i Brodskom Posavlju*, Izd. Hrv. arh. društva, sv. 9, Zagreb, 1993., str. 153.

doba,²⁷ dok se naselje na Dugišu oblikuje početkom srednjega brončanog doba.

Uspoređivanje naših skromnih drvenih ostataka s onima bolje sačuvanima i obrađenima sa srednjoeuropskih nalazišta, počevši od Austrije, Švicarske i Italije, ovaj bi čas bilo odveć pretenciozno. Za kronološko-kulturne odnose bit će korisno uspoređivanje keramičkih ostataka, a uz njih bi se još moglo dodati i rezultate analize životinjskih kostiju iz Dugiša 1956. god.²⁸ Ostali predmeti, u prvom redu metalni, u Dugišu su bili odveć malobrojni, gotovo neznatni. S obzirom na količinu keramičkih ostataka, bit će korisno kod njihove obrade upozoriti na najbliže domaće primjerke (primjerice Bezdanjača), a od stranih na keramičke ostatke kao što su oni u Laziseu²⁹ i u Fivavé-Carera (između Trenta i Lago di Garda), koji mogu biti korisni kako u tipološkom tako i u kronološkom pogledu.³⁰

OSNIVANJE SOJENIČKOG NASELJA

Nakon što je prikazano zatečeno stanje sojeničkih ostataka na Dugišu i upozoreno na pretpostavljene ostatke takvih naselja uz Cetinu u Sinjskome polju i one hipotetičke južnije uz Neretvu, mislim da je potrebno još jednom se pozabaviti položajem sojeničkog naselja na Dugišu, koje je danas oko 500 m južnije od mjesta Otoka. Iako istraživanja nisu obuhvatila prostor veći od 100 metara četvornih, na temelju brojnih ostataka, kako položaja drvenih greda u sondama, tako i onih keramičkih, mislim da je moguće još iznijeti i pretpostavku kako je ovo naselje moglo nastati. Ono je vjerojatno bilo smješteno na samom nekadašnjem rubu polja koje se od današnjeg mjesta Otoka blago spušta prema rijeci. Iza naselja je svakako bio prilično ravan teren na kojem su se lako mogle sijati razne vrste žitarica ili eventualno neke vrste povrtlarskih kultura. Ovom je terenu zaleđe nedaleki brdoviti kraj s mogućnošću ispaše brojne stoke sitnoga i krupnog zuba, ali isto tako i u zaleđu planinski masiv Kamešnice s obilatim šumom i brojnim dolcima, gdje se moglo veoma korisno sijati žitarice, ali isto

²⁷ Sojenički lokaliteti uz kratki opis nalaze se u *Arheološka naiđišča Slovenije*, izd. Inštituta za arheologijo SAZU, Ljubljana, 1975. Rezultate sojeničkih istraživanja poslije 1975. god. donose POROČILA o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji, izd. Arheološki oddjel Filozof. fak. v Ljubljani: sv. V/1976; VI/1978; XV/1988; XIX/1991; XX/1992.

²⁸ A. CVITANIĆ, Istraživanja koštanih ostataka s arheološkog lokaliteta Dugiš (Otok, Sinjska krajina), *VAHD*, sv. 83, Split, 1990., str. 125 i d.

²⁹ *C'era una volta LAZISE*, izdanje Museo Civico di Storia Naturale di Verona, Vicenza, 1992.

³⁰ R. PERINI, Scavi archeologici nella zona palafitticola di Fivavé-Carera, ser. *Patrimonio storico e artistico del Trento*, Trento, 1994., sv. 8-10 (R. PERINI, Fivavé-Carera).

tako koristiti i bogatstvo šume sječenjem drva za izradu naselja ili pak za gorivo. U jednom dijelu godine, kao što se radi još i danas, sigurno se dio stoke izvodio u planinu radi kvalitetnije ispaše i obilatijeg dobivanja mlijeka, koje se sirilo. Sve navedeno stvaralo je veoma dobre uvjete za snažan, jak i ekstenzivan način života obrađivanjem polja i uzgajanjem stoke te dopunjavanjem prehrane lovom divljih životinja u nedalekim šumama.

Zemljani su radovi 1955. god. prigodom gradnje obrambenog nasipa oštetili znatan dio sojeničkog naselja na otočiću Dugišu, počevši od zapada prema istoku, gdje se između nasipa i rijeke našao dosta velik dio naselja. Prikupljeni arheološki predmeti (keramika, kalupi za lijevanje, oštrice brončanog koplja i srpa) kakvi su korišteni u pretpovijesno doba upozoravaju na mogućnost novih nalaza i na neistraženim dijelovima otočića, koji više nisu uz rijeku. Oni ostaci otočića koji su danas uz rijeku vrlo vjerojatno su i sam kraj rubnog dijela naselja koje se protezalo prema jugu. Podvodnim istraživanjima uz samu rijeku moglo bi se ustanoviti je li areal sojeničkog naselja doista završavao pri obali ili u samom današnjem koritu rijeke. Na temelju rekognosciranja koja je obavio A. Milošević uz južnu obalu Dugiša, naselje se u smjeru zapad-istok protezalo u dužini od oko 400 m.

Ovaj čas, radi skromne veličine istraživanog prostora, nije moguće kazati kolika je vjerojatnost da se naselje širilo prema sjeveru tj. preko rukavca Cetine, koji je sa sjeverne strane plavio obalu Dugiša. I ovdje bi podvodna rekognosciranja mogla potvrditi ili odbaciti pretpostavku da je naselje nastalo na rubu polja. Na tom su se dijelu kopna u pretpovijesno doba vjerojatno sijale razne žitarice (dokaz su karbonizirani ostaci prosa nađeni u pozajmicama 1955. god.), od kojih je pljeva uočena u brojnim ulomcima lijepa. Osim prosa, kod kasnijih iskopavanja u 1956. god., u kv. III.-XIII. i IV.-XIV. nisu bili pronađeni ostaci nikakvih žitarica iz donjih, starijih pretpovijesnih slojeva.

O oblicima nastambe na kolcima - kako je već rečeno - za sada se nije moguće očitovati jer nema pouzdanih sačuvanih elemenata koji bi u tom pravcu upućivali na sigurniji odgovor. Sada se ne može kazati jesu li ti objekti imali pravokutni, kvadratni ili ovalni oblik. Izgrađeni su se prostori s više pažnje privodili svrsi i pri tome se upotrebljavao uobičajeni način zaštite, kako drva, tako i onih koji će u tako oblikovanim prostorima boraviti, tj. obilato se koristio lijep, premaz od gline, miješan najčešće s otpacima pljeve i slame.

Brojni ulomci lijepa nađeni su u sva četiri kvadrata, i to u različitim dubinama. Bit će zanimljivo upozoriti da je u kvadratu IV. (dub. 0,90-1,20 m) bio samo jedan ulomak i taj je problematičan s obzirom na dubinu u kojoj je nađen. U ostala tri kvadrata sakupljeno ih je nešto više, i to u različitim dubinama. Tako će biti zanimljivo istaknuti da ih se u kvadratu XIII. nalazilo od otkopnog sloja 2,80-3,10 pa do 2,00-2,15 m, dakle od vremena osnivanja sojenice do njezina stradanja u požaru (izgorena greda, nagoreni kolci/stupovi),

jer ih se u tom kvadratu iznad 2,00 m do površine njive nije više našlo. Na propadanje sojениčких naselja zbog požara davno je upozorio V. Radimsky (GZMS, 1895., st. 319).

U kvadratu III. nešto su brojniji ulomci lijepa od otkopnog sloja, od 3,00-3,20 m do 1,80 m, a to bi značilo da pripadaju onoj prvoj sojениčкој izgradnji, koja je nestala skupa s onom iz kvadrata III. ili je samo dio istog zdanja koje se nalazilo u kvadratima III. i XIII. Manje ih ima u istom kvadratu do 0,80 m, što bi se moglo objasniti time da nisu više dijelovi sojениčког objekta, već nekog drugog tipa boravišnog objekta, koji su na staro naselje postavili novodošli stanovnici - o čemu svjedoče velike količine nabacanog kamenja - ili su ga pak podigli stari stanovnici zbog promjene ekoloških okolnosti, što je manje vjerojatno.

U kvadratu XIV. također se nalaze ostaci lijepa ispod razine spaljene grede, tj. od 2,30 do 2,70 m, zatim opet od 1,55 do 1,25 m, uz slično gore izneseno objašnjenje o kvadratu III.

Dubine u kojima su sakupljani ulomci lijepa prema sačuvanom stanju upućuju na zaključak da su se ponajprije nalazili na vanjskoj strani nastambe, a neki su mogli biti i ostaci od unutrašnjih pregrađivanja. Ostaci lijepa nađeni u nešto plicim razinama, uzmemo li kao razdjelnicu zatečenu vodoravnu gredu u vodoravnom položaju na kolcima/stupovima, svjedočili bi o istom načinu obrade zidova i u kasnijem vremenskom razdoblju, ali nepoznatih nam građevinskih oblika, kad su ostaci sojenica prekriveni kamenjem i zemljom. Tako su ulomci lijepa u kvadratu III. prikupljeni na dubini od 1,80 do 0,80 m, a u kvadratu XIV. nestaju od otkopnog sloja 1,25-1,40 m.

Budući da neki od sakupljenih ulomaka lijepa imaju neke posebne elemente (dosta uske žljebove nastale od tanjeg šiblja, dosta ravne plohe), nije isključeno da bi mogli pripadati nepoznatim oblicima ograđenih ognjišta ili peći sagrađenih na drvenim površinskim prostorima. To će se moći bolje objasniti kod eventualnih budućih istraživanja.

Objašnjavajući u prethodnom tekstu činjenice koje su bile temeljne za gradnju sojениčког naselja na Dugišu, upozoreno je i na one koje su bile vrlo znakovite za biološki opstanak, pa u tom smislu treba upozoriti i na način prehrane sojениčара na Dugišu. Za objašnjenje toga problema svakako su najvažniji nalazi; među njima su na prvome mjestu zrna prosa iz kv. XIV., dub. 1,85 i 1,90 m, kao i oni iz kv. IV., dub. 2,65 m. Isto tako ne treba ispustiti iz vida ni veću količinu karboniziranog prosa uočenu kod melioracijskih radova na Dugišu 1955. god., koji su mogli biti zahvaćeni u dubini od oko 2 m.

Ječam je druga nađena žitarica, zastupljena s veoma malim brojem ostataka, i to samo u kv. IV., u dub. od 2,63 m, u skupini gdje je bila izmiješana s raznim liščem, korom žira i drugim otpacima. Nalazi ovih žitarica upozoravaju na pretpostavku da susjedno polje, odnosno sličan teren, gdje se navedene žitarice

moгу sijati i davati veći prinos, nije bilo daleko od naselja na Dugišu. Sredstvo kojim su se spomenute žitarice pobirale, bolje reći žele, svakako su bili onodobni brončani srpovi od kakvih je nađen kalup prilikom melioracijskih radova 1955. godine. Takav je nalaz dokaz više o autarkičnosti privređivanja dugiških sojeničara. (**Tab. XXVII, 1**)

PRIPREMA HRANE

Da su se ondašnje žitarice, proso i ječam, mljele, svakako su tome svjedoci *ostaci kamenih žrvnjeva*. Prvi se ulomci žrvnjeva nalaze u kv. III., dub. 2,00-2,10 m, što znači na kraju srednjega brončanog doba. Oni su doduše nađeni i u plićim otkopima u kv. IV., dub. 1,30 m, i u kv. XIV., dub. 1,10-1,25 m, kada je na Dugišu boravilo kasnije delmatsko stanovništvo, koje je prema keramičkim ostacima (*gnathia* i rimska keramika) dosta rano bilo u trgovačkim vezama s grčkim i rimskim naseobinama na našoj jadranskoj obali. Mljevenjem spomenutih žitarica, bilo pomiješanih, bilo posebice, dobivalo se brašno koje se moglo kuhati u pripremi nepoznatih nam vrsta jela, ali isto tako i mijesiti pa pečenjem dobivati neka vrsta kruha. Takvu će pretpostavku o pečenju poticati, odnosno potvrditi i brojni ulomci *pladnjeva/tanjura* na kojima se položeno tijesto stavljalo u peć ili izravno na žeravicu. Ovo bi potonje snažnije poduprlo pretpostavku o pečenju neke vrste kruha. Doduše, kao dokaz o stvarnom pečenju kruha svjedoči nalaz u Twanu (Bern, Švicarska) u siječnju godine 1981., kad je otkopan manji kruh u naselju Cortailod kulture, datiran u vrijeme od 3560. do 3530. godine pr. Kr.^{30a}

Ostaci *pladnjeva/tanjura* nisu u sva četiri kvadrata bili jednako brojni: ukupno uzevši, nađeno ih je 23 komada. (**Tab. XVII**) Najviše ih ima u kv. IV. Među najranijima su oni u dubinama od 2,60 do 2,70 m, da bi najkasniji, odnosno najmlađi bili otkopani u dub. od 1,10 do 1,25 m. U ukupnom broju ostataka pladnjeva pretežu nalazi koji su otkopani između 1,90 i 2,00 m, tj. u vrijeme prije konca drugog milenija pr. Kr., odnosno početaka prvoga milenija.

Pladnjevi su većinom dobro pečeni predmeti ovalna oblika s nešto malo izdignutim rubom visokim do 3 cm, konična presjeka, koji je ili ovalno zaobljen ili malo ukošen. Jednima su na rubovima rožnata ispupčenja sedlasta presjeka, a drugima su ovalna udubljenja nastala, vjerojatno, ubadanjem prsta. Unutrašnja je ploha dobro uglačana i sjajna i na njoj su dvije križoliko udubljene pruge

^{30a} Die erste Bauern, Phahlbaufunde Europas. Schweizerisches Landesmuseum, Zürich, 1990., sv. 1, str. 117-118, gdje autor M. Währen iznosi kako je na primitivan način kamenom iz doba Cortailod kulture dobio brašno i ispekao kruh sličan onom starom oko 5500 god.

ovalna presjeka. Široka donja ploha je kod nekih kompaktna, a kod drugih zbog dužeg izlaganja jačoj vatri pomalo crvena i raspadljiva. Ovi su pladnjevi mogli služiti i za pečenje mesa, jer se sojениčar na Dugišu obilato hranio mesom većim dijelom domaćih životinja, kako se to vidi prema rezultatima već obrađenih kostiju.³¹ No isto su tako netom spomenuti keramički ostaci mogli služiti i kao tanjuri, pa i za eventualno neke druge, nepoznate nam svrhe, primjerice podloge za eventualne oblike različitih vjerskih oblika ili simbola, ili u vjerskim obredima.

Navedenim predmetima veoma su slični oni iz gradinskog naselja Monkodonja u Istri; oni su tamo, uz ostale keramičke ostatke, datirani u srednje brončano doba.^{31a}

Na liburnskom području keramičke ostatke koji su pripadali pladnjima/tanjurima Š. Batović je našao na nekoliko lokaliteta. Tako onaj u Radovinu označava kao tepsiju većeg promjera, ravne osnove i niskih stijenki. Našao ih je i na otocima: Sestrinju, na gradini Gračanica, te Ugljanu, na gradini Kuran. On ih, osim jednog, koji smatra tanjurom ili pladnjem, naziva crepuljama, koje bi mogle služiti za pečenje ispod peke. Usput navodi da su nalazi crepulja bili dosta česti na istraživanim mjestima u sjevernoj Dalmaciji.³²

Pladnjevima iz Dugiša veoma su slična dva pladnja iz Nina, nađena u blizini crkve sv. Križa. Oni su plitkim dubljenjem prekriveni, a na obodu imaju mala rožnata, zaobljena ispupčenja. Oni su dio keramičkog inventara liburnske kulture.^{32a}

Na slične ostatke naišao je Č. Truhelka u Donjoj dolini gdje ih je označavao kao "tanjuri ili plitice... promjera 15,5 cm opasani sa slabo izdignutim rubom".^{32b}

Pladnjevi/tanjuri iz Dugiša veoma su slični onima iz Donje doline kao i onom iz Radovina; prema nekim ulomcima iz Dugiša čini se da su bili nešto većih dimenzija, ali, kako nisu nađeni čitavi, nije moguće izjasniti se jesu li oni iz Dugiša veći ili manji od onih iz Donje doline.

Kakav su stvarni oblik imali ovi pladnjevi/tanjuri može se vidjeti prema sličnim ostacima iz sojениčkoga naselja Fiavé-Carera (sjev. Italija) gdje ih je

³¹ A. CVITANIĆ, o.c., bilj. 28.

^{31a} K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Gradina Monkodonja, *Monografije i katalozi* 9, Arheološki muzej Istre, Pula, 1998., str. 81, 88 i 117, tab. 38, br. 549 i 550.

³² Š. BATOVIĆ, Istraživanje ilirskog naselja u Radovinu, *Diadora*, sv. 4, Zadar, 1968., str. 60, tab. XXV,3.-X. Idem, Prapovijesni ostaci na zadarskom otočju, *Diadora*, sv. 6, Zadar, 1973., str. 109, tab. LXXXVI, 1-3; tab. LXXXVIII, 9 i tab. XCV, 10.

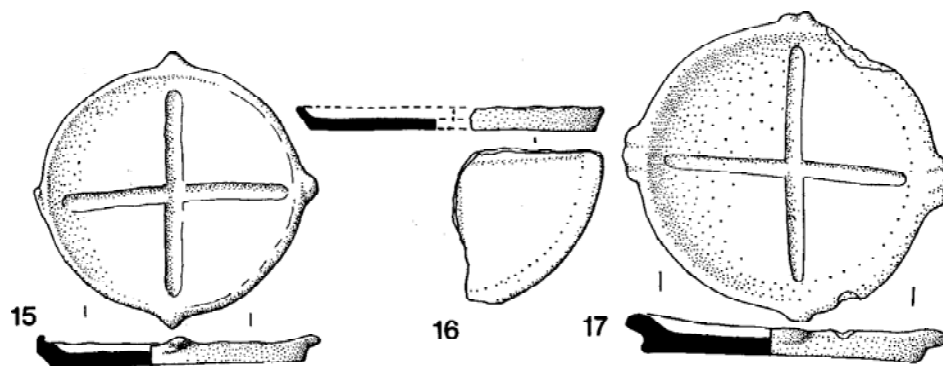
^{32a} Š. BATOVIĆ, Istraživanje liburnskog naselja u Ninu 1969. godine, *Diadora*, sv. 5, Zadar, 1970., sl. 40, 41.

^{32b} Č. TRUHELKA, Sojenice u Donjoj Dolini, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (GZMS)*, sv. XVIII, 1906., str. 224.

bilo prikupljeno 15 komada, većinom oštećenih, s tri čitava.³³ Oni su ovalna oblika s dijametrom između 21 i 24 cm; rubovi su izdignuti 1,5 cm, koliko je debeo i sam donji dio tanjura. Prema fakturi keramika iz Fiavé-Carera bila bi veoma slična onoj na Dugišu. Pladnjevi/tanjuri u Fiavé-Carera imaju uglačanu, sjajnu gornju površinu koja je podijeljena na četiri polja nastala udubljenim prugama dvaju dijametara koji se sijeku u središtu oblikujući križoliki izgled. Ove su pruge, kao i one na Dugišu, najvjerojatnije učinjene prstom, na što upućuje jednoliko udubljenje poluovalna presjeka. U pogledu križolikog motiva R. Perini navodi da se on javlja ne samo na tanjurima u Fiavé-Carera nego i na drugim nalazima “fra le Alpi Tridentine ed il Basso Garda (fig. 31 b)”, i to na osam lokaliteta.³⁴

Gotovo identični tanjuri/pladnjevi nađeni su i u sojencičkome naselju u jezeru Ledru (Lago di Ledro), s razlikom da se na rubovima u produžetku križolikih udubina nalaze male ručice.³⁵ S obzirom na izradu spomenutih keramičkih oblika, tj. tanjura, J. Rageth nije sklon mišljenju da bi se doista radilo o tanjurima, nego prije o podlogama (*Untersatz*). U pogledu vremenskog određivanja pojave ovakvih predmeta u trećem (III.) horizontu u Ledru J. Rageth ne isključuje mogućnost da ih se datira u rano brončano doba.³⁶

Sl. 1. Tanjuri/pladnjevi iz nalazišta Lago di Ledro, prema J. Rageth, o.c., str. 159, tab. 69/15-17.

Abb. 1. Teller/Platten vom Fundort Lago di Ledro; nach J. Rageth, ebd., S. 159, Tafel 69/15-17.

³³ R. PERINI, Fiavé-Carera, dio III, *Resti della cultura materiale - Ceramica*, sv. 1, str. 280, 281, sl. 31a.

³⁴ Ibidem, str. 282, sl. 31b.

³⁵ J. RAGETH, Der Lago di Ledro und seine Beziehungen zu den alpinen und mitteleuropäischen Kulturen, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission*, Bd. 55/1974., I. Teil, str. 159, tab. 69/15-17.

³⁶ Ibidem.

Navodeći nalaze ovih tanjura u drugim sojeničkim naseljima u sjevernoj Italiji, R. Perini iznosi mišljenje da se oni javljaju u počecima srednjeg brončanog doba (“fase formativa del Bronzo Medio”).³⁷ Kod rasprave o keramičkim oblicima i njihovoj dugotrajnosti (o.c., str. 280-282) ne izjašnjava se pojavljuju li se oni i u sljedećim kulturnim horizontima Fivè-Carera; međutim, na grafičkom prikazu kulturnih horizonata ovi su tanjuri u slijedu E₃ E₂ E₁, što bi kronološki odgovaralo br. A III, odnosno A₂ - B₁, prema uspoređivanju s južnoalpskom i sjevernoalpskom kronologijom.³⁸ U zaključnom dijelu publikacije u pogledu ovih predmeta izričito se izjašnjava da su oni u Fivè-Carera od ranog brončanog doba, tj. *Bronzo Antico Fivè 3°*, do srednjeg brončanog doba, *Bronzo Medio 5°*, u kojem nestaju.³⁹

Nakon što je upozoreno na jednu vrstu kućnog inventara (pladnjevi/tanjuri) tri ulomka triju različitih posuda, od kojih je jedan pripadao posudi većih dimenzija s istakom (ručicom) na unutrašnjoj strani, držim potrebnim istaknuti kako zaslužuju da im se pokloni stanovita pažnja radi funkcije koju je imala istaka. *Takve posude služile su za kuhanje mlijeka, kad se na istake, kojih je trebalo biti više, postavljao poklopac osobita oblika. (Tab. XVIII)* Osim ovakvih ulomaka s istakom tijekom iskopavanja sakupljen je priličan broj ulomaka perforiranih stijenka, bez istaka, drugih raznolikih posuda, koje su služile ponajprije kod prerade mlijeka, tj. za sirenje, kako bi se uklonila suvišna tekućina.

Moram upozoriti da među objavljenom keramičkom građom iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine nema mnogo ovakvih nalaza. Osim ovih iz Dugiša, mogu navesti dva slična primjerka, koji su također dijelovi većih posuda, koji imaju istake kao naši, gdje su istake malo izdignute prema otvoru, dosta širokom, da bi se na istake postavio odgovarajući poklopac. Ovakve je slične ulomke B. čović našao na Velikoj gradini u Varvari i u stratigrafski-kronološkom slijedu postavio ih u Varvara B-1, odnosno u stariju fazu srednjeg brončanog doba.⁴⁰ Između tako malobrojnih posuda ovakvih oblika ipak bih upozorio na jednu posudu iz Ripča, za koju je V. Radimsky mišljenja “da su ti dvostruki lonci bili kuhinjsko sudje i da su služili za procjegjivanje jela”.^{40a}

Naši su ulomci nađeni u donjem, starijem sloju: dva u kv. III., dub. 2,10 i 2,30-2,60 m, **(Tab. XVIII, 2,3)** jedan u kv. XIV., dub. 2,20 m ispod razine nagorene grede, vjerojatno nekadašnje podnice. **(Tab. XVIII, 1)**

³⁷ R. PERINI, Fivè-Carera, sv. 1, str. 282.

³⁸ R. PERINI, Fivè-Carera, sv. 2, str. 1050, sl. 207.

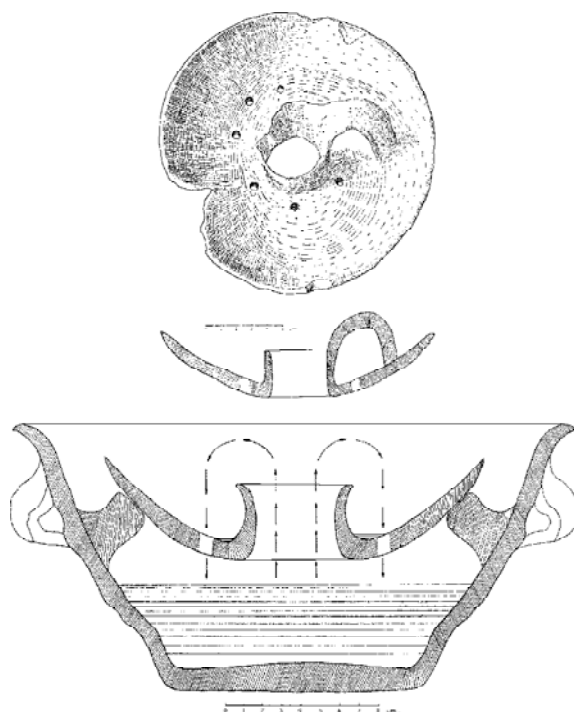
³⁹ Ibidem, str. 1030.

⁴⁰ B. ČOVIĆ, Velika gradina u Varvari - I, *GZMS*, n.s. sv. XXXII/1977, *Arheologija*, Sarajevo, 1978., str. 76, tab. XXXVII, 3 i 4.

^{40a} *GZMS*, sv. VII/1895., str. 486, tab. XXVII, 154 a i b.

Ulomci (1-2) (**Tab. XVIII**) prema oblicima trakastih ručica nalik su onima u Varvari (GZMS XXXII, tab. XXXVII, 3-4). Na trećem ulomku ručica ima sedlasti završetak iznad oboda i nalik je dvama cjedilima o kojima će poslije biti govora.

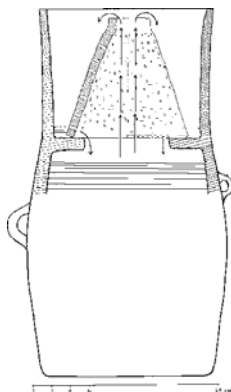
B. Čović (o.c.) nije objasnio vrstu i oblik poklopca koji su postavljani na istake, nego se pozvao na objašnjenje što ga je dao S. Puglisi,⁴¹ koje ćemo prenijeti na ovome mjestu. Posudama koje imaju istake prema unutra dodavani su različiti višestruki perforirani poklopci. Ovakve su posude brojne u apeninskoj brončanodobnoj kulturi. Na poklopcu ovalna oblika, kojemu su rubovi izvijeni prema gore, u sredini se nalazi cjevasti izdanak na koji je priljubljena trakasta ručica kojom se omogućuje lakše podizanje poklopca na kojem su brojne nešto šire rupice.

Sl. 2. Caverna Pertosa. Velika posuda s unutrašnjim istakama i dodatkom da zadrži mlijeko kod ključanja (vrenja).

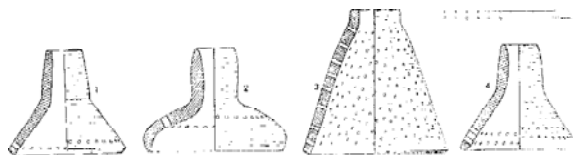
Abb. 2. Caverna Pertosa. Großes Gefäß mit zungenförmigen Halterungen am Innenrand sowie dem dazugehörigen Einsatz gegen das Überkochen der Milch.

⁴¹ S. M. PUGLISI, La civiltà appenninica, origine delle comunità pastorali in Italia, ser. *Origines*, Firenze, 1959., str. 31-38, sl. 4-12, tab. 3/2,4,5 i tab. 4/3.

Sl. 3. Muzej u Perugi, Stazioni della Montagna di Cetona. Posuda s unutrašnjim istakama na kojima je stožasti perforirani dodatak da sprječi izlijevanje tekućine pri ključanju (vrenju).

Abb. 3. Museum in Perugia. Stazioni della Montagna di Cetona, Gefäß mit Halterungen am Innenrand für einen kegelförmigen Locheinsatz, der ein Überkochen der Milch verhindern sollte.

Sl. 4. Različiti oblici krnjastožastih poklopaca za upotrebu na posudama gdje ključa (vrije) tekućina (mlijeko i sl.). Nalazišta: 1, 2, 4 Belvedere di Cetona, 3 Casa Carlatti.

Sve navedeno prema S. Puglisi, *La civiltà appenninica* str. 34-37, sl 6-8

Abb. 4. Diverse Formen von kegelstumpfförmigen Deckeln für Gefäße, in denen Flüssigkeiten (Milch usw.) zum Kochen gebracht wurden. Fundstätten: 1, 2 und 4 Belvedere di Cetona, 3 Casa Carlatti. Alles zitiert nach S. Puglisi, *La civiltà appenninica*, S. 34-37, Abb. 6-8.

Istake na našim ulomcima (**Tab. XVIII**) svjedoče da se na njih veoma lako mogao postaviti netom opisani poklopac, pa bi u tom slučaju posude iz Dugiša bile nalik onoj u Caverna Pertosa,⁴² kao i onima iz Varvare.

⁴² Ibidem, str. 36 i 37, sl. 11. Na istome su mjestu navedena još neka nalazišta ovakvih primjeraka u Italiji, a među njima i ono na Monte Garganu, isp. E. J. BAUMGARTEL, *The Cave of Manaccora, Monte Gargano, part II, The contents of tree archaeological strata*, fig. 3,18, str. 9. Ovaj nalaz potječe iz stratuma III., najstarijega.

Znatnu sličnost s našim primjercima može se naći i u liburnskoj kulturi. Tu bi našem prvom ulomku (**Tab. XVIII, 1**) bio veoma *sličan ulomak iz liburnskog naselja u Ninu*.⁴³ Ovakve je ostatke Š. Batović našao još i na zadarskim otocima: Viru (lokalitet Križice), Dugom otoku (Božava, gradina Kruna), Sestrinju (gradina Gračanica i Gračina) i Ugljanu (gradina Kuran), gdje ih označava jezičastim ručicama, dakako s unutrašnje strane posude.⁴⁴

U arheološkoj literaturi, kako onoj iz Bosne i Hercegovine, tako i Hrvatske, nisam naišao na oblik poklopca kakve prikazuje S. Puglisi. Međutim, na gradini čungar⁴⁵ (zapadna Bosna) nađen je jedan keramički ulomak koji ima, vjerojatno, na sredini sačuvan dio većeg otvora oko kojeg su rupe. Uzme li se taj ulomak kao dio poklopca kakve prikazuje S. Puglisi, onda bi on bio *jedini primjerak poklopca* s brojnih gradina i sojeničkih naselja ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u Hrvatskoj.

Drugi naš ulomak (**Tab. XVIII, 3**) nađen je nešto malo pliće od prvoga; u njemu vidim sličnost u mlađem stratumu pećine Manaccora (Monte Gargano), gdje je nađen u sloju iz kasnog brončanog doba, prema željeznom.⁴⁶ Navedenim ulomcima dosta su nalik neki iz liburnskih netom spomenutih nalazišta.

Uz prije prikazani oblik poklopca S. Puglisi donosi još jedan, drugačiji, koji ima *izgled obostrano perforiranog šupljeg ljevka*. On se također stavljao na istake, ali u nešto užim posudama.⁴⁷ Iz dostupne mi i već citirane literature o istraživanjima bilo u pećinama, sojeničkim naseljima ili gradinama, nisam kod nas naišao na ostatke identična ili slična perforirana ljevka poklopca. Ovakav perforirani ljevkaški oblik poklopca uočio je J. Rageth⁴⁸ u naselju Ledro (Lago Maggiore, sjev. Italija) poklonivši mu nešto više pažnje. Nabrojio je starija imena koja su davana ovim poklopcima, kao što su: zemljana cjediljka, kadionica, sredstvo za sušenje dimom, te dodao i novija, po kojima im se može odrediti funkcija poput: posuda za cijedenje (plodina) voća ili cijedenje meda ili štitnik svjetiljke. On je ipak sklon mišljenju koje je dao S. Puglisi da je to perforirani ljevkaški poklopac koji je korišten pri raznovrsnoj preradi mlijeka.

Četiri primjerka iz sojeničkog naselja u Ledru⁴⁹ potpuno su slična perforiranom ljevkaštom poklopcu kakve je dao S. Puglisi.⁵⁰ Za jednog od njih

⁴³ Š. BATOVIĆ, *Diadora*, sv. 5/1970., str. 38.

⁴⁴ Idem, *Diadora*, sv. 6/1973., str. 108, tab. LXX/2, LXXIV/3, LXXXVI/4, XCI/2 i XCV/7.

⁴⁵ W. RADIMSKÝ, Die Gradina Čungar bei Cazin, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und Herzegovina*, Wien, 1886., sv. IV, sl. 111 (WMBH).

⁴⁶ E. J. BAUMGARTEL, o.c., str. 28, sl. 12/13.

⁴⁷ S. PUGLISI, o.c., str. 34 i 35, sl. 5,7,8 i 12.

⁴⁸ J. RAGETH, o.c., str. 173 i 174, tab. 87/7-9, tab. 88/1-2.

⁴⁹ Ibidem, o.c., tab. 87/7-9, 88/1.

⁵⁰ S. PUGLISI, o.c., str. 35, sl. 7.

J. Rageth drži da pripada ranobrončanodobnom sloju u Ledru, dok su ostali mladi. Na istome mjestu donesen je i jedan oštećeni ostatak ljevkastog poklopca kojem je uski gornji otvor razgrnut prema vani, što daje pločast izgled tom dijelu.⁵¹ Uz navedene ima još jedna inačica poklopca, krnje kruškolika oblika.⁵²

Za analogije dosad navedenim oblicima iz Ledra i drugih nalazišta u Italiji J. Rageth upućuje na nalazišta u istočnoj Europi, gdje ih se sreće od eneolitičkih pa sve do halstatskih doba u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Rumunjskoj i Mađarskoj, potvrdivši izneseno bilješkama s opsežnom literaturom.⁵³ Treba međutim upozoriti da su ovima istočnoeuropskima veoma slični brojni primjerci kod J. Ragetha na tab. 88,3 s obodom razgrnutim prema van.

Na dosad navedeno raspravljanje o oblicima ljevkastih perforiranih poklopaca potakla su ona tri ulomka s istakama s unutrašnje strane (**Tab. XVIII**) iz Dugiša, na koje su mogla biti postavljena dva različita oblika poklopca. To bi moglo biti i upozorenje da se eventualnim budućim nalazima pokloni nešto više pozornosti.

Brojniji su, međutim, ostaci drugih perforiranih keramičkih oblika, cjedila, koja se ponajprije mogu dovesti u vezu s prerađivanjem mlijeka, dakle nekom vrstom sirenja ili - eventualno - s drugim radnjama, kao što je prosijavanje, primjerice, prosa.

Tijekom iskopavanja u Dugišu od takvih keramičkih izradevina navodim dvije čitave, s manjim oštećenjima, nađene u kv. IV., u dubini između 2,00 i 2,15 m, u blizini masivne nagorene grede. (**Tab. XIX i XX, 1**) Osim njih nađeno je još 12 različitih perforiranih manjih ulomaka: jedni su dijelovi stijenka, a drugi ulomci dna koje nije potpuno perforirano. Debljina stijenka varira od 0,9 do 1,2 cm. Rupice su uvijek probijane s vanjske strane, većinom u horizontalnom paralelnom nizu. Glina je crno pečena, na prijelomu se vidi da je kao primjesa dodavan usitnjeni kamen uz koji se naziru veoma sitna zrnca kalcita, koji se kod današnjih lončara u Dalmatinskoj zagori (Potravlje) zove vrsta.⁵⁴

Prvi ulomci ovih *cyjedila* nađeni su u kv. XIII., u dubini između 2,80 i 2,90 m, ali ih svejedno ima i u ostalim kvadratima, nešto pliće, sve do one vodoravno ležeće nagorene grede u kv. IV., u dub. od 2,00 do 2,15 m. Iznad ove grede prema površini nađena su samo četiri ulomka, što znači da je u starijem sloju, uključujući i one dvije posude, bilo više takvih cjedila.

⁵¹ J. RAGETH, o.c., tab. 88/2.

⁵² Ibidem, tab. 88/3.

⁵³ Ibidem, o.c., str. 173 i 174, bilj. 441-456.

⁵⁴ I. MAROVIĆ, Prilog poznavanju seljačke keramičke produkcije iz Potravlja kod Sinja, VAHD, Split, sv. LX/1952., str. 146.

Tražeci analogije za ona dva čitava cjedila, oblikom poput vrča, mogu reći da u bosanskohercegovačkoj literaturi (*VMBH, GZMS* itd.) nisam našao sačuvana čitava odgovarajuća cjedila kojima su ručice iznad oboda. Doduše, u literaturi gdje se nalaze rezultati istraživanja sojenica (Donja dolina, Ripač) ili gradina (Debelo brdo, Kekića glavica, Varvara) ili pećina (Ravlića peć) u Bosni i Hercegovini ili na liburnskome području, kako na kopnu tako i na otocima, ili na dalmatskim gradinama (Dobranje, Otišić), može se vidjeti veće ili manje ulomke cjedila, gdje su prema pratećim ostacima tako i datirani. Isto tako, primjerice, na sojeničkim lokalitetima u Italiji (zapadna Emilija)⁵⁵ između četrdeset lokaliteta samo su na 6 njih nađeni ulomci cjedila, od kojih se nijedan ne može usporediti s našima (ručica iznad oboda).

U Dugišu su, međutim, brojni ostaci posuda (neperforiranih) s ručicama iznad oboda u različitim varijantama s jače ili slabije obrađenim odnosno oblikovanim produžetkom koji nadvisuje obod. Oni su katkad širi ili uži pa im taj gornji dio ima sjekirasti izgled (*ad ascia*). (**Tab. XXI**) Na tom se dijelu ručice katkad s unutrašnje strane nalazi plitko ovalno udubljenje (promjera 1 cm), a samo je na jednome primjerku takvo udubljenje na vanjskoj strani. Ovakve ručice javljaju se od 3,20 m pa sve do 1,25 m, gdje je u sloju uz pretpovijesnu keramiku i ona rimska. Ove su ručice dosta brojne, pa ih je tako bilo 30 komada od zdravice do nagorene grede (oko 2,00 m), a odatle prema površini samo 4 komada. (**Tab. XXII i XXIII**) Ručicama naših dviju posuda bila bi veoma slična ona iz Varvare,⁵⁶ koja se nalazi među materijalom iz tamošnje faze C-1, tj. iz kasnog brončanog doba, u prijelaznoj fazi iz kasnog srednjeg brončanog doba prema Ha A₁. Veoma je sličan oblikom (neperforiran) vrč nađen na Dugišu jugozapadnije od našeg mjesta iskopavanja gdje je vađena zemlja za izradu nasipa, kojem je ručica iznad oboda s blagim sedlastim udubljenjem. Prema zatečenom stanju mjesta nalaza ovog vrča, a to je dubina od oko dva metra, uvjeren sam da je on stratigrafski veoma blizak našim vrčevima/cjedilima.

Kad se već govori o posudama za preradu mlijeka, bit će vrijedno upozoriti i na jednu čašolika oblika, koja se razlikuje od naših, nađenu u Vaganačkoj pećini, koju autori datiraju u tamošnju fazu 7, odnosno u kraj srednjeg i stariji dio kasnoga brončanog doba.⁵⁷

⁵⁵ A. MUTTI, Caratteristiche e problemi del popolamento terramaricolo in Emilia occidentale, *Fonti e studi*, sv. 17, Bologna, 1993., str. 255, 280, 305, 310, 337 i 345.

⁵⁶ *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, sv. IV, Bronzano doba, Sarajevo, 1983., tab. LVII, 7.

⁵⁷ S. FORENBAHER - P. VRANJICAN, Vaganačka pećina, *Opuscula archaeologica*, sv. 10/1985., Zagreb, tab. 7/11.

Š. Batović je u svojim istraživanjima liburnskog područja naišao na brojne ulomke perforiranih posuda koje on naziva cijednjacima, počevši od Bribira, Radovina i Knina, pa sve do otoka, gdje, primjerice u Božavi (Dugi otok) na gradini Kruna, nađeni ulomak s dijelom sačuvanih usta (oboda) navodi na pretpostavku da je cjedilo imalo stožasti oblik.⁵⁸

Usporedi li se znatan broj cjedila u Dugišu, s obzirom na manju istraživanu površinu, s njihovim objavljenim, ne osobito velikim brojem, iz prije spominjanih većih lokaliteta (primjerice gradinskih), dolazi se do zaključka da je u *Dugišu bila obilatija prerada mlijeka*. Iz analize sakupljenih životinjskih kostiju proizlazi da je u naselju postojao velik broj goveda i ovaca koje su davale odgovarajuće količine mlijeka.⁵⁹ U gornjem dijelu našeg naselja, tj. iznad 2 m nađen je manji broj cjedila (četiri), pa se može postaviti pitanje zašto je do toga došlo. Je li tome uzrok privremeni zastoj života, odnosno napuštanje naselja zbog porasta vodostaja rijeke da bi se poslije nanošenjem kamenja i zemlje stvarala osnova za nastavak života na istome mjestu. Što se tiče manjeg broja cjedila, možda bi se moglo pretpostaviti da je došlo do napuštanja tog keramičkog oblika zbog prelaska na njihovu metalnu izradu, za što nema potvrde u dosadašnjim nalazima.

Međutim, kad su se sirile veće količine mlijeka, što je u našem nalazištu bilo moguće zbog većeg broja ovaca i goveda, mogli su postojati i drugi načini cijedenja sirutke u većim posudama, bilo keramičkim bilo drvenim, bilo u onima od gusto pletenog vrbovog šiblja, koje spominje Homer u devetom pjevanju *Odiseje*; pričajući Alkinoju o boravku kod Polifema, Odisej mu opisuje mužnju ovaca i sirenje, kako je Kiklop polovinu usirenog mlijeka stavio u pletene košare.⁶⁰

Uz navedene predmete može se dodati i jedini nalaz glinene žlice (**Tab. XXX/3**) iz starijeg dijela sojeničkog naselja u kv. IV, dub. 2,30 - 2,40 m, kojoj možemo naći brojne analogije u Donjoj Dolini gdje su nađene u velikom broju raznih inačica ali i na gradini Varvari^{60a} i Podu.^{60b}

⁵⁸ Š. BATOVIĆ, *Diadora*, o.c., sv. VI/1973., str. 109, tab. LXXII/7, LXXXVIII/7.

⁵⁹ A. CVITANIĆ, *VAHD*, o.c., str. 197, 198.

⁶⁰ *Homerova Odiseja*, prev. T. Maretić, pregl. S. Ivšić, Zagreb, 1950., deveto pjevanje, stih 245-247.

^{60a} *GZMS*, sv. XIII/1901, str. 257, tab. XIV, 1, 2, 8; XV, 7-10; *GZMS*, sv. XV/1903, str. 379; *GZMS XVIII*, str. 226, tab. LXV, 13, 16, 20.

^{60b} *Praist. Jug.*, sv. IV, tab. LVIII, 3, u fazi C-2 (Ha A2); ibidem, tab. XXIII, 10 (rano brončano doba).

KOŠTANO ORUĐE - ORUŽJE

Kako su na ovom istraživanom dijelu otoka bili nađeni odveć malobrojni metalni predmeti od reda ukrasni (narukvice i jedno puće), a ne neki veći, kao što su primjerice bodeži, noževi ili pak mačevi, sojeničar je bio primoran da među odbačenim životinjskim kostima izabire one od kojih bi mogao oblikovati predmete za svakodnevnu upotrebu. Obrađivao ih je i upotrebljavao, može se reći, od prvih dana boravka na ovom lokalitetu. Tako je jedan od najstarijih nađen u kv. XIII., dub. 3,25 m. To je komad zašiljene šuplje duge kosti kojom se moglo ubadati. Ovakvi primjerci su najbrojniji među sabranim koštanim ostacima. Doda li im se odgovarajući umetak, kraći komad odgovarajućeg drva koji se umetao u onaj širi neobrađeni dio, dobiva se predmet u funkciji bodeža pa se može višestruko upotrebljavati.

Ovakvi su oblici šupljih zašiljenih kostiju dosta brojni u dubinama između 2,30 i 2,50 m. Među njima mogu se izdvojiti dvije takve kosti, obje iz kv. XIII., dub. 2,50 m, jedna dužine 12,5 cm, a druga dužine 9,0 cm. Objema je na širem nezašiljenom dijelu vjerojatno bio uvučen (utisnut) štap, pa je takvim spojem drvenog štapa i zašiljene kosti dobiven uobičajeni oblik koplja. Na obama širim dijelovima kosti nalazi se manja rupica kroz koju se utiskivalo neki oštri predmet, možda životinjski zub ili deblji šiljci od grma drače ili gloga, koji su prilično tvrdi, ili pak dobro istanjeni šiljci od tvrdog dijela neke kosti; oni su se kroz rupice utiskivali u štap kako bi spriječili da pri izbačaju na cilj ne ispadne iz kosti. **(Tab. XXIV, 2-4)**

Između prikupljenoga koštanog materijala vrijedno je upozoriti na dvije tanje tvrde kosti koje su s obje strane uglačane, što nije postignuto struganjem, nego upotrebom kod oblikovanja keramičkih posuda. Nađene su u kv. IV., dub. 2,85 i 2,35 m, što znači da je na Dugišu dosta rano moglo doći do upotrebe spororotirajućeg kola. Sličan je koštani predmet nađen u Donjoj dolini.⁶¹ **(Tab. XXIV, 8-9)**

Nekoliko manjih i kraćih primjeraka šupljih zašiljenih kostiju svojim su oblikom imale funkciju strelica (kv. III, 2,50 i 2,60 m, te u kv. XIII., 0,80 m, kv. XIV. ukupno 3 komada, od kojih dva pripadaju starijem razdoblju naselja.⁶² **(Tab. XXIV, 5-7, 10)** Slično obrađene kosti nađene su u Donjoj dolini, gdje su također određene kao strelice. Ima ih i u drugom sojeničkom naselju, Ripču

⁶¹ Č. TRUHELKA, Sojenica u Donjoj Dolini, treće iskopavanje, *GZMS*, sv. XV/1903, str. 375, tab. XL, 5.

⁶² Č. TRUHELKA, Sojenica u Donjoj Dolini, peto iskopavanje, *GZMS*, sv. XVIII/1906, str. 22, tab. LXIII, 9 i 10.

(kod Bihaća), među kojima su dvije veoma slične našima.⁶³ Može se napomenuti da su ovakve strelice nađene u dub. od 1,15 m do 0,80, kad su stanovnici gornjeg dijela naselja već bili u dodiru s helenističkom, odnosno rimskom civilizacijom, jer su u dubini od 1,70 do 1,80 m nađeni prvi ulomci *gnathia*-keramike.

Držim da će biti zanimljivo upozoriti na veoma malen broj jelenjih rogova u nalazištu. Veći ulomak kao kombinacija iz ishodišta rogova bliže lubanji, bio je pripravljan kao neki oblik masivnijeg bata (dub. kv. IV., 1,30 m). (**Tab. XXVI, 4**) U punom ishodišnom dijelu obaju rogova učinjena je rupa kvadratnog oblika u koju je trebalo uvući masivnije držalo i dobiti snažan bat (čekić). To je jedini primjerak roga kao bata u istraživanom lokalitetu. Vrijedno je međutim upozoriti da je ovaj bat nađen u razdoblju kad su stanovnici Dugiša poznavali obradu metala, pa bi takav masivni bat svakako bio od veće koristi da je nađen u nižem dijelu naselja. S druge strane, to može biti znak skromnog posjedovanja metala, koji je u ove krajeve dolazio s raznih strana pa je stanarima Dugiša bio odveć skup.

Kao ukrasni predmet iz ranijeg doba naselja može se donijeti i jedan veliki masivni veprov zub, očnjak, koji je na dva mjesta probušen, kako bi se mogao objesiti kao ukras ili prišiti na odjeću. Sličan probušeni zub s dvije rupice nađen je i u Ripču.^{63a}

Između obrađivanih koštanih priloga svakako treba izdvojiti predmet teško odrediva oblika, koji ima kratki zaobljeni rukohvat iz kojeg se širi plosnato zaobljeni ravni dio, dosta tanak, gladak, koji bih odredio kao neki oblik glačala rabljenoh pri obradi kože. On je iz mlađeg razdoblja (kv. III. 0,80-1,0 m), kad je stanovnik Dugiša bio u tješnjim vezama i s rimskom civilizacijom, pa je stanar gornjeg dijela naselja mogao imati više metalnih predmeta da lakše obrađuje deblju i tanju kožu.

Među manjim koštanim predmetima vrijedno je upozoriti na koštanu iglu (vel. 8 cm, kv. III., dub. 2,90 m), (**Tab. XXIV, 1**) koja ima trokutasti oblik glave s rupicom kroz koju se mogla provlačiti ispredena nit ovčje vune. Igla s tako širokom glavom nije se mogla upotrebljavati za obradu otkanih vunениh predmeta kao i pri obradi kože pa mi se čini da ona nije bila do kraja obrađena ili se koristila pri obradi na nepoznat nam način ili možda pri pletenju neke vrste mreže za ulov ribe u bliskoj rijeci. Kad bi se uska glavica obrađene igle morala bušiti, tada bi veoma lako moglo doći do raspuknuća tog dijela kosti. Ova je igla veoma slična onima iz Donje doline⁶⁴ od kojih su neke istovjetne

⁶³ V. RADIMSKY, Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni, *GZMS*, sv. VII/1895., str. 523, tab. XXXVIII, 346-353, s neznatnom razlikom u odnosu na onu iz Dugiša.

^{63a} Ibidem, *GZMS*, sv. VII/1895., str. 499, tab. XXXVIII, 331.

⁶⁴ Č. TRUHELKA, Sojenica u Donjoj Dolini, drugo iskopavanje god. 1901, *GZMS*, sv. XIV/1902., str. 143, tab. VII, 4 i 5.

našoj (VII/4 i 5, kao i one na tab. XLIII/13 i 14),⁶⁵ dok je drugim iglama glava sužena. Slične igle nađene su i u sojениčkomе naselju Ripač kod Bihaća.⁶⁶

Osim navedene igle sakupljeno je još 5 ostataka, vjerojatno igala bez ušica, kakve vidimo u Donjoj dolini;⁶⁷ isto tako istanjenih dijelova igala nalazi se i u Ripču.⁶⁸

Među ostacima obrađivanih šupljih rogova, vjerojatno govodskih, ima jedna po svoj prilici obrađena kao polovica manjeg tobolca, s nizom rupica na donjem dijelu, gdje su bile obješene tanje ukrasne vrpce, možda ispredene od raznobojne vune ili od tanke kože. **(Tab. XXV, 2)**

Da bismo potpunoma prikazali ostatke jelenjih rogova, svakako je vrijedan pozornosti i jedan malo deblji ulomak relativno dobro obrađenog roga (kv. XIII., dub. 220 cm) prikladnog za ručicu (rukohvat) zaobljena oblika (dug 9,5 cm, promjer 6,0 cm). **(Tab. XXV, 1)** Dobro je obrezan na objema stranama: na jednoj je strani vidljiv jasan organski presjek, dok je na drugoj učinjen pravokutni otvor u koji se vjerojatno uvlačio tupi dio duljeg i jačeg noža ili pak mača, ovisno o njegovoj konstrukciji ili, bolje reći, težini. Predmet koji se uvlačio u ručicu morao je još svakako biti učvršćen klinovima, odnosno umecima, da se ne bi micao pri upotrebi.

Našoj su ručici prema obliku, ali ne i po funkciji, slični predmeti cjevasta oblika iz Donje doline koji imaju ureze ili rupice, čime se razlikuju od našeg predmeta, a prikazani su na dvjema tablama.⁶⁹

Sumirajući životinjske koštane upotrebne ostatke, doduše malobrojne, usporedili smo ih prema sličnosti sa sojениčkim nalazima iz Donje doline i Ripča, gdje su nađeni u znatno većem broju, što je i razumljivo, jer su na spomenutim lokalitetima istraživani daleko veći dijelovi terena nego što je to bilo na Dugišu.

METALNI NALAZI

Tijekom iskopavanja nađen je veoma malen broj metalnih predmeta, premda su uočavani *ostaci amorfnog metalnog lijeva* preostalog nakon odljevanja u kalupe kao suvišni ili otpadni materijal.

Ovdje nađeni metalni predmeti mogu se svrstati među ukrasne predmete kao što su narukvice ili puceta.

⁶⁵ Ibidem, *GZMS*, sv. XV/1903., str. 375, tab. XLIII, 13 i 14.

⁶⁶ V. RADIMSKY, Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni, *GZMS*, sv. VII/1895., str. 500, tab. XXXVIII, 345.

⁶⁷ Č. TRUHELKA, op. cit., *GZMS*, sv. XV/1903., str. 375, tab. XLIII, 15.

⁶⁸ V. RADIMSKY, op. cit., *GZMS*, sv. VII/1895., str. 508, tab. XXXVIII, 350.

⁶⁹ Č. TRUHELKA, *GZMS*, sv. XIV/1902., str. 142-143, tab. VI, 7; VII/1-3.

Kao najstariji predmet mora se navesti brončano puče nađeno u kv. XIII., u dub. od 2,92 m. (**Tab. XXVI, 2**) Ono je ovalna oblika, s jednim zaobljenim šiljkom na sredini (promjer 4,3 cm, visina 1,0 cm). Ostavlja dojam da je oblikom nalik malenom štitu; on je blagog stožastog presjeka. S unutrašnje je strane ušica za prišivanje.

Drugi je, nešto mlađi nalaz u stratigrafskom odnosu, maleni tanki prsten, promjer 1,3 cm, debljina 0,2 cm.

Brončana ovalna narukvica koja je prije bila presječena na tanjem dijelu. Prema izgledu može se zaključiti da je bila lijevana. (**Tab. XXVI, 1**) Bikonična je ovalna presjeka i na obje strane ima plitke ureze kojih nema na krajevima, gdje je presječena. Vanjski promjer je 5,0 cm, a unutrašnji 3,8 cm. Debljina varira između 0,4 i 0,6 cm. Nađena je u sondi 1, na dubini od 2,15 m.

Sljedeća narukvica je na sredini nešto malo deblja i na tom su dijelu urezi koji ostavljaju dojam nekakvog tordiranja, jer je s unutrašnje strane površina glatka pa se ne vide ostaci tzv. tordiranja. (**Tab. XXVI, 3**) Da je nekoć bilo izvedeno istinsko tordiranje, onda bi se nešto od toga vidjelo i s unutrašnje strane. Ako ga je doista bilo, onda je ono s unutrašnje upotrebom narukvice potpuno izbrisano.

Između četiri navedena predmeta stratigrafski gledano najstarije je puče/dugme iz kv. XIII., dub. 2,92 m. Slična puceta su brojna u ranijim fazama na Glasincu, od faze II., što odgovara srednjem brončanom dobu "sa težištem na fazu B 2, srednjoevropske skale".⁷⁰ Naše je puče/dugme veoma slično onome iz Jame u Podumcima, koje je također bilo dovedeno u vezu sa sličnima iz Glasinca.⁷¹ Na gore citiranom mjestu B. Čović nije izvršio reviziju Gl. faza II-a, na nešto niže doba, pa prema tome naša puceta/dugmad ovog oblika ostaju na ranijoj dataciji, tj. srednjeg brončanog doba.

Obje su narukvice (**Tab. XXVI, 1,3**) stratigrafski gledano mlađe od spomenutog puceta/dugmeta. Nađene su u sondi 1, dub. 2,15 m i kv. XIV., dub. 2,05 m. Njima slične, osobito onoj tanjoj, gdje se nazire neka vrst tordiranja, vide se na Glasincu, gdje su nazočne u priličnom broju.⁷² Naša bi bila najbliža onoj iz Sjeverskog VI, tab. X, 3-7, i to u fazi Gl. II-b, da bi kod revizije bile određene kao nešto mlađe u fazi III b-1, sada ne više u Br. B, već u mlađe vrijeme, Br. D, odnosno u "kraj 13. ili 12. stoljeće stare ere".

⁷⁰ B. ČOVIĆ, Neka pitanja hronologije glasinačkog područja, *GZMS*, 35/36, 1980./81., str. 101.

⁷¹ I. MAROVIĆ, Jama u Podumcima, *VAHD*, sv. 90-91, 1999., str. 18, sl. 4a.

⁷² A. BENAC - B. ČOVIĆ, *Glasinac 1*, Sarajevo, 1956., tab. X/3-7, XVIII/3-7. Iz faze SL IIIa kasnijom revizijom datacija je spuštena u fazu IIIb-1. Za reviziju glasinačkog materijala isp. B. ČOVIĆ, Neka pitanja hronologije bronzanog doba glasinačkog područja, *GZMS*, sv. 35/36, 1980./81., str. 99-140, tab. I/3,4; IV/6; VIII/1,2, str. 117.

Pregledom terena u listopadu 1955. godine, i to na onim takozvanim pozajmicama, odakle se s ondašnje obradive površine Dugiša uzimala zemlja za podizanje nasipa protiv plavljenja Cetine, sakupljeni su sljedeći predmeti koji se moraju dovesti u vezu s metalurškom djelatnošću na Dugišu:

Na prvo mjesto stavljam ulomak krajnjeg dijela oštrice srpa, (**Tab. XXVII, 3**) u kojem bismo mogli vidjeti neke oblike poljodjelske djelatnosti Dugišana. Uobičajena upotreba srpa je ponajprije ona vezana za neku vrst žetve, tj. obrade ravnih terena na kojima su se mogle sijati neke žitarice, poput pšenice, zobi, ječma ili prosa; srp se mogao upotrijebiti i u druge svrhe, kakva je rezanje tanjih grana grmolikih biljaka.

S obzirom na odveć malen dio srpa i s obzirom na ureze na rubu, čini mi se da bi se ovaj srp mogao pripisati drugoj fazi kasnoga brončanog doba, KŽP, faza II, kakvi su brojni prikazani među nalazima iz Tenja⁷³ ili iz Dabra kod Segeta.⁷⁴

Nepotpuni kalup oštrice koplja učinjen je na izgled od gotovo istog materijala glinastog podrijetla. (**Tab. XXVII**) Sredina oštrice nije pravilnog ovalnog oblika, koji se nakon odlijevanja brušenjem mogao bolje oblikovati. Sačuvani ostatak dugačak je 11,6 cm, a debeo 5,8 cm. Našem je koplju nalik slično iz Plitvica.⁷⁵

Treći je kalup služio za odlijevanje puceta sličnih onom već spomenutom, iz kv. XIII, dub. 2,92 m. (**Tab. XXVII, 2**) To je zapravo dio kalupa, jer mu nedostaje poklopac, tj. drugi dio, u kojem je sigurno bila modelirana ušica za prišivanje kao što je to kod već spomenutog puceta iz kv. XIII. Otisak iz ovog kalupa ima oblik diska koji po sredini ima rožnato ispupčenje, a uz sam obod je prstenasti plastični krug. Pretpostavljam da su odlijevani predmeti izgledali kao ovalne pločice koje su, nakon što su bile zagrijane, laganim iskucavanjem dobivale oblike puceta.

Kao dopuna ljevačkom inventaru može se navesti i jedna glinena šuplja cijev kakve su se upotrebljavale kod obrade metala, duž. 6,9 cm, deb. 1,8 cm, otvora promjera 0,7-0,8 cm. (**Tab. XXX, 4**) O metalurškoj djelatnosti u Italiji u krugu sojeničkih naselja informacije donosi A. Mutti.^{75a}

Pojava kalupa za lijevanje metala nađena je u sojeničkim naseljima u Donjoj Dolini i Ripču, ali i na gradinama kao onoj u Rami odakle su neki nalik ovima na Dugišu.⁷⁶

⁷³ K. VINSKI-GASPARINI, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar, 1973., str. 220, tab. 31/1-11, tab. 38-43.

⁷⁴ Može ga se usporediti s onima iz Dabra (Seget), *Praist. jug. zem.*, sv. 4, tab. XLIX/3-5.

⁷⁵ Ibidem, sv. 4, tab. LII, pripada kasnom brončanom dobu japodske skupine.

^{75a} A. MUTTI, Caratteristiche e problemi del popolamento terra maricolo in Emilia occidentale, *Seria Fonti e studi*, sv. 17, Bologna, 1993., str. 163, 165-171.

⁷⁶ V. ČURČIĆ, Gradina na vrelu Rame, *GZMS*, 1900, str. 102, tab. I,6.

Istom sam prigodom uz sakupljene kalupe naišao i na jedan željezni predmet za koji mi se onda učinilo da se radi o rukohvatu nekog oblika željeznog mača. Međutim, moj mlađi kolega, prof. Damir Kliškić, današnji voditelj pretpovijesnoga odjela AMS-a, upozorio me - na čemu sam mu zahvalan - da se radi o jednom tipu željezne sjekire kojoj možemo naći slične na Glasincu u Ilijaku, tum. III,⁷⁷ te u Donjoj dolini.^{77a} (**Tab. XXVIII, 2,3**)

Ovom tipu željezne sjekire Anke Wesse⁷⁸ posvetila je opširnu radnju kojom je uz ostale europske nalaze obuhvatila i one iz nekadašnje Jugoslavije; iz Hrvatske takva sjekira potječe iz tumulusa I, Turčišće-Dvorišće, grob 1.⁷⁹ Ona tu osobito raspravlja i o nalazima koji prate ovakve sjekire, opširnije i o nalazima iz Sanskog mosta:⁸⁰ jesu li, primjerice, na tom lokalitetu grobovi ratnički ili nisu, pa s obzirom na popratne priloge prema njima određuje jesu li takve željezne sjekire bile upotrebljavane kao oruđe ili oružje. U našem slučaju, takva je rasprava nepotrebna jer je naša sjekira iskopana u zemlji u dub. oko 0,50 m, s koje je već bio odnesen veći dio humusa i one zemlje od koje se gradio nasip. Pronađena je u onom dijelu naselja u kojem su uz domaće ilirske ostatke u priličnom broju bili i oni rimskih obilježja (keramika, nepotpuna *Aucissa*-fibula, novac i sl.). Namjena ove sjekire je mogla biti vezana uz obradu drva (tesanje), s razloga što je ona u času otkopavanja imala hrdom dobro nagrižen prsten, kojim se nekoć obuhvaćalo drvo da se sa sjekirom može lakše raditi. Tako sam tu sjekiru onda odmah ucrtao u dnevnik rada; danas je od prstena ostala samo gvozdена prašina (hrđa u raspadanju). Slična sjekira sa sačuvanim obručem koji je jače pritiskao drvenu ručicu uz metal među objavljenim primjercima nađena je na visoravni Široko, nedaleko Suve Reke (Prizren). Ona je veoma nalik našoj u času vađenja iz zemlje.^{80a} (**Tab. XXVIII, 3**) Prema tome, naša bi sjekira bila dosta kasnijeg datuma nego što su slične s drugih lokaliteta.

⁷⁷ GLASINAC 2, str. 11, tab. XVII/2; Glasinačka kult. grupa, faza IV b, *Praist. jug.*, sv. V, str. 593, sl. 34/14; tab. LXIII/8.

^{77a} U fazi 2 a, *Praist. jug.*, sv. V, str. 246, tab. XXV/12.

⁷⁸ A. WESSE, Die Ärmchenbeile der Alten Welt, ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im östlichen Mitteleuropa, Bonn, 1900., u seriji *Universität Forschungen zur Prähistorischen Archäologie*, str. 100, 104. V. LEKOVIĆ, Prilog proučavanju gvozdene doba u Crnoj Gori, *Godišnjak*, knj. XVIII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 16, Sarajevo 1980, str. 81, 84 i 85.

⁷⁹ *Praist. jug.*, sv. 5, tab. XXI/6.

⁸⁰ F. FIALA, Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung Sanski most, *WMIBH*, sv. 6, 1899, str. 118, sl. 11.

^{80a} LJ. DAŠIĆ, Praistorijsko naselje na Širokom, *Glasnik muzeja Kosova i Metohije*, sv. II, Priština 1957, str. 249, tab. VI, 4.

Mislim da je vrijedno na ovome mjestu upozoriti na brojne nalaze brončanog kao i željeznog lijeva, koji svakako zaslužuju stručnu znanstvenu analizu da bi se eventualno moglo pretpostaviti odakle je sirovina za izradu brončanih i željeznih predmeta stizala u Dugiš, odnosno u Sinjsko polje. Nabava sirovina za izradu metalnih predmeta kao i ostaci kalupa na ovome malom prostoru na Dugiš - te eventualna buduća istraživanja koja bi mogla dati još više ostataka metalurgijske djelatnosti na cijelom prostoru otočica - mogli bi možda objasniti snažne delmatske otpore rimskim okupacijskim prodorima na delmatski teritorij, jer se bez odgovarajuće opreme ne može napadaču pružati onako snažan otpor kakav je bio delmatski. Treba imati na umu da su se Delmati mogli još bolje upoznati s obradom metala u kontaktima s naprednijim stanovnicima jadranske obale, grčkim naseljenicima, jer je na Dugišu u sondi-1 (S - 1) otkriven *skifos gnathia*-tipa uz ostale različite ulomke istovrsne keramike, pa je eventualno ovakav oblik sjekire mogao na Dugiš doći preko grčkih kolonista na Jadranu. Svakako treba upozoriti da u uvodnom dijelu rasprave o ovom tipu željezne sjekire A. Wesse nabraja zemlje od istoka do zapada Europe pa i šire (područje Nila i Kavkaza do Atlantske obale i Engleske gdje su posvuda bile nađene ovakve sjekire).⁸¹

KERAMIČKI NALAZI

Keramički ostaci u svim slojevima su pronalazeni u velikom broju, tako da će ih biti više od 2000, bilo da su neornamentirani bilo ornamentirani. Najstariji su oni od rane faze srednjeg brončanog doba, gdje su brojne posude s izdignutom ručicom iznad oboda, tzv. sjekiraste. (**Tab. XVIII-XXIII**) Njima su vrhovi ravni ili katkad malo ili više udubljeni. često je s unutrašnje strane takve ručice plitko ovalno udubljenje da bi se u njega ulaganjem prsta posuda sigurnije zadržavala u ruci. Takve su ručice brojne u posuškoj kulturi,⁸² gdje se kao nalazišta mogu navesti uz ostale ona iz Varvare i Hateljske pećine,⁸³ pa nam navedena nalazišta ukazuju da je najdonji sloj dugiškog naselja nastao na počecima srednjeg brončanog doba i trajao u tom razdoblju prema mlađim vremenima kako se život obnavljao iznad sojeničkog sloja sve do rimskih prodora na ilirski teritorij. O posudama s ovakvim oblikom ručice bit će zanimljivo navesti mišljenje J. Ragetha, koji kaže da je ovaj oblik ručice (*ansa*

⁸¹ A. WESSE, str. 1.

⁸² B. ČOVIĆ, Velika gradina u Varvari - I. dio, *GZMS*, XXXII/1977., tab. XL, XLI, XLII; *Praist. jug. zemalja*, br. 4, tab. XLI, XLVII.

⁸³ B. MARIJANOVIĆ, Prilozi za prapovijest u zaleđu Jadranske obale, Zadar, 2000., tab. XLIV, XLV, LVI.

ad ascia) čest južno od Alpa, u stotinama primjeraka. Ima ih i u brončanom dobu Središnjih Alpa, dok su rijetke sjeverno od Alpa. Na navedenom mjestu spominje nalazišta u Italiji, u bilj. 38-41.^{83a}

Daljnja se keramička proizvodnja na Dugišu može uspoređivati u prvom redu prema nalazima na bosanskim gradinama, tj. u okolnim brdima, Livanjskom i Duvanjskom polju, kao i Buškom blatu, razvojem keramičkih oblika kroz mlađe brončanodobne faze, kao i one od vremena Ha A do Ha D.

Grčki kolonisti su s Jadrana donijeli i primjerke svoje keramičke proizvodnje, o čemu među ostalim svjedoči jedan *skiphos* uz manju količinu i drugih oblika, sada samo u ulomcima.

Sve nalaze helenističke keramike pregledao je dr. B. Kirigin, muzejski savjetnik u AMS-u, čije mišljenje o ovim nalazima doslovno niže objavljujem na ovome mjestu. Kolegi dr. B. Kiriginu i na ovome mjestu najsrdačnije zahvaljujem na trudu i kolegijalnoj suradnji u svrhu točnog opredjeljenja ovih helenističkih ostataka. Četrdeset šest ulomaka helenističke keramike potječe iz slojeva u kvadratima IV, III, XIII i XIV, dok je jedan ulomak iz orijentacijske sonde 1 (S-1). Donji dio *skyphosa gnathia*-tipa (3. st. pr. Kr.) potječe također iz Dugiša, ali je nađen na napuštenom terenu, gdje se vadila zemlja za izradu nasipa. "Uglavnom se može reći da ulomci većinom pripadaju vrčevima s jednom ili dvije drške, skifosima i tanjuru. Među ulomcima nema onih rađenih u sivoj glini, koja je karakteristična za kasnije helenističko razdoblje, odnosno republikansko razdoblje. To ne znači da su spomenuti ulomci stariji. 4. i 3. st. pr. Kr. pripadaju skiphosi s crnim premazom, od kojih jedan ima tragove crvene pruge ispod oboda. Jedan takav ulomak pripada vrču. Za *skyphos* s crvenom prugom može se reći da pripada *gnathia*-produkciji, možda onoj lokalnoj, na Visu. Uglavnom se može reći da su svi neke lokalne produkcije iz 3. i 2. st. pr. Kr. te da importa izvan Dalmacije nema." Ubrzo nakon ovih nalaza pojavili su se ostaci *rimске keramičke proizvodnje*. Svakako da su se helenistički keramički proizvodi svidjeli domorodcima prema njihovoj monotono izrađivanoj keramici i da su oni uspostavili zamjenu dobara ili neku vrst trgovine za one stvari koje nemaju, a potrebne su im, dok su se oni bolje stojeći mogli upuštati u nabavu ljepših oblika posuđa pogotovo ako su im uz te posude odgovarala i raznovrsna pića koja su im eventualno donosili kolonisti.

Najmlađi je domaći delmatski proizvod jedna zdjela pronađena u sondi-1, koja je bila ukopana plitko ispod humusnog obradivog sloja; uz nju su se nalazili ostaci rimske kulture. Ostavlja dojam da je rađena na sporo rotirajućem kolu, što bi ovdje za sada bio prvi primjerak takve proizvodnje(?)(**Tab. XXI, 2**)

^{83a} J. RAGETH, Die bronzezeitliche Siedlung auf dem Padnal bei Sarognin, *Jahrbuch der Schweizerische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte*, sv. 60/1977, str. 43 i d., bilj. 38-41.

Odustao sam od nakane da na ovome mjestu potanje obradim keramičke ostatke i odgovarajuću problematiku s tim u vezi, zbog zdravstvenih neprilika koje me prate posljednjih godina kao i zbog visoke životne dobi, pa sam se s upravom Arheološkoga muzeja u Splitu dogovorio da keramiku obradi moj nasljednik, sadašnji voditelj pretpovijesne zbirke, prof. Damir Kliškić, koji je taj prijedlog prihvatio te će u dogledno vrijeme objaviti keramiku s Dugiša na stranicama ovog časopisa.

DUHOVNI ŽIVOT - VJEROVANJE

Tijekom istraživanja ni na ovom lokalitetu kao ni u sondi-1 te u tzv. pozajmicama, odakle je u odnosu na nekadašnju površinu bilo odneseno 1-2 m zemlje, nisu bili nađeni nikakvi ostaci ljudskog kostura koji bi upozoravali na bilo kakvo pokapanje umrlih. Isto tako nisu do sada poznati bilo kakvi ostaci pokapanja u onom dijelu terena koji se niz polje spušta prema rukavcu Cetine koji zalijeva Dugiš sa sjeverne strane. Prema tome, dakle, nije moguće ništa kazati o odnosu prema umrlim stanovnicima svih razdoblja zastupanih kroz istraživanja. Isto tako nismo naišli ni na kakve glinene idole ili crteže na keramici prema kojima bi se dalo nešto pretpostaviti o religijskim manifestacijama žitelja na Dugišu.

Možda bi se s ovim potonjim mogao povezati *nalaz manjeg kamenog torza* (vel. 8,2 cm) (**Tab. XXVII, 1**) izvađenog iz podignutog zemljanog nasipa prilikom iskopavanja 1956. god.; prema izgledu zemlje koja je na tom mjestu sličila zemlji vađenoj do 2 m, ovaj bi kameni torzo mogao pripadati jednome od posljednjih stoljeća stare ere ili čak onom najgornjem sloju, s brojnim ostacima rimske keramike, oštećenom *Aucissa*-fibulom ili ukosnicama te rimskim novcem iz 1. st. pr. Krista. Može li se postaviti pitanje: nije li ovo lik nekog ilirskog božanstva tumačen uobičajenom frazom *interpretatio romana*?

GOSPODARSKI ASPEKTI

Kad se povede rasprava o gospodarskom stanju, trgovačkim odnosima stanovnika Dugiša sa susjednim zajednicama, odnosno o zamjeni robe ili eventualnoj prodaji lutajućim sakupljačima ili trgovcima ljevačima metala, onda ipak na prvo mjesto treba staviti problem čime i kako su se hranili žitelji Dugiša od najstarijeg doba do rimske okupacije. To će najbolje objasniti rasprava A. Cvitanića⁸⁴ o analizi koštanih ostataka koje sam mu stavio na raspolaganje

---

⁸⁴ A. CVITANIĆ, Istraživanja koštanih ostataka s arheološkog lokaliteta Dugiš (Otok, Sinjska krajina), *VAHD*, sv. 83/1990., 125-224.

sa svim podacima o mjestu nalaza (kvadrati) i s oznakom dubina. Iz Cvitanićevih podataka o vrsti i broju životinja kojima su se stanovnici Dugiša bavili proizlazi da oni nisu išli za stokom, u potrazi za boljom ispašom, nego da su bili sjedioci, koji su povremeno izvozili svoju stoku na susjedne ravnice i bliska brda na Dinari ili Kamešnici, gdje su nalazili dovoljno hrane za svoja goveda i ovce. Iz raspoloživih podataka proizlazi da su u najstarijim slojevima, tj. u počecima sojeničkog naselja, u manjem omjeru bile korištene divlje lovne životinje kao što su jelen i vepar. Od njih su u prehrani brojnija goveda i ovce, a malobrojnije svinje. Rani Dugišani nisu lovci, nego uzgajivači stoke. Brojnost goveda i ovaca, tj. njihovih ostataka opala je nekako u vrijeme kada su stradale sojenice (dub. 1,8-2,0 m). Sojenice su vjerojatno nastradale između “dva vala balkansko-panonskih seoba u 11. i 10. st. pr. n. e.”,^{84a} pa je onda na ostatke porušenoga (spaljenog) sojeničkog naselja došlo do nabacivanja znatne količine kamenja pa se na takvim ostacima život obnavljao na istome mjestu, ali se opet trebala obnavljati i propala, u životnoj nuždi zanemarena stoka. Ovdje će svakako biti vrijedno upozoriti da među kostima nije nađena nijedna riblja kost, premda ondašnji stanovnici Dugiša žive na vodi. Čini se da je od toga doba neprekidno trajala borba s vodom, za izdignućem iznad za život opasnog i uništavajućeg vodostaja. Je li to bilo u vrijeme intenzivnijeg zatopljenja nakon hladne klime tijekom brončanog doba, kad je došlo do velikog priljeva vode, ostaje otvoreno pitanje. U tom smislu svakako će biti od koristi konsultirati raspravu o klimi tijekom brončanog doba duž jadranske obale u istočnom dijelu južnotalijanske obale (Puglia), osobito u tab. II, sa shematskim prikazom toplinskih varijacija u posljednjih 5000 godina u Europi.^{84b} To ćemo lakše shvatiti uzmemo li u obzir i sve promjene koje su se događale sjeverno od Cetine, odnosno u ono doba sinjskog “jezera”, u vodotocima, podzemnim i nadzemnim, u Livanjskome, Kupreškome i Duvanjskome polju te u Buškome blatu, gdje su bili snažni ponori koji su kroz podzemlje odvodili vodu u različitim pravcima, pretežno prema jugu; velike količine vode su od izvora Cetine preko brojnih podzemnih tokova izvirale na podnožju Dinare, Kapnice i Kamešnice, povećavajući vodenu masu Cetine kroz polja od Vrlike prema Sinjskome polju. Vrijeme i eventualna buduća istraživanja - bit će ih najbolje izvoditi sredinom sačuvanog dijela Dugiša - odbacit će ili potvrditi moju netom iznesenu pretpostavku.

^{84a} Š. BATOVIĆ, *Praist. jug.*, sv. 5, str. 346.

^{84b} M. CALDARA, L. PENNETA, Lineamenti del clima nell'età del bronzo lungo la fascia adriatica Pugliese, Taras, *Rivista di archeologia*, sv. XV, 1995., str. 27 i d. V. TRBUHOVIĆ, Primena Milankovićeve metoda na postpaleolitske epohe, *Starinar*, sv. XXIV-XXV/1973-1974, str. 14.

Vratimo se natrag stanovnicima Dugiša, sloju najstarijega sojeničkog naselja kao i onom što slijedi potom. Dugišani bijahu uglavnom stočari, ali i ratari, koji su sijali različite vrste žitarica.⁸⁵ Prethodno sam bio upozorio na keramičke posude s unutrašnjom istakom, na koju su bile polagane, poput tanjura, rupicama izbušene pregrade kojih je svrha bila da se kod kuhanja mlijeka ono ne izlije preko ruba. Te posude su, sudeći prema sačuvanim obodima, bile dosta širokih usta, no o visini nije moguće kazati ništa određeno, jer nijedna nije u cijelosti sačuvana niti ima elemenata prema kojima bi se visina mogla pretpostaviti. Svakako, moj je dojam da nisu bile visoke, nego da su u donjem dijelu ispod ručica bile široko zaobljene. Zbog višekratne upotrebe, tj. kuhanja, one su bile izlagane direktnom plamenu, što danas ostavlja dojam da su vrlo kvalitetno pečene i čvrste. Također je bilo upozoreno i na raznolike oblike posuda (trbušasti vrčevi) s brojnim rupicama kroz koje se cijedila usirena mliječna smjesa. Uz onakvu brojnost goveda i ovaca tijekom postojanja naselja u Dugišu, proizvodnja sira morala je biti prilično velika, o čemu svjedoči veći broj ulomaka perforiranih posuda na onako malom istraživanom prostoru. U toj obilnoj proizvodnji sira vidim mogućnost odvijanja neke vrsti trgovine zamjenom dobara sa susjednim ilirskim zajednicama ili daljim zajednicama, bližima jadranskoj obali, od kojih su Dugišani eventualno mogli dobivati sol ili neku drugu robu. To je bilo osobito moguće postići s ranim grčkim trgovcima, poslije kolonistima, koji su im u druženju mogli nuditi postignuća svoje kulture i civilizacije. Uz sir, kao predmet zamjene ili trgovine stanovnici Dugiša mogli su nuditi znatne količine ovčje vune, te kožu goveda ili ovaca.

Nalazi utega oblika krnje piramide,^{85a} kakvi se redovito rabe za natezanje ispredene vunene niti na tkalačkome stanu, (**Tab. XXX, 1,2**) svjedoče o tkalačkoj djelatnosti i na Dugišu. Može se pretpostaviti da je ona mogla biti znatna s obzirom na znatan broj ovaca, pa je tako prerađena vuna mogla biti predmetom zamjene dobara, odnosno trgovine sa stranim trgovcima ili pak sa susjednim plemenima koja imaju manje ovaca u svom stadu.

U naselju se tijekom svih razdoblja izrađivala keramika, u što nas uvjeravaju brojni ulomci kalcita (gorskog kristala), kakav se još i danas u nedalekom Potravlju (zapadno od Sinja) rabi u izradi keramičkog posuda. Takvu vrstu kamena lončari i stanovništvo cetinskoga kraja nazivaju imenom *vrsta*. Ona se najčešće nalazi u pećinama, ali se katkada nađe slobodna u zemlji, nastala u nepoznato doba.

---

⁸⁵ Sakupljene biljne ostatke, lišće, žirove, lješnjake, grančice poput onih vinove loze i sitne koštice poput groždanih, drenjine itd., bio sam predao prof. dr. Anti Cvitaniću, koji je bio obradio koštane ostatke, što je on rado prihvatio, no prije nego mi je predao obradu materijala, zatekla ga je nemila smrt. Isti je slučaj bio i s kolecima i ostalom drvenom građom koja je bila predana ing. D. Jedlovskom.

^{85a} *GZMS*, 1901., sv. XIII, Donja Dolina, tab. XIX/1-14; tab. XX, XXI.

Nalazi kalupâ za izradu srpa, oštrice koplja i kolutova (ovi potonji nisu nađeni u otkopanoj sondi, nego na raskopanom dijelu otoka), neće biti od velike koristi za određivanje starosti pojedinih slojeva. Kad se raspravlja o gospodarstvu Dugišana, bit će potrebno upozoriti da je, sudeći prema nađenim kalupima, proizvodnja tih oruđa i oružja morala biti znatna, ne samo za zadovoljavanje vlastitih potreba, nego i za prodaju, odnosno zamjenu za različite druge predmete. Isto tako je moguće, s obzirom na kontakte sa stanovništvom na obali, da su Dugišani mogli doći do potrebnih sirovina za izradu tih ili drugih predmeta. Također treba uzeti u obzir i mogućnost nabave mineralnih sirovina u nekim bosanskim krajevima. Svakako treba imati na umu - prema arheološkim nalazima koji su izvađeni iz rijeke, primjerice kacigama, koje se kao najranije datiraju u 5. st. pr. Kr. - da su u doticaju s grčkim kolonistima Dugišani dolazili do sirovina koje bi se poslije obrađivale na Dugišu.

Spomenuli smo nalaz skifosa helenističke *gnathia*-proizvodnje, koji je dosad jedini takav primjerak nađen u Dalmatinskoj zagori. (**Tab. XXIX, 2,4**) Jesu li grčki trgovci donosili Delmatima u zamjenu osim primjerice kaciga i neke vrste oruđa za obradu zemlje ili vune, o tome zasad nema nikakvih potvrda o nalazima, jer nema nikakvih kulturnih ni vremenskih podataka (oružje, oruđe, nakit, eventualni natpisi ili hrana, kao soljene ili sušene ribe).

Trgovinu s grčkim kolonistima ubrzo je zamijenila ona s rimskim; uslijedile su borbe s rimskim vojnicima i okupacija delmatskog teritorija, s uvođenjem kulturnih i civilizacijskih tekovina rimskoga svijeta.

Koliko mi je poznato, nakon istraživanja 1956. godini na Dugišu ni na jednoj njivi nije bilo nikakvih iskopavanja ili sondiranja.

ZAKLJUČAK

U posljednjih 10-15 godina oko Dugiša i nizvodno Cetinom obavljana su u više navrata hidroarheološka rekognosciranja, kako uz obalu, tako i po koritu rijeke, da bi se potom prešlo i na pregledanje korita pritoke Rude. Takvim je pregledom Rude i Cetine oko 1,5 km nizvodno od Dugiša A. Milošević na malom otoku Okruglo, na mjestu gdje se Ruda ulijeva u Cetinu⁸⁶ konstatirao ostatke sojeničkog naselja.

U hidroarheološkim radovima na tim mjestima pronađeno je nekoliko stotina vrijednih arheoloških nalaza,⁸⁷ u rasponu od neolitika do srednjega

⁸⁶ A. MILOŠEVIĆ, Archäologische Probeuntersuchungen im Flussbett der Cetina (Kroatien) zwischen 1990 und 1994, *Archäologisches Korrespondenzblatt*, 29, 1999., Heft 2, Mainz, str. 205, sl. 1, gdje je autor uočio još jedno sojeničko naselje.

⁸⁷ Ibidem, str. 205.

vijeka, koje čine različiti oblici oruđa i oružja, od kojih su neki već objavljeni, primjerice, Ha mačevi,⁸⁸ ali i mač iz mlađeg latenskog doba,⁸⁹ te jedan rimski bodež⁹⁰ i oštrica (koplje) iz karolinškog doba; ne smiju se ispustiti iz vida ni nalazi grčko-ilirskih kaciga.⁹¹

S obzirom na velik broj (nekoliko stotina) metalnih predmeta, oni bi meni bili daleko vrijedniji i kronološki još zanimljiviji da su bili nađeni prigodom zemljanih radova 1956. god., a osobito da smo bili sretni spomenute 1956. godine pronaći kakav odgovarajući kalup da bi se onda s razlogom moglo ustvrditi da se neki predmeti između spomenutih u masi od nekoliko stotina mogu bolje identificirati. Jer, nakon što se na Dugišu svladala izrada kalupa za odljevanje oštrica kopalja ili srpova, držim da odljevanje mačeva poput onih izvađenih iz Cetine (Glogović, tab. 2/1 i 2), nije moglo predstavljati neku osobitu teškoću.

Suglasan sam s tumačenjem kolegice D. Glogović o razlozima zbog kojih su brojni predmeti dospjevali u vodu Cetine i Rude, ali sam još više uvjeren da su oni u velikoj većini poklanjani nepoznatim božanstvima voda, jezera pa i baruština, uz molbu da im ona budu na pomoći pri prelaženju vode, da što sigurnije prijeđu na drugu obalu. Na to sam već upozorio u radu *Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji 1981. godine*.⁹² Međutim, slična mišljenja o mačevima ili metalnim predmetima u vodi mogu se navesti i s drugih europskih nalazišta. Tako J. Bartik za potapanje mačeva u vodu kaže “absichtliche Deponierung d.h. von Opfer oder Votivgaben”,⁹³ a najbrojnija su od srednjeg brončanog doba u razmaku do mlađeg brončanog doba, pa navodi imena poznatih europskih arheologa koji zastupaju mišljenja slična njegovom. Isti autor kaže da se i A. Mozsolics bavila tim problemom kod obrade nalaza brojnih mačeva iz Dunava i drugih mađarskih rijeka.⁹⁴ I ona se poziva na W. Torbrüggea.⁹⁵ Kao jedno od zadnjih mišljenja o metalnim predmetima u vodi navodim i ono F. Müllera, str. 87 “... die von der Forschung heute übereinstimmend als Opfer oder Weihegaben gedeutet werden”.⁹⁶

⁸⁸ D. GLOGOVIĆ, Mačevi s jezičastim rukohvatom iz Dalmacije, *VAMZ*, sv. XXVIII-XXIX/1995.-96., str. 9-22.

⁸⁹ A. MILOŠEVIĆ (bilj. 85), str. 208.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Ibidem, str. 207.

⁹² I. MAROVIĆ, *VAHD*, sv. LXXV, Split, 1981.

⁹³ J. BARTIK, Nové riečne nálezy-Bronzové mače z Vahu (Neue Flussfunde der Waag), *Slovenská Archeológia*, XLV, 1997., Nitra, 419-426, 427, 430.

⁹⁴ A. Mozsolicsronzkori kardok Folyokból (Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen), *Archaeologiai Értesítő*, Budapest, 1975., str. 3 i d.

⁹⁵ W. TORBRÜGGE, Bayerische Vorgeschichts Blätter, München, 1960., 39 i d.

⁹⁶ F. MÜLLER, Argumente zu einer Deutung von “Pfalabaubronzen”, *Jahrbuch der Schweiz. Gessel. für Ur- und Frühgeschichte*, sv. 76, 1993., str. 71 i 72.

Koliko su u ovakvim poklonima ili žrtvovanjima sudjelovali stanovnici Dugiša od srednjeg do kraja kasnog brončanog doba, ne može se ustanoviti jer još u Dugišu nisu bili nađeni odgovarajući kalupi za odljevanje mačeva kakve je objavila D. Glogović. O mogućnosti lijevanja metalnih predmeta već sam se prije pozitivno izjasnio.

Na kraju, iskrena mi je želja i nada da netko od mojih nasljednika u istraživanju Dugiša u većim razmjerima i s daleko boljom opremom bude sretnije ruke od mene i mojih požrtvovnih suradnika kolega prof. dr. Šime Batovića i prof. dr. Aleksandra Stipčevića i, sada već pokojnika, preparatora u Arheološkome muzeju u Splitu Tonća Ercegovića.

Kratice

AMS	Arheološki muzej u Splitu
Milošević	Arheološka topografija Cetine, Split, 1998.
VAHD	Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split
VAMZ	Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu
PRAIST.JUG.	Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo, 1979.-1987., sv. I-V

DIE PFAHLBAUSIEDLUNG VON DUGIŠ BEI OTOK IN DER NÄHE VON SINJ

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im vorliegenden Text gibt der Autor einen Bericht über die im Jahre 1956 durchgeführten Grabungen auf der kleinen Cetina-Insel Dugiš im Süden des Dorfes Otok (östlich von Sinj, Kroatien).

Auf dieser kleinen Flussinsel wurde 1955 ein Teilstück des neuen Schutzdeichs gegen eventuelle Überschwemmungen des Sinsko Polje gebaut, und die zur Anhebung der Deichkrone erforderlichen größeren Mengen Erdreich wurden dem umliegenden Gelände und der Insel selbst entnommen. Im Zuge dieser Baggerarbeiten stieß man unerwarteterweise auf eine ganze Reihe von Keramikscherben, anfangs vor allem römischer Herkunft.

Weder das damalige Institut für Denkmalschutz und das Archäologische Museum in Split noch das Städtische Museum im benachbarten Sinj wurden von den archäologischen Funden unterrichtet. Lediglich aus purem Zufall, anlässlich einer Besichtigung der frühchristlichen Basilika in Otok, Lokalität Mirine, erfuhren der damalige Direktor des Archäologischen Museums Split, Dr. B. Gabričević, und der Verfasser dieses Berichts von Leuten in Otok, dass bei den Deichbauarbeiten viele verschiedene Keramikscherben gefunden worden waren, wovon sich die beiden auch sofort persönlich überzeugen konnten. Da allerdings die Arbeiten am Deich weiter fortgeschritten waren und aufgrund ihrer Dringlichkeit auch keine Unterbrechung duldeten, konnte man zu dem Zeitpunkt nichts unternehmen, um eine weitere Zerstörung der gerade eben entdeckten archäologischen Stätte zu vereiteln und eventuelle Funde zu sichern, sodass beschlossen wurde, dass der Verfasser dieses Textes im Oktober 1955 an den Stellen, wo das Erdreich ein bis zwei Meter abgetragen war und wo keine weiteren Baggerarbeiten mehr nötig waren, versuchen sollte, mit bescheidenen finanziellen und materiellen Mitteln die Tiefe der Kulturschicht auszusondieren. Doch dieses Vorhaben konnte nicht in die Tat umgesetzt werden, denn infolge der Anhebung des Wasserstands hatte die Cetina die verlassene Baustelle überflutet, sodass man von diesen Sondierungsarbeiten sofort Abstand nehmen musste. Immerhin konnten trotz all dieser widrigen Umstände einige wertvolle Funde gerettet werden, wie beispielsweise Tonformen zur Schmuckanfertigung, Lanzenspitzen und Sichel (ein größeres Fragment einer Spitze und verschiedene Reste von römischer und delmatischer Keramik zeigt (Taf. XXI, 2).

Dank gesicherter finanzieller Mittel konnte der Autor im September 1956 auf einem Acker an der Nordseite des Damms, mitten auf der Insel einige Grabungen durchführen (Gesamtfläche 10 m x 10 m) und stieß bis zu einer Tiefe von 3,72 m vor, d.h. ganz bis auf den Grund bzw. bis zur Mergelschicht, die aller Wahrscheinlichkeit nach auch den Grund des Flussbetts bildet.

Fest steht Folgendes: Wenn auf der Insel kein Erdreich für den Bau des Hochwasserdeichs abgetragen worden wäre, wäre man niemals bloß aufgrund des Augenscheins auf die Idee gekommen, dass es unterhalb der Mais- und Weizenfelder Spuren verschiedener Epochen und Kulturen geben könnte von der mittleren Bronzezeit bis zu deutlich jüngeren (0,5 - 1 m Tiefe) mit Resten von römischer Keramik, vereinzelt Münzen, Teilen von Amphoren u.Ä.

Im einleitenden Teil macht der Autor auf die Bedeutung dieses Inselchens zu Anfang des 18. Jahrhunderts aufmerksam, als die ansässige kroatische Bevölkerung an dieser Stelle aus einer kleinen Festung aus Holz (Wachturm) heraus dem anstürmenden osmanischen Heer erbitterten Widerstand entgegenbrachte, schließlich aber, nachdem sie alle entweder gefallen oder in Gefangenschaft geraten waren, doch unterlag und die Besetzung Sinjs von 1715 nicht verhindern konnte. Die damals in die Flucht getriebene Bevölkerung ist niemals wieder in diese Gegend zurückgekehrt. Unter den Funden auf der Insel waren keinerlei Waffen aus jener Zeit (Schwerter, Speere, Gewehre o.Ä.).

Der erwähnte Acker wurde in Quadrate von fünf Metern Kantenlänge aufgeteilt, doch wegen der bescheidenen Mittel und Ausstattungen in jenen noch immer schweren Nachkriegsjahren konnten lediglich vier untersucht werden, und zwar die Quadrate Nr. 4, 14, 3 und 13.

Durch Graben und Beseitigen von Felsbrocken und Steinen gelangte man bis zu einer Tiefe von 3,72 m, d.h. bis ans Ende des Mutterbodens, wo es zwischen den einzelnen Mergelblöcken winzige Hohlräume gibt. An diesen Nahtstellen tritt Grundwasser nach oben. Ganz unten auf dem Grund sind Mergelstücke, fein wie Sandkörner. Darüber liegt eine dunkelbraune Schlammschicht, in der mit der unzureichenden Ausrüstung keinerlei archäologische Spuren zu entdecken waren. In dieser Masse steckten spitz zulaufende Pfähle, die teilweise abgeflammt waren zum Schutz gegen Fäulnis und Zerfall. Diese recht kleinen (meist 60 bis 80 cm langen) und dicht nebeneinander in einer Reihe angeordneten Pfähle (siehe Taf. VIII-IX). trugen einst den Boden des Hauses, und der bestand nicht aus gespaltenen oder gesägten Brettern, sondern aus ganzen Ästen, die nebeneinander gelegt wurden. Reste von dieser Konstruktion wurden in 1,80 bis 2,00 m Tiefe gefunden. In den meisten Fällen waren die Pfähle an den oberen Enden angesengt, vermutlich weil der Pfahlbau in Brand gesteckt worden war und die Pfähle genauso wie auch die Balken so lange brannten, bis sie in die feuchte Erdmasse unter dem Boden fielen und möglicherweise noch vom steigenden Wasserstand gelöscht wurden. An einer Stelle wurde zwischen den Balken eine recht dicke Ascheschicht entdeckt, sodass man davon ausgehen kann, dass sich die Menschen dort noch eine Weile aufhalten konnten, solange es der Wasserstand zuließ. Aus diesem fetten und dunklen Schlamm wurden Keramikreste gezogen, die an den Anfang der mittleren Bronzezeit datiert werden können, sowie (in 2,92 m Tiefe) ein Bronzeknopf, zu dem in Glasinac und in Jama (Podumci) je ein Gegenstück gefunden wurde. Etwas weiter oben in der Schlammschicht wurden zwei Bronzearmreife entdeckt, die ebenfalls welchlen aus Glasinac ähneln.

Zur Zerstörung bzw. zum Niederbrennen der Holzkonstruktion kann es gegen Ende der Bronzezeit an der Wende zu Ha A gekommen sein, als pannonisch-balkanische Stämme gegen Süden zogen. Oder aber die Bewohner der Pfahlbauten wollten in diesen Ruinen wohnen bleiben und schütteten die gesamte Fläche mit Steinen auf, um sich dort neue Behausungen zu bauen. Ein Anhaltspunkt für diese Annahme sind die vielen Scherben von Gussformen aus gebranntem Ton. Zwischen den aufgeschütteten Steinen gibt es unterschiedliche vom Wasser, vor allem bei stärkerem Zustrom, angeschwemmte Ablagerungen. In dieser durch die aufgeschütteten Steine und die vom Wasser angeschwemmte Erde ständig stärker werdenden Schicht wurden zahlreiche Keramikscherben unterschiedlicher Provenienz gefunden, Spuren von der kulturellen Entwicklung und den Kontakten zu den Nachbarn auf den umliegenden Bergen oder in ähnlichen Siedlungen an der Cetina und an der Ruda. So war das Leben, ständig im Wettkampf mit dem Wasserstand des Flusses und stets damit beschäftigt, die Siedlung über Wasser zu halten. Stratigraphischen Erkenntnissen zufolge kamen die Bewohner von

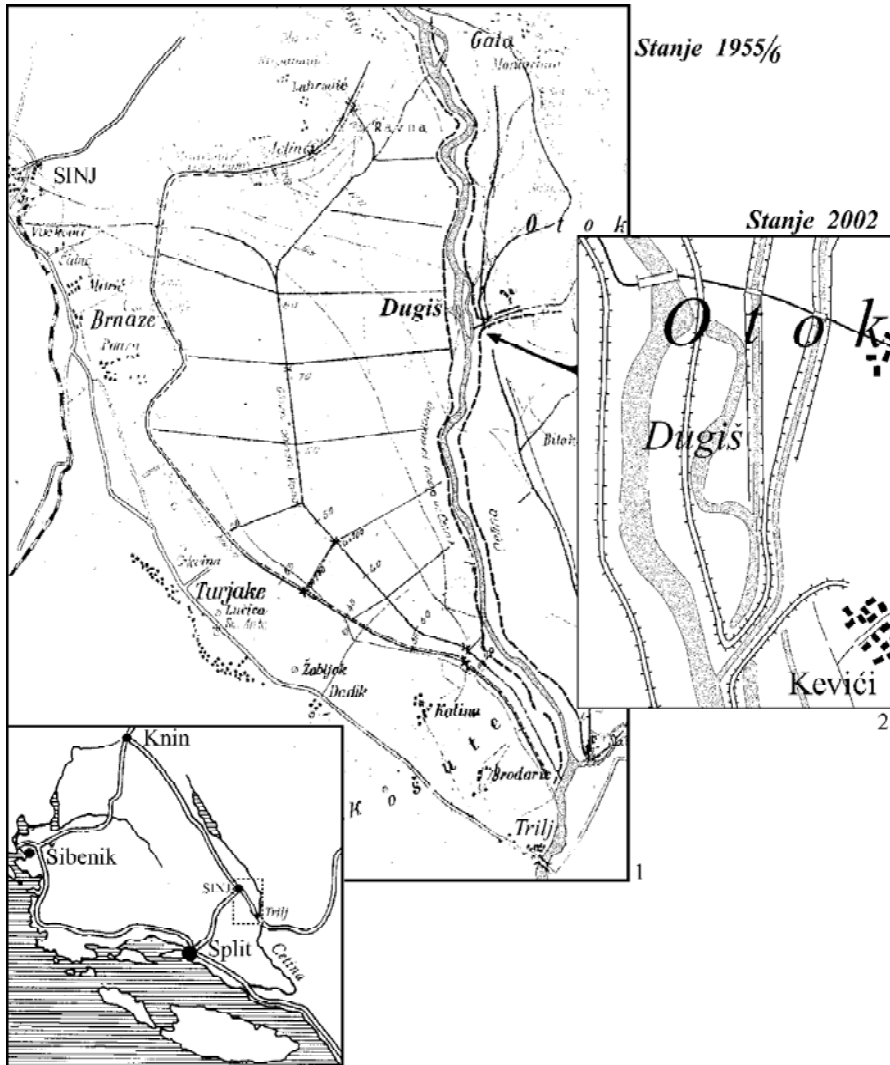

Dugiš höchstwahrscheinlich während Ha D mit den griechischen Händlern bzw. Kolonisten von der Adria in Berührung, wovon eine beinahe vollständig erhaltene Skiphos-Gnathia-Keramik Zeugnis ablegt (in 1,32 m Tiefe). Etwas weiter oben in der Schicht gab es römische Keramikfunde. Während der Ausgrabungsarbeiten wurde in allen Schichten reichlich Calcit gefunden, das in der illyrischen Keramikproduktion in großen Mengen verwendet wurde. Außer diesen Produkten sind auch die dort gefundenen Stücke von Bronze- und Eisengussprodukten zu erwähnen.

Angesichts der Tatsache, dass bei der hydrologischen Untersuchung der Flussbetten von Cetina und Ruda zahlreiche Waffen und Werkzeuge aus Metall und hier nun auf Dugiš diese Gussformen für Metallgegenstände entdeckt wurden, geht der Autor davon aus, dass es auf der Insel bedeutende Metall verarbeitende Betriebe gab.

Was die Ernährung anbelangt, vermutet der Autor aufgrund der Analyse der vorgefundenen Tierknochen, die ergab, dass es sich um Knochen von Rindern, Schafen und Schweinen handelt (A. Cvitanić, VAHD, Band 83), dass sich die Bewohner von Dugiš vor allem von Fleisch ernährten, aber auch von Milchprodukten, wovon in erster Linie die Keramikfunde zeugen. Der Autor nimmt an, dass die Bewohner mit dem Käse Handel trieben, vielleicht zusammen mit anderen Waren, wie etwa Fellen, Wolle und Leder. Ebenso weist der Autor auf die in 1,32 m Tiefe entdeckte importierte Gnathia-Keramik hin, aber auch auf die bei der hydrologischen Untersuchung des Flussbetts in großer Zahl entdeckten griechisch-illyrischen Helme, denn diese Funde bestätigen die bereits zuvor aufgestellte These des Autors, dass die Delmater eine Vorliebe für diesen Helmtyp hatten. Und durch den Kontakt zu den griechischen Kolonisten (Händlern) von der Küste sowie auch zu römischen Händlern bzw. später auch zu römischen Veteranen hatten die Delmater Gelegenheit, die Errungenschaften dieser Zivilisationen besser kennen zu lernen. Ein Torso aus Stein, vermutlich weiblichen Geschlechts, der aus dem Damm herausgezogen wurde (Tiefe unbekannt), gehörte möglicherweise zu der Statue einer Gottheit, die die Delmater aufgenommen hatten, sodass es sich hier vielleicht um ein sehr frühes Exemplar der sog. Interpretatio Romana einer delmatischen Gottheit handelt.

Aus dem Kroatischen von: Anna Margarete Mikić

Tab. I, 1. Sinjsko polje s rijekom Cetinom: stanje 1955. i 1956. god. Isprekidana crta uz rijeku označava budući nasip.

2. Nasip uz desnu obalu Cetine: isprekidana crta označava izgrađeni nasip. Takva crta također označava nasip koji je otočić presjekao po sredini. Iste crte označavaju nasip i sa sjeverne strane.

Tafel I, 1. Das Sinjsko polje mit dem Fluss Cetina; Stand 1955 und 1956. Die gestrichelte Linie am Fluss entlang markiert den späteren Deich.

2. Der Deich am rechten Cetinaufer; die gestrichelte Linie markiert den angelegten Deich. Mit gestrichelten Linien wird außerdem der Deich gekennzeichnet, der mitten über die Flussinsel führt, sowie auch der Deich an der Nordseite.

Tab. II, 1. Dugiš dne 5. VI. 1955. god. Zatečeno stanje: u toku je nasipavanje zemlje za izgradnju nasipa čime se prekida ulijevanje Cetine u rukavac sa zapadne i sjeverozapadne strane otočića.

2. Njiva Š. Norca Keve s oznakama kvadratne mreže prije početka iskopavanja.

3. Napuštene tzv. pozajmice poduzeća Melioracije odakle se uzimala zemlja za izgradnju nasipa.

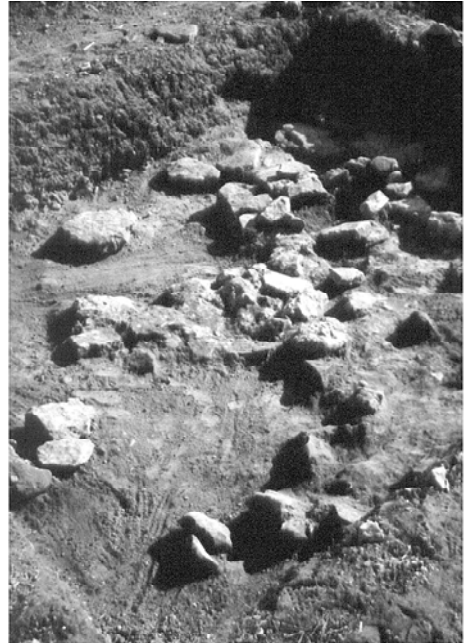
Tafel II, 1. Die Insel Dugiš am 5. Juni 1955. Der damalige Stand: die Aufschütтарbeiten für den Bau des Damms, der verhindern sollte, dass das Wasser der Cetina in den Seitenarm im Westen und Nordwesten der Insel läuft, sind im Gange.

2. Der Acker von Š. Norac-Kevo mit Markierung der Quadrate vor Beginn der Grabungen.

3. Aufgelassene Aushubstellen der Firma Melioracija, von denen das Erdreich für den Bau des Damms entnommen worden war.

1

2

3

Tab. III, 1-3. Raznoliko kamenje kao ostatak vjerojatnih prometnica između nastamba.
Tafel III, 1-3. Diverse Steine, Reste von eventuellen Wegen zwischen den Häusern.

1

2

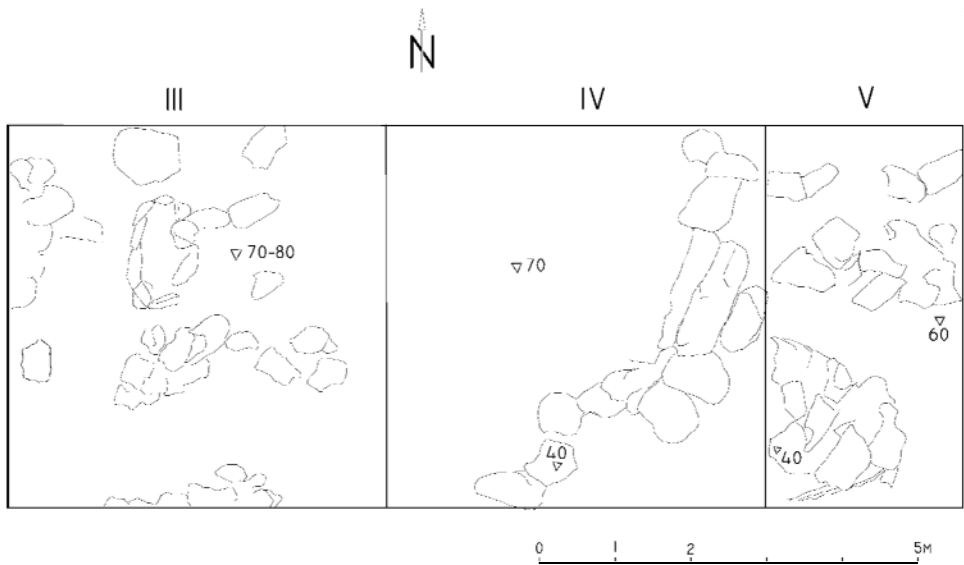
3

Tab. IV, 1-3. Bazični ostaci prometnica između nastamba ili pak temelji nastamba ovalnih oblika.

3. Slaganje kamenih ploča kao baza za nastambe ovalnih oblika ili ostaci prometnica između nastamba, odnosno podizanje boravišnog dijela na višu razinu naselja zbog podizanja vodostaja i plavljenja naselja.

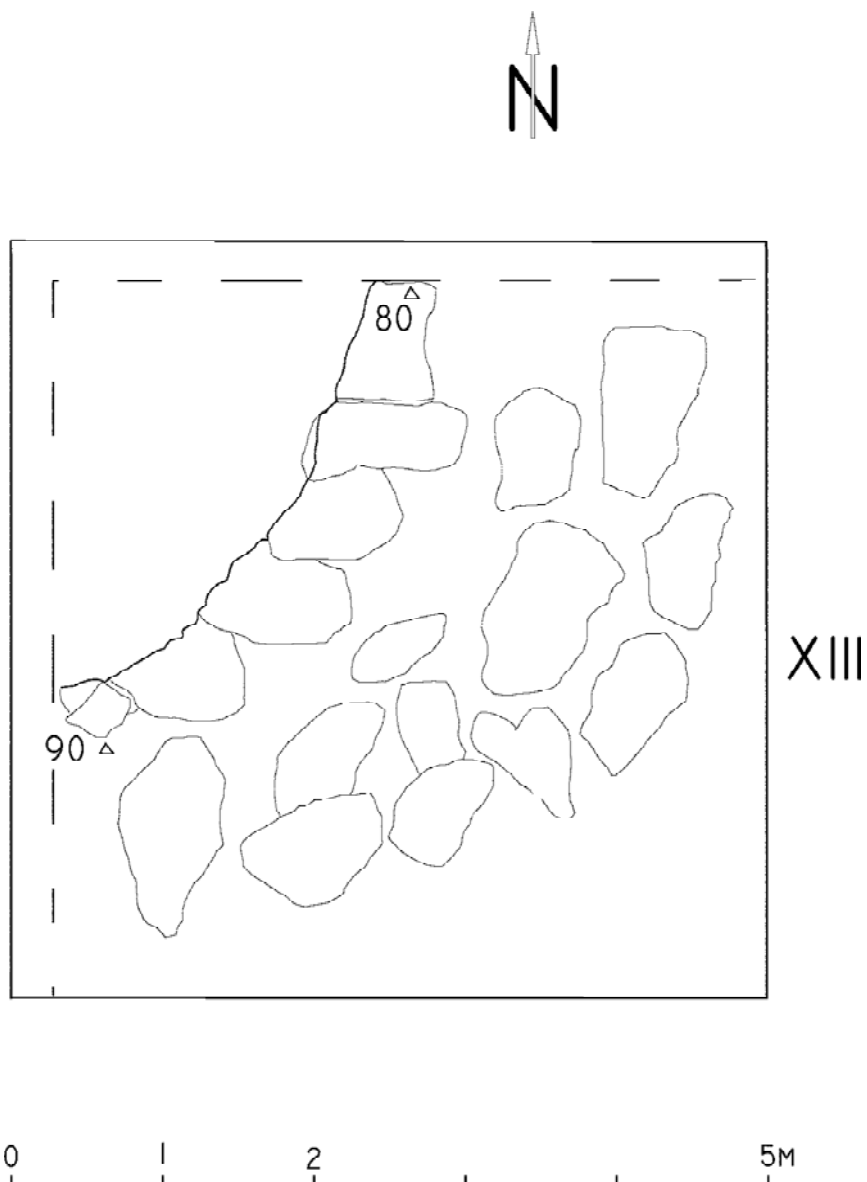
Tafel IV, 1-3. Reste vom Untergrund der Wege zwischen den Häusern oder aber Fundamente von Häusern mit ovalem Grundriss.

3. Verlegen von Steinplatten als Fundament der Häuser mit ovalem Grundriss oder Reste von Wegen zwischen den Häusern bzw. Anheben des Wohntrakts auf eine höhere Ebene der Siedlung wegen steigenden Wasserstands und Überflutung der Siedlung.

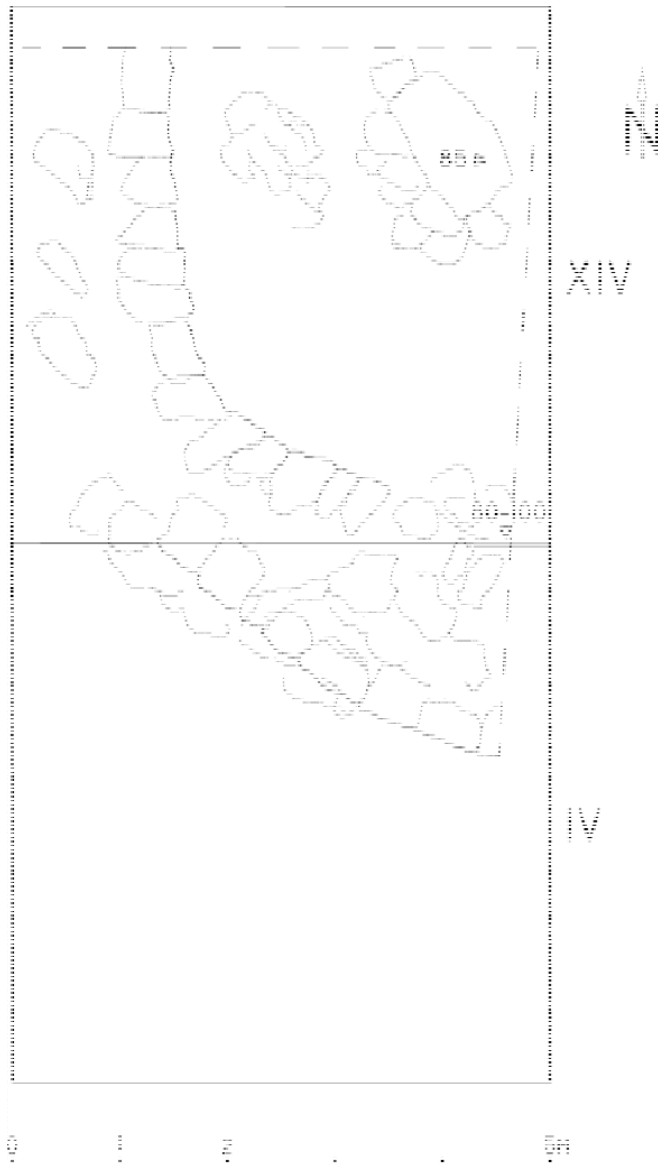
Tab. V. Ostaci kamenih nanosa radi izgradnje nastanjenog terena zbog podizanja vodostaja, dub. između 0,60-0,80 m.

Tafel V. Reste von aufgeschütteten Steinen für die Anlage eines Baugrunds infolge des angestiegenen Wasserstands, in 60 bis 80 cm Tiefe.

Tab. VI. Ostaci kamenih ploča u kv. XIII kao osnova saobraćajnica između ovalnih nastamba odnosno temelja ovalnih objekata.

Tafel VI. Steinplattenreste im Quadrat Nr. XIII entweder vom Untergrund der Wege zwischen ovalen Häusern oder von den Fundamenten dieser Häuser.

Tab. VII. Ostatek ovalne saobraćajnice ili baza nastambe ovalnog oblika u kv. IV/XIV u dub. 0,85 do 1,00 m od površine njive.

Tafel VII. Rest von einem ovalen Weg oder vom Fundament eines Hauses mit ovalem Grundriss im Quadrat IV/XIV; 85 bis 100 cm unter der Ackeroberfläche.

1

2

3

Tab. VIII, 1. Pojava prvih kolaca (dub. 1,85-1,90 m).

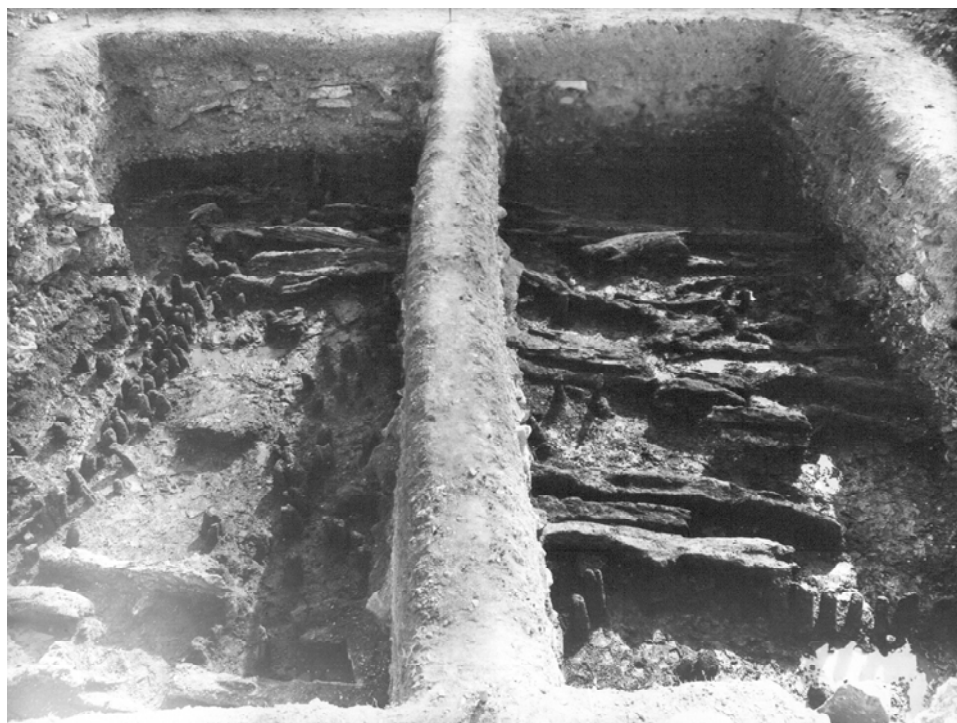
2-3. Kolci raznih oblika i veličina.

Tafel VIII, 1. Das Auftauchen der ersten Pfähle (in 1,85-1,90 m Tiefe).

2-3. Pfähle unterschiedlicher Form und Größe.

*Tab. IX. Sojenički ostaci: noseći kolci/stupovi i vodoravne grede, u kv. IV mali bunar.
Tafel IX. Reste von Pfahlbauten: Stützpfähle und liegende Balken; im Quadrat Nr. IV
ein kleiner Brunnen.*

*Tab. X. Pogled na mjesto istraživanja u smjeru jug-sjever.
Tafel X. Blick auf die Siedlung in Richtung Norden.*

Tab. XI. Pogled s jugozapada na sonde s kontrolnim zemljanim zidom u smjeru sjever-jug između kv. III/XIII i IV/XIV s dobro vidljivim nabacanim kamenjem na sojeničke drvene ostatke.

Tafel XI. Ansicht von Südwesten auf die Sonden mit in Nord-Süd-Richtung verlaufender Kontroll-Erdmauer zwischen den Quadraten III/XIII und IV/XIV; gut zu erkennen die aufgeschütteten Steine auf den hölzernen Resten der Pfahlbauten.

1

2

3

Tab. XII, 1. Ostaci kolaca postavljani u dvoredu kv. III/XIII.

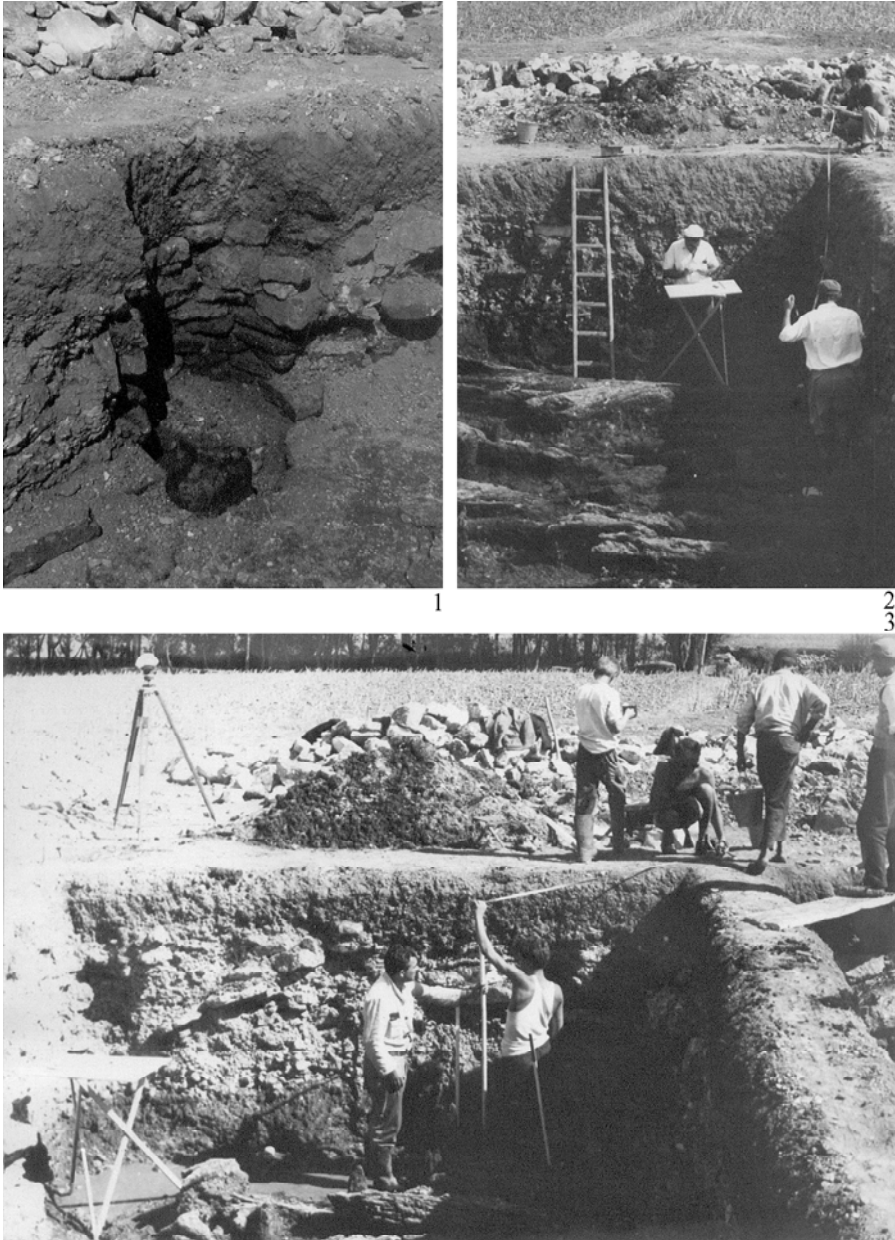
2. Debele masivne grede propale u kašastu masu.

3. Kamenje nabacano na ranije drvene temelje.

Tafel XII, 1. Reste von in Zweierreihe aufgestellten Pfählen, Quadrat III/XIII.

2. Im Schlamm versunkene dicke massive Balken.

3. Auf die früheren hölzernen Fundamente aufgeschüttete Steine.

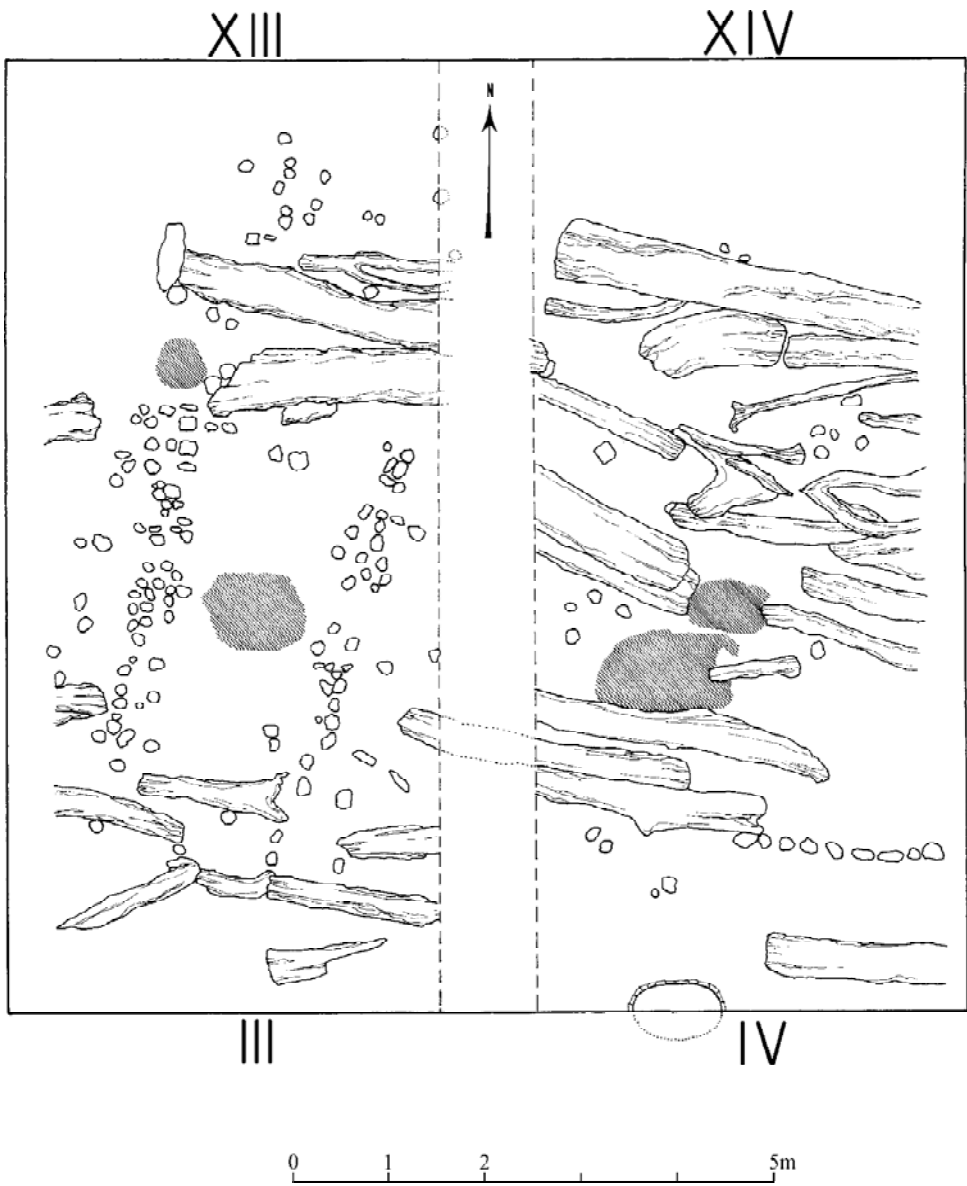

*Tab. XIII, 1. Ostaci bunara u kv. IV.
 2-3. Snimanje i ucrtavanje drvenih sojeničkih ostataka.
 Tafel XIII, 1. Reste des Brunnens im Quadrat 4.
 2-3. Aufnahme und Einzeichnung der hölzernen Pfahlbaureste.*

Tab. XIV. Pogled na kontrolne zidove, odnosno na slojeve s dobro vidljivim nabacivanim kamenjem i radnicima na laporastoj zdravici (izbija voda) na kojoj je podignuto naselje.

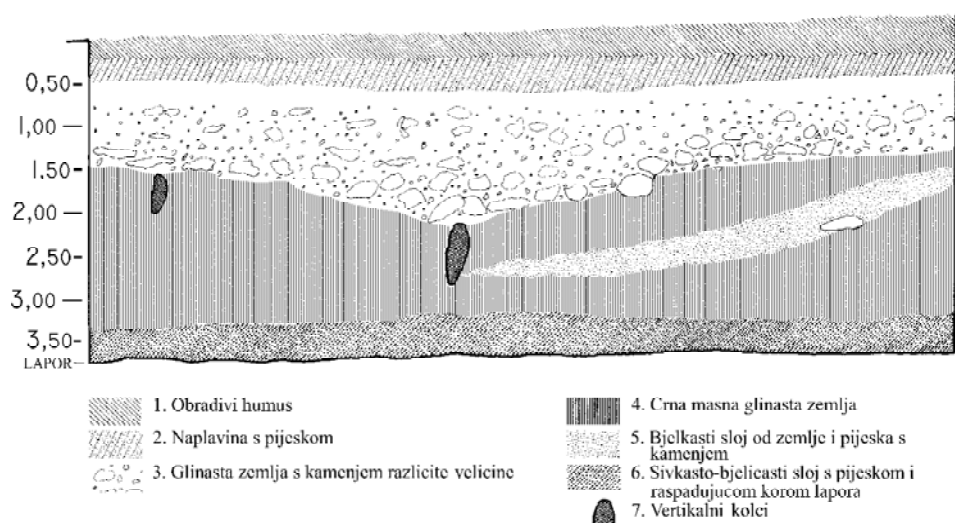
Tafel XIV. Blick auf die Kontrollmauern; gut zu erkennen die Schichten mit aufgeschütteten Steinen und die Arbeiter auf dem Mergelgrund (hervortretendes Wasser), auf dem die Siedlung errichtet worden war.

Tab. XV. Drveni ostaci sojениčkog naselja u dub. 1,80-2,00 m. Šrafirani ovali označavaju deblje ostatke luga.

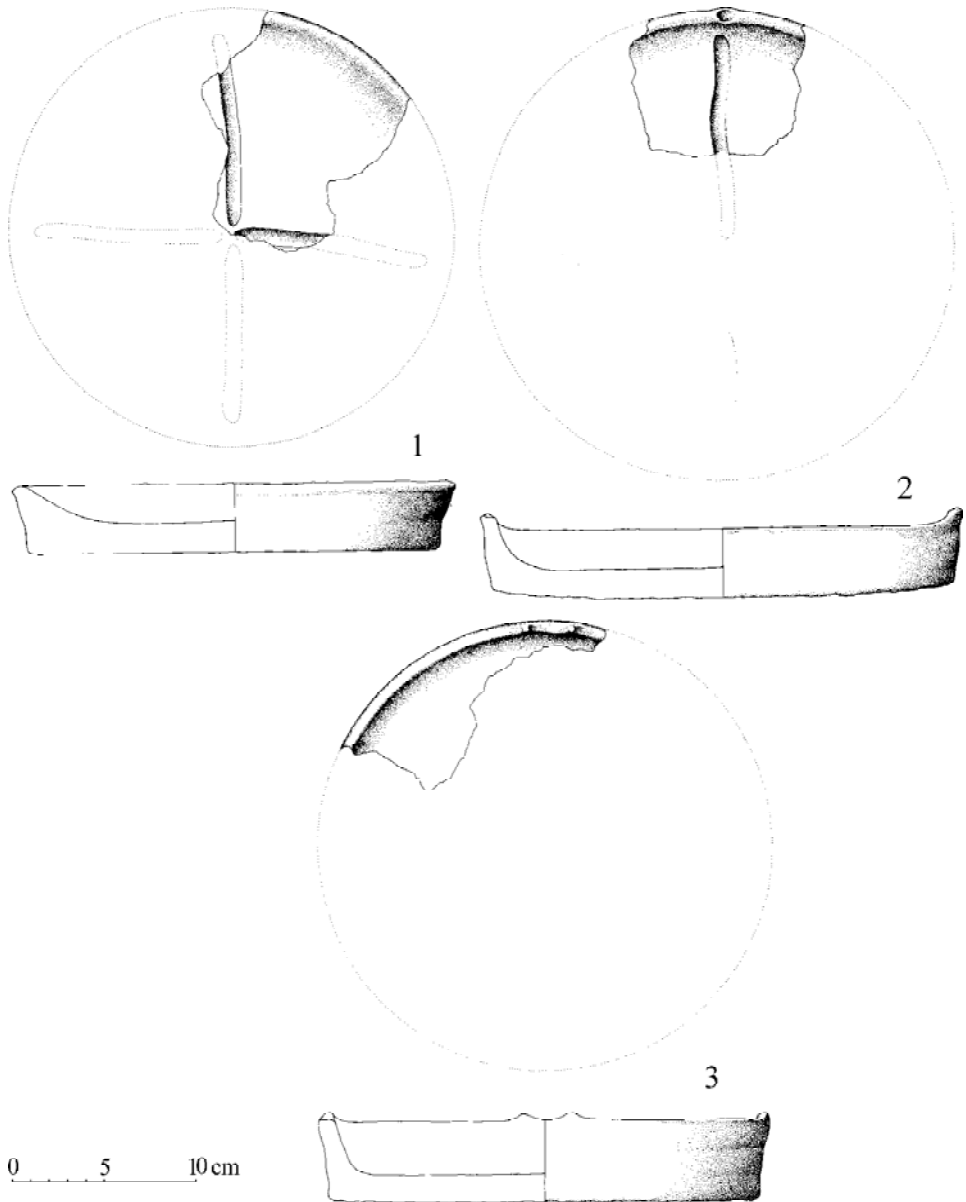
Tafel XV. Hölzerne Reste der Pfahlbausiedlung in 1,80 bis 2,00 Meter Tiefe. Die schraffierten Ovale bezeichnen die Lage von dickeren Ascheresten.

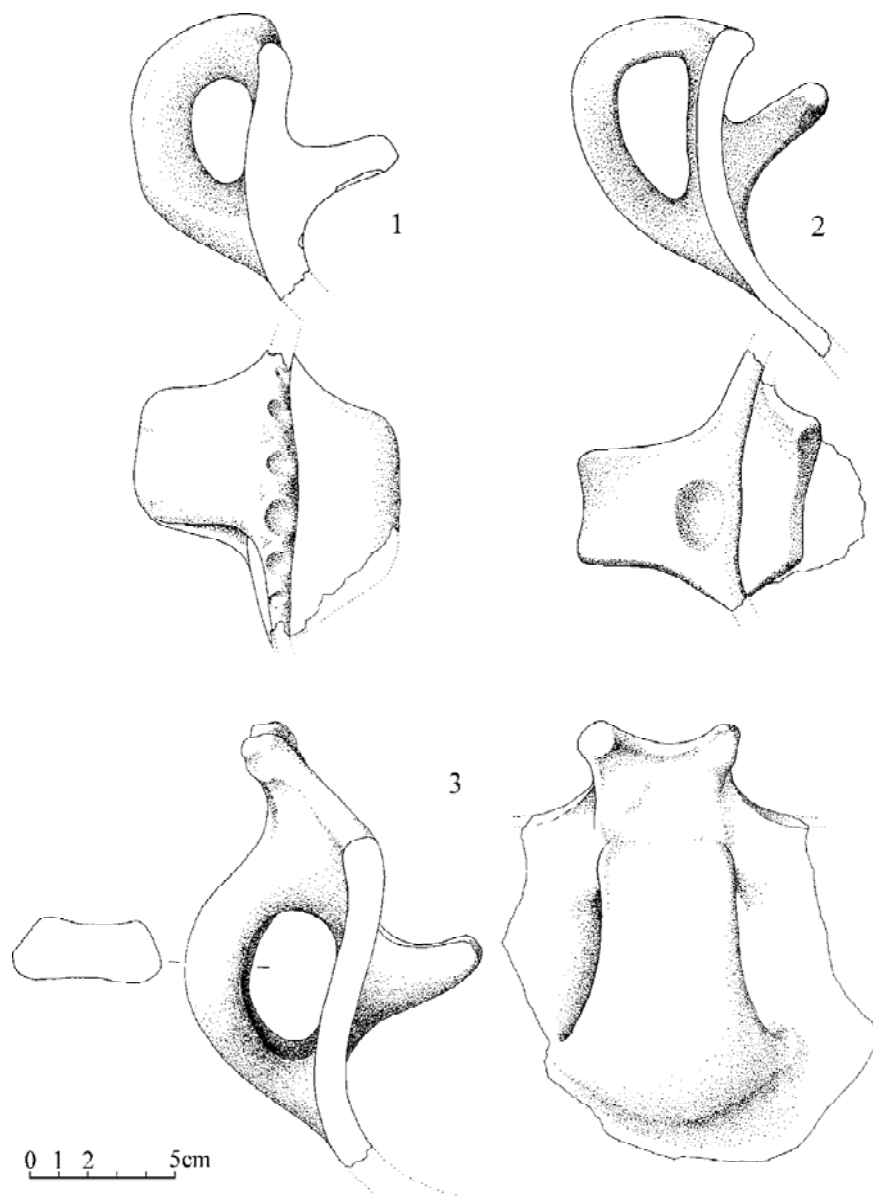

Tab. XVI. Vertikalni presjek kontrolnog zemljanog zida, od površine obradive njive (0) do zdravice s laporom (N-S 3,85-3,87 m).

Tafel XVI. Vertikaler Schnitt durch eine Kontroll-Erdmauer, von der Oberfläche der Kulturschicht des Ackers (0) bis an die Mergelschicht (N-S 3,85-3,87 m).

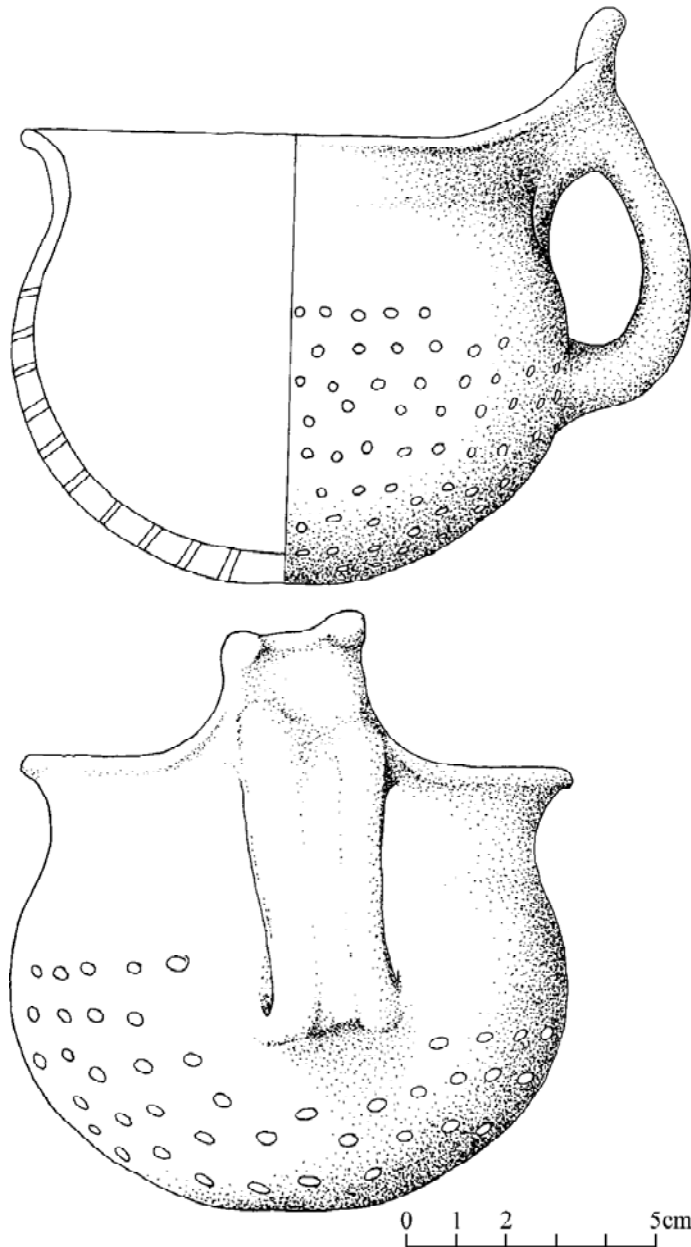

*Tab. XVII. Ostaci glinenih pladnjeva/tanjura: unutrašnja i vanjska strana.
Tafel XVII. Reste von irdenen Platten: obere und untere Seite.*

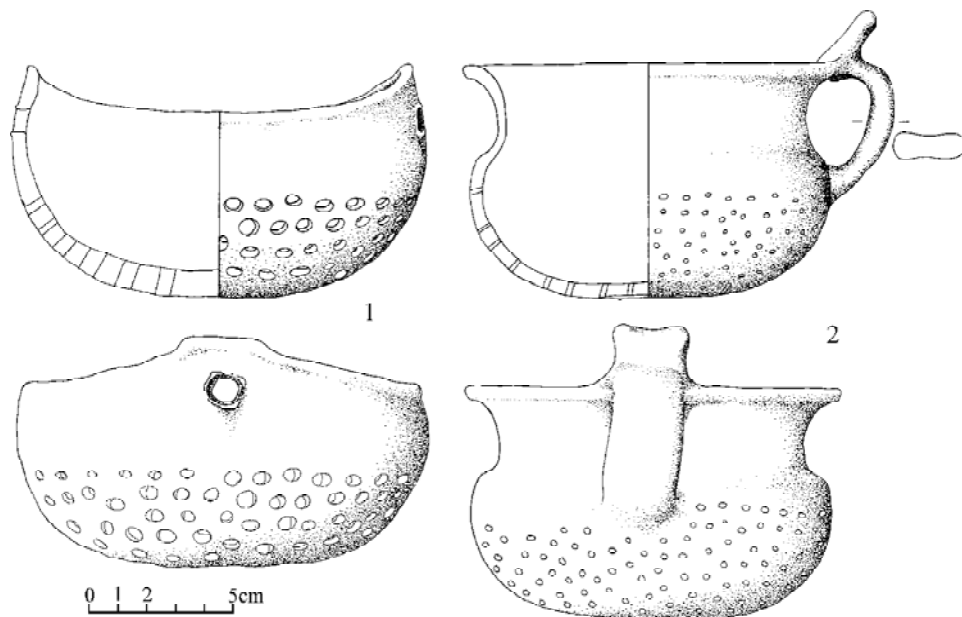
Tab. XVIII. Ulomci većih i jačih posuda s unutrašnjim istakama na koje se postavljao perforirani predmet tanjurastog oblika da se spriječi izlivanje mlijeka kod ključanja (vrenja).

Tafel XVIII. Scherben von größeren und stärkeren Gefäßen mit Halterungen am Innenrand für einen tellerförmigen Locheinsatz, der ein Überkochen der Milch verhindern sollte.

Tab. XIX. Cjedila u obliku vrčeva s ručicom iznad oboda i većim dijelom perforirana od trbuha do zaobljenog dna.

Tafel XIX. Krugförmiger Durchschlag mit Griff oberhalb des Randes, vom Bauch bis zum abgerundeten Boden größtenteils durchlöchert.

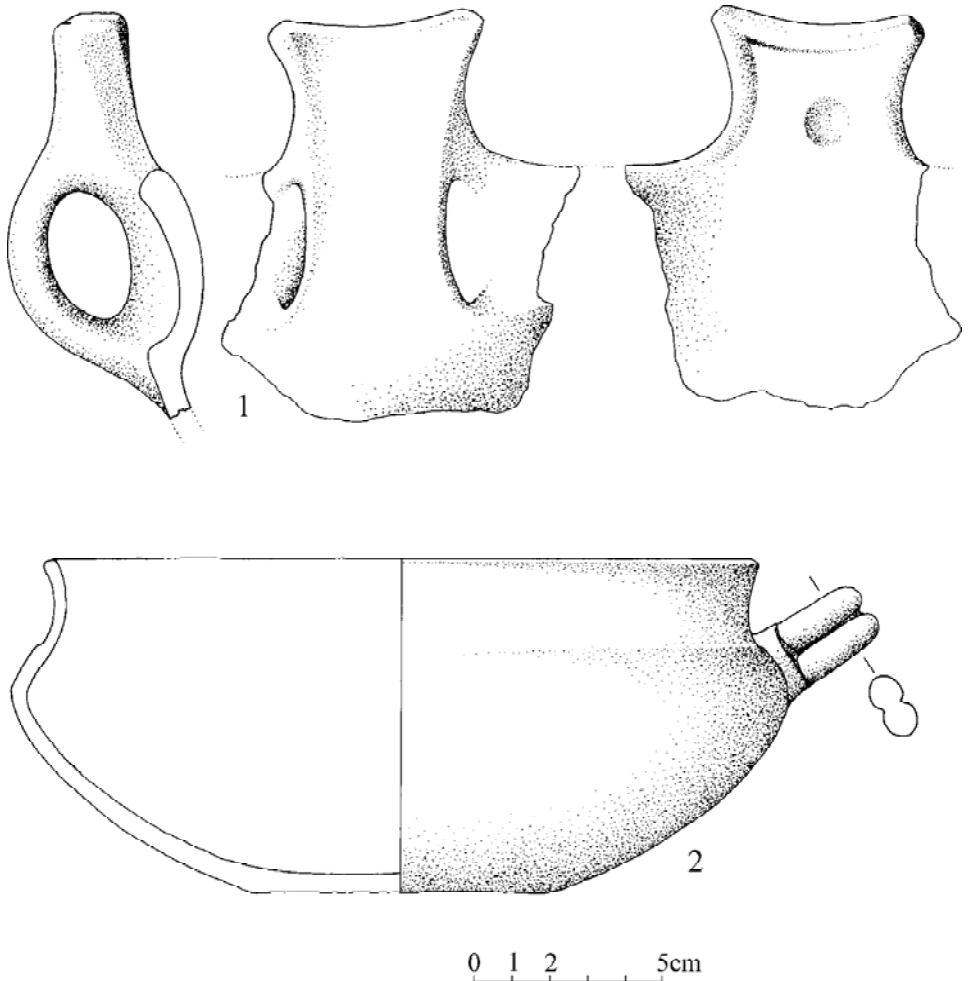

Tab. XX, 1. Cjedilo u obliku plíće zdjele, nema naglašenu ručicu već se dio ruba izdužio i bio probušen po sredini tog izduženog dijela da bi bio obješen radi cijedenja suviše tekućine.

2. Cjedilo u obliku plíće zdjele s ručicom iznad oboda; od trbuha do dna perforiran.

Tafel XX, 1. Flacher schüsselförmiger Durchschlag ohne Griff, statt dessen hatte er an einer Stelle einen etwas ausgezogenen Rand mit einem Loch in der Mitte zum Aufhängen.

2. Flacher schüsselförmiger Durchschlag mit Griff oberhalb des Randes; vom Bauch bis an den Boden durchlöchert.

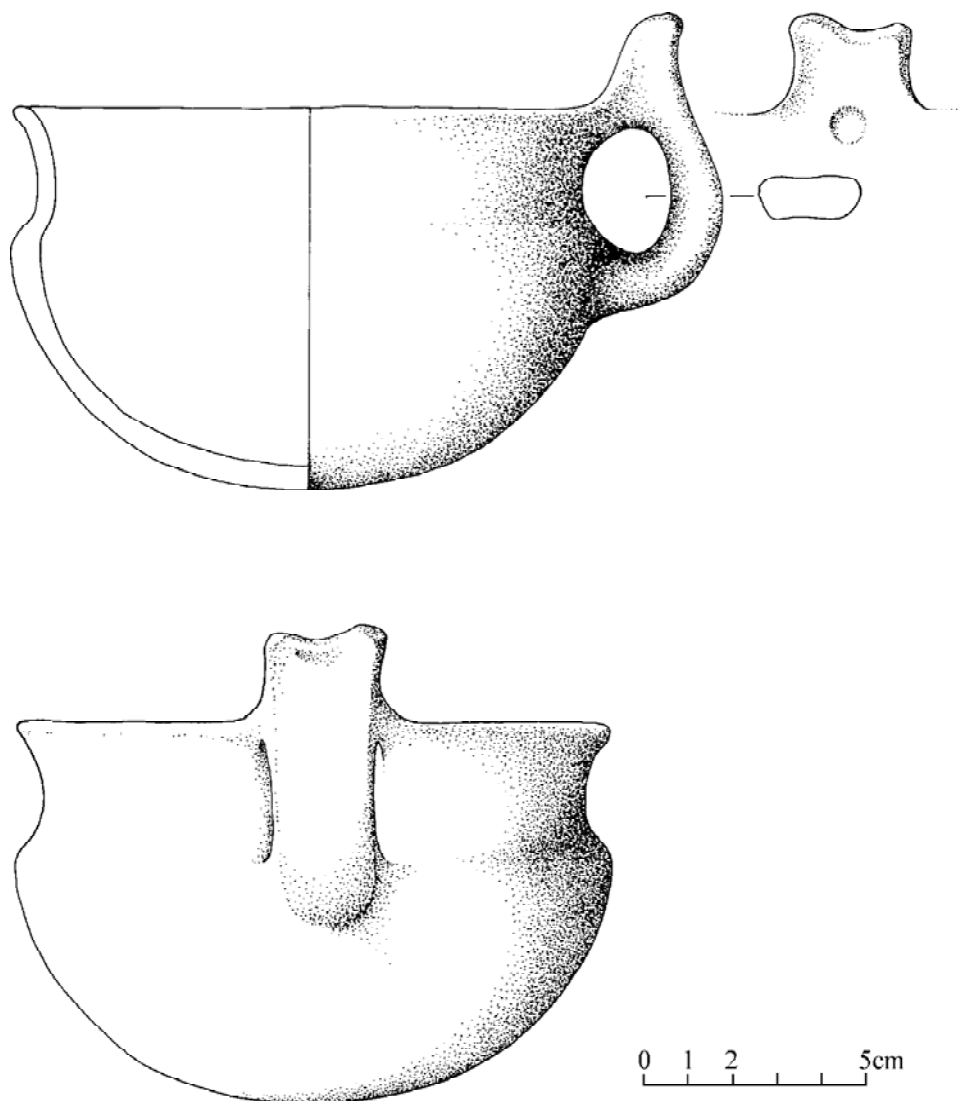

Tab. XXI, 1. Ostaci posuda s ručicama iznad oboda gdje su česta udubljenja s vanjske ili unutrašnje strane.

2. Delmatska glinena posuda crne boje s prstenastom ručicom rađena na spororotirajućem kolu.

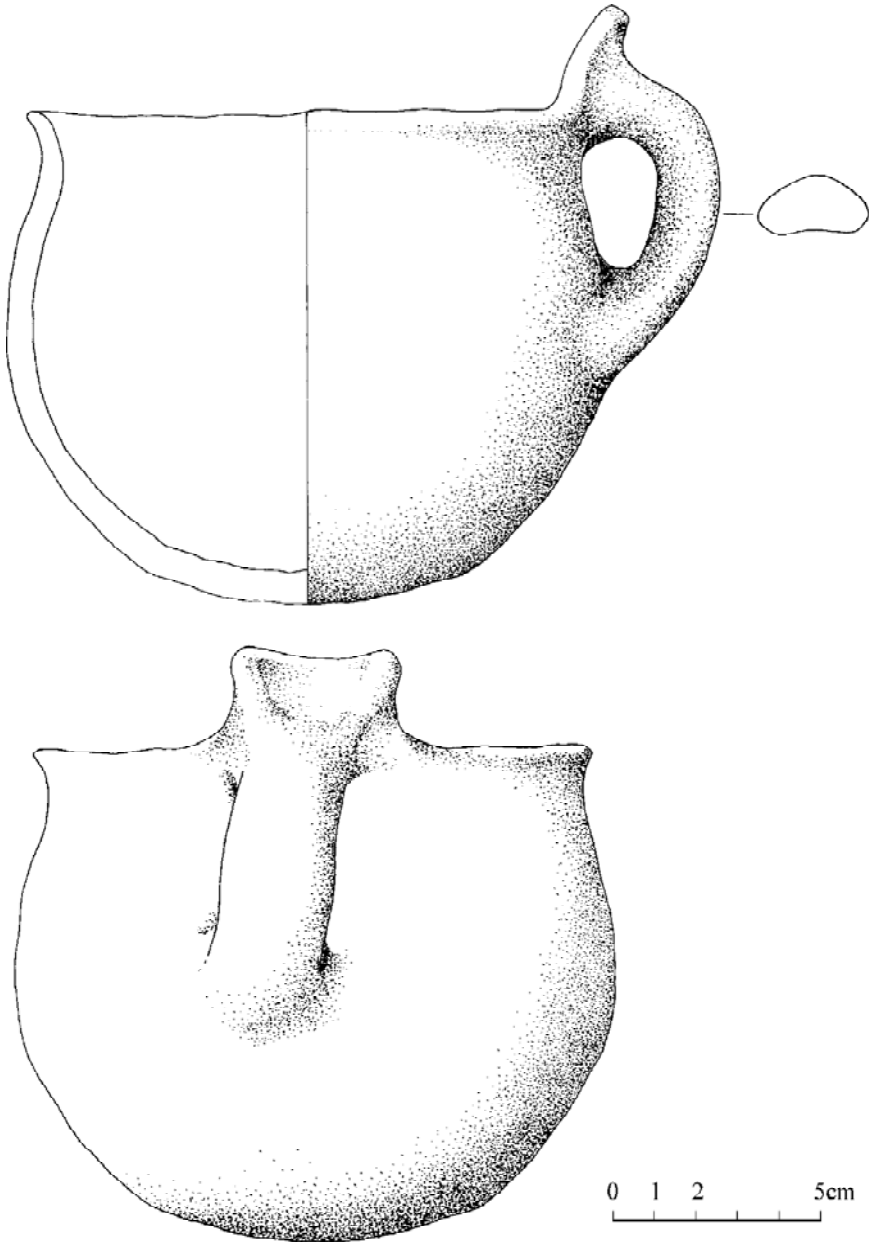
Tafel XXI, 1. Reste von Gefäßen mit Griff über dem Rand, innen oder außen häufig mit Vertiefungen.

2. Schwarzes delmatisches Tongefäß mit ringförmigem Henkel, auf langsam rotierender Drehscheibe gefertigt.

Tab. XXII. Neperforirani vrčevi s ručicama iznad oboda na kojima je sedlasto udubljenje.

Tafel XXII. Nicht durchlöchernte Krüge mit Griffen oberhalb des Randes, die eine sattelförmige Vertiefung haben.

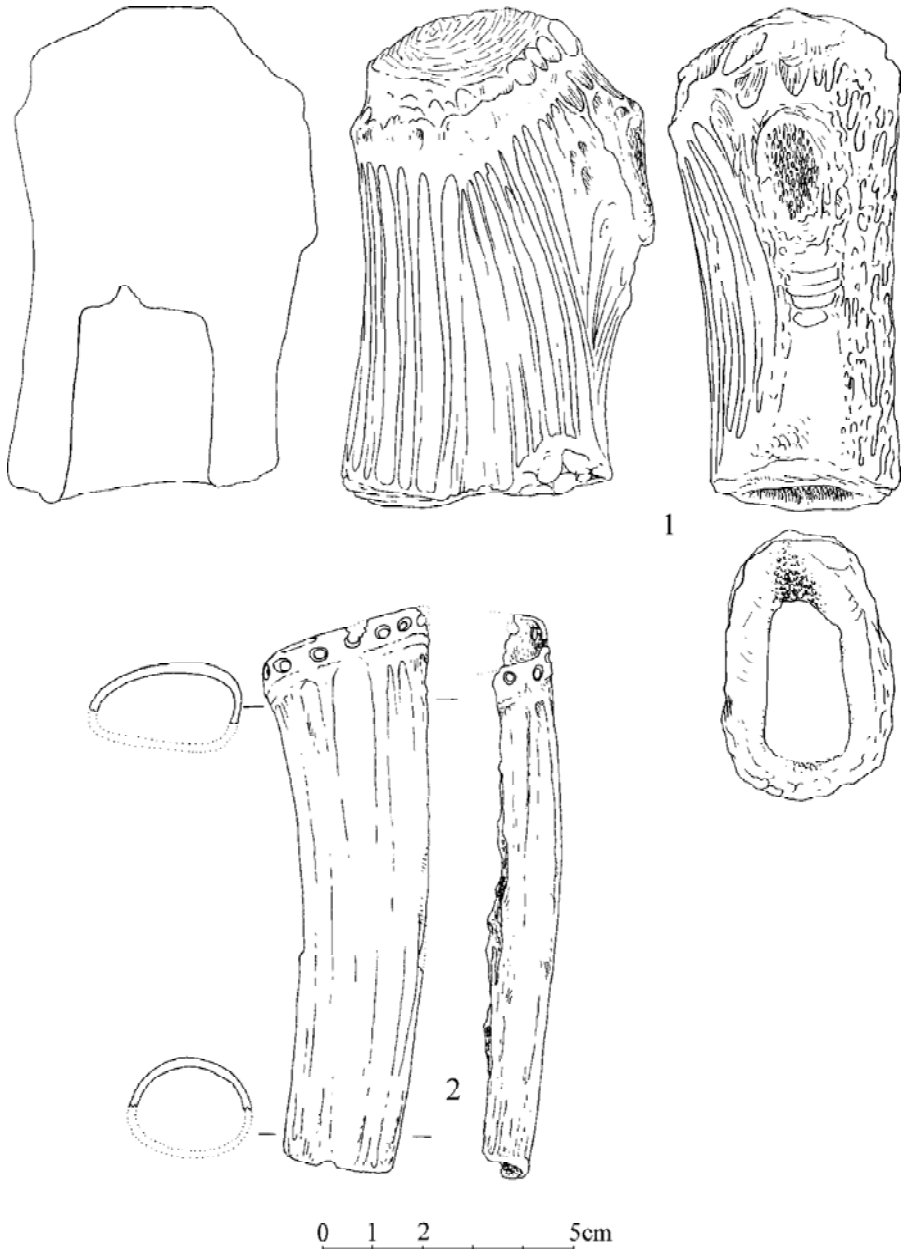
Tab. XXIII. Neperforirani vrčevi s ručicom iznad oboda i širim ovalnim utisnućem s vanjske strane.

Tafel XXIII. Nicht durchlöcherte Krüge mit Griff oberhalb des Randes und weitem ovalem Eindruck an der Aussenseite.

Tab. XXIV. Koštani predmeti: 1. igla, 2-4. koplja, 5., 6., 7., 10. strjelice, 8-9. glačalice.
 Tafel XXIV. Beinerner Gegenstände: 1. Nadel, 2-4. Lanzen spitzen, 5., 6., 7., 10.
 Pfeilspitzen, 8-9. Spachtel.

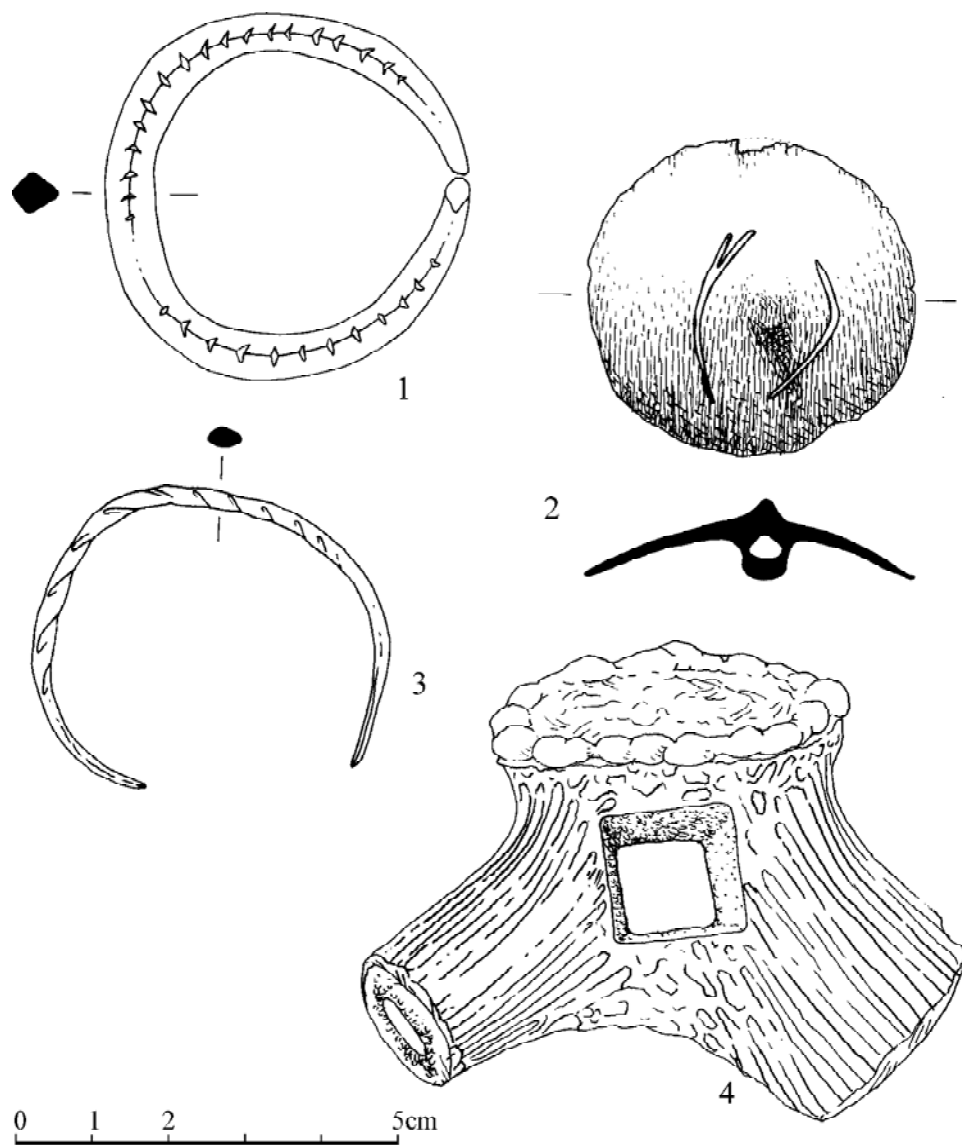

Tab. XXV, 1. Rukohvat od jelenjeg roga.

2. Dio tobolca za strjelice učinjen od govedeg roga, na jednom dijelu perforiran.

Tafel XXV, 1. Griff aus Hirschhorn.

2. Teil eines Pfeilköchers aus einem Rinderhorn, an einer Stelle durchlöchert.

Tab. XXVI, 1-2. Brončane narukvice.

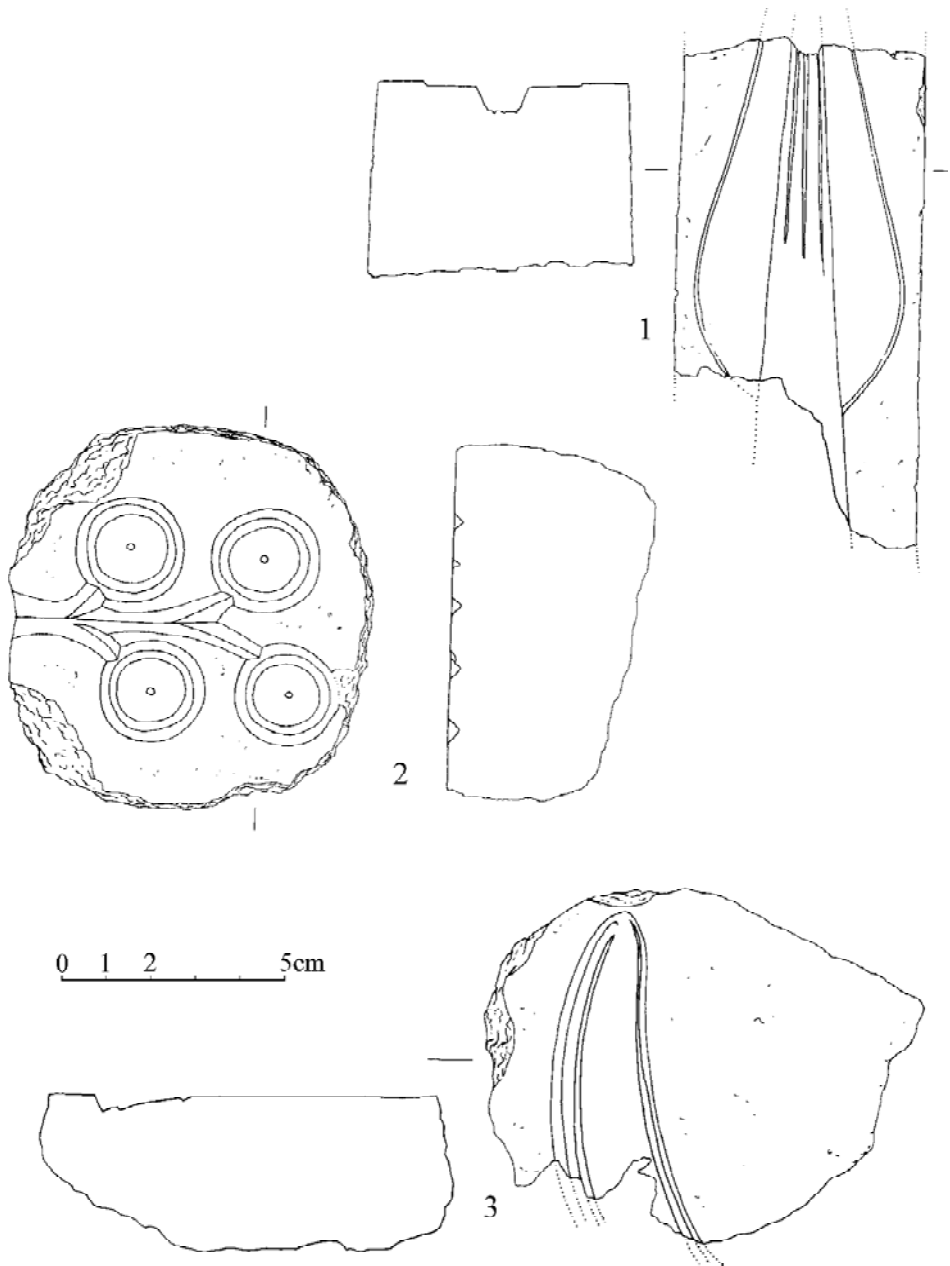
3. Brončano puče.

4. Bat učinjen od jelenjeg roga.

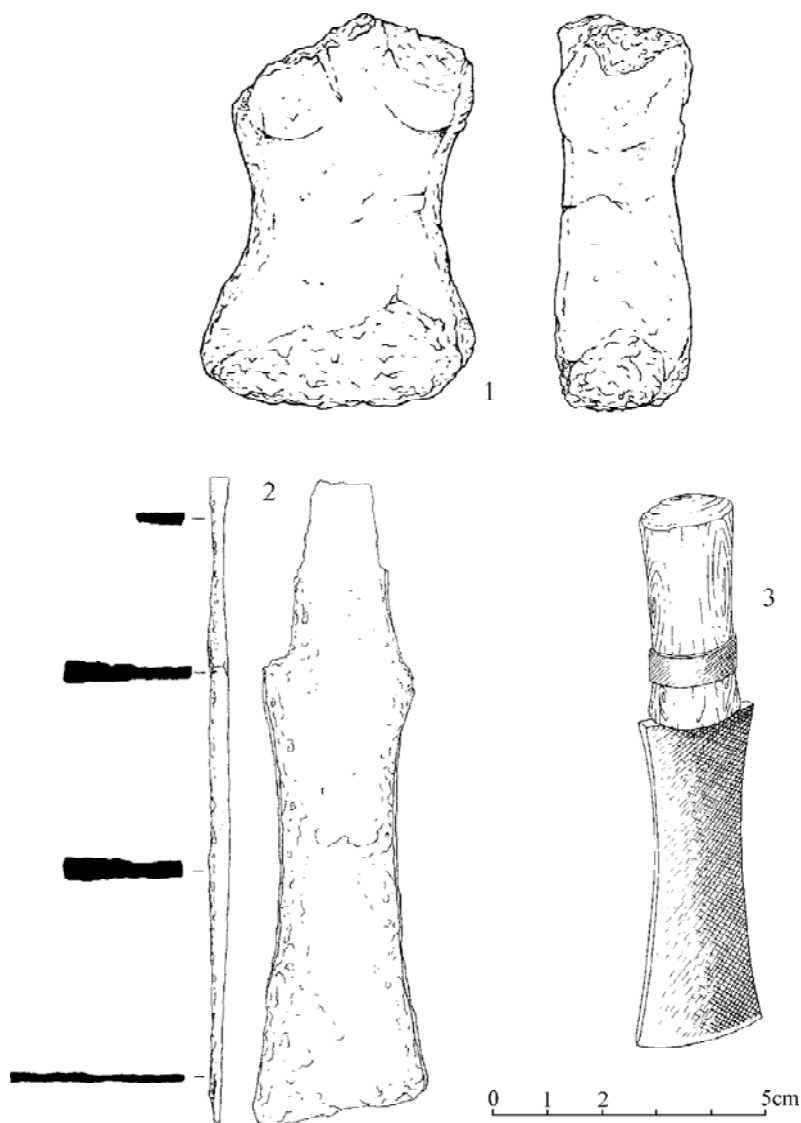
Tafel XXVI, 1-2. Bronzene Armringe.

3. Bronzeknopf.

4. Stößel aus Hirschhorn.

Tab. XXVII. Debeli glineni kalupi: 1. koplje, 2. ukrasni koluti, 3. dio oštrice srpa.
 Tafel XXVII. Dickwandige Tonformen für: 1. Speerspitzen,
 2. Schmuckreifen, 3. Sichelklingen (Fragment).

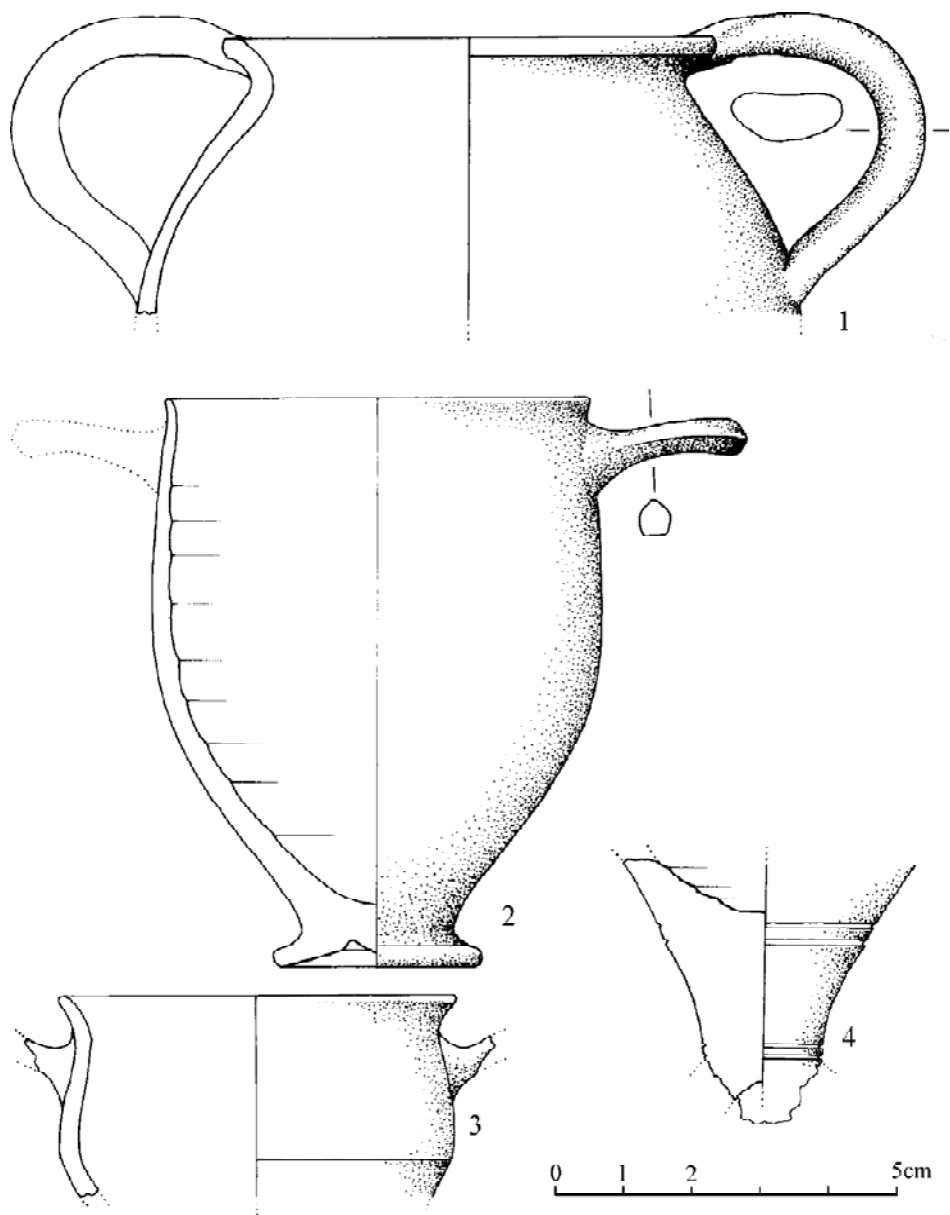

Tab. XXVIII, 1. Oštećeni torzo učinjen od nešto mekšeg kamena.

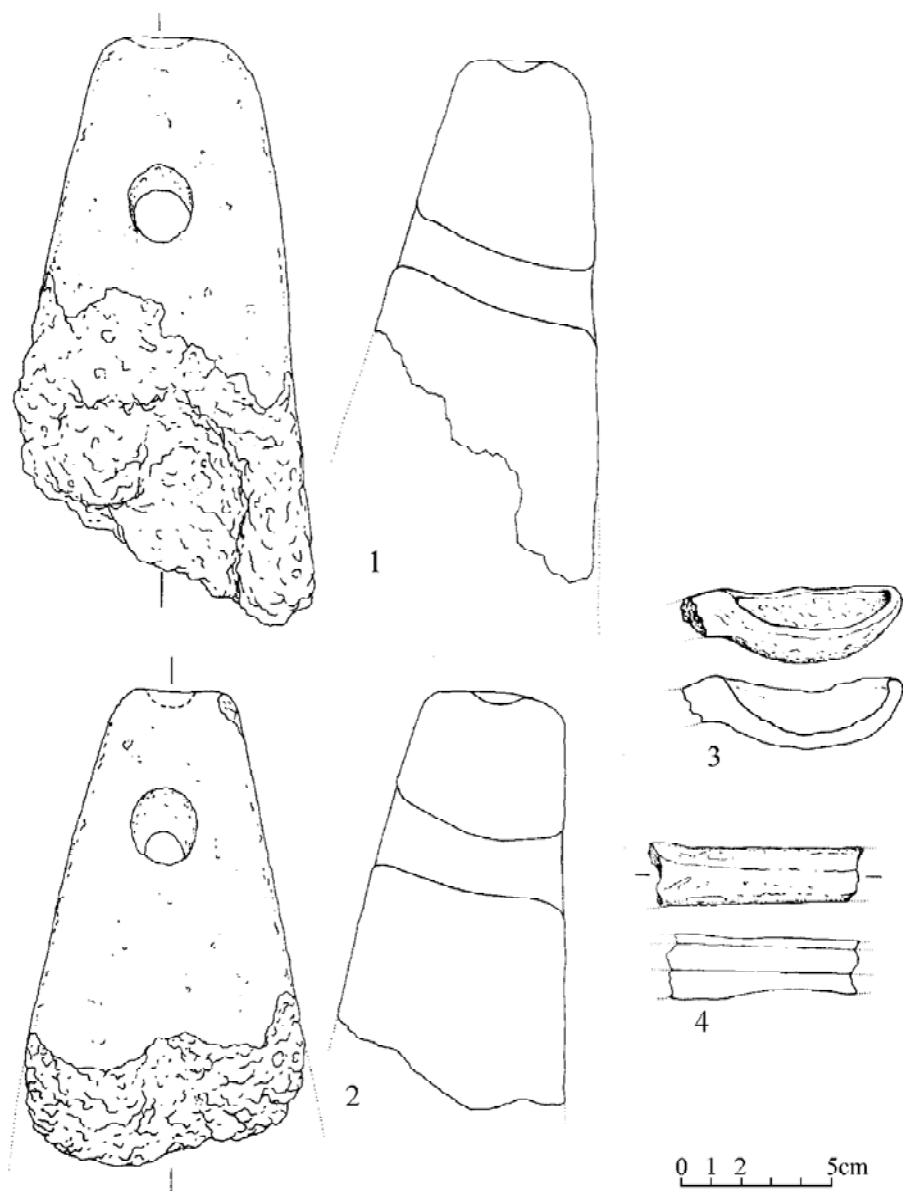
2. Željezna sjekira: sadašnje stanje i oblik. Rekonstrukcija: prosinac 2002. god. prema crtežu u Dnevniku rada koji je učinjen nakon što je sjekira bila izvađena iz zemlje s tada sačuvanim prstenom na drvu.

Tafel XXVIII, 1. Beschädigter Torso aus etwas weicherem Stein.

2. Eisenaxt: derzeitiger Zustand und Form; rekonstruiert im Dezember 2002 nach einer Zeichnung im Arbeitsbuch, die angefertigt wurde, als die Axt aus der Erde geborgen wurde; damals war der Ring um den Holzgriff noch erhalten.

Tab. XXIX. Hellenistička keramika nadena u istraženom terenu u raznim dubinama.
Tafel XXIX. Hellenistische Keramik vom untersuchten Gelände, aus unterschiedlichen
Tiefen.

Tab. XXX, 1. Glineni utezi za tkalački stan.

2. Glinena žlica.

3. Ostatak šuplje glinene cijevi koja je vjerojatno služila pri obradi metala.

Tafel XXX, 1. Irdene Gewichte für einen Webstuhl.

2. Löffel aus Ton.

3. Rest eines Rohrs aus Ton, das vermutlich zur Metallbearbeitung diente.